

Lycklig är den som har en öppen väg framför sig

En rapport om förutsättningar och
hinder för romskt liv i Malmö

Paula Mulinari/
Ajin Ali/
Sandy Lindkvist/
Mujo Halilovic

 MALMÖ
UNIVERSITET

 Malmö stad

Denna publikation skyddas av upphovsrättslagen.

Vid citat ska källan anges.

Publikationen finns i tryckt format
och som pdf på Malmö stads hemsida.

Publicerad av Malmö stad, 2024

Omslagsfoto: Romskt informations-
och kunskapscenter, Malmö stad.

Titel: Romskt ordspråk

Lycklig är den som har en öppen väg framför sig

En rapport om förutsättningar
och hinder för romskt liv i Malmö

Paula Mulinari / Ajin Ali /
Sandy Lindkvist / Mujo Halilovic

Innehållsförteckning

Förord	7
Inledning	8
Syfte och frågeställningar	9
Disposition och begreppsanvändning	10
Sammanfattning	11
Stolthet och fördom	11
Generationstrauma och minoritetsstress	11
Antiziganism i livets olika områden	11
Malmö – en tudelad bild	12
Rekommendationer	12
10-stegsmodell mot ett inkluderande och exkluderande samhälle	12
Bakgrund	13
Nationella minoriteter	13
Den romska minoriteten – historisk kontext	15
Svensk rasbiologi och Förintelsen av romer	16
Utredningar och rapporter	18
Myndighetsrapporter på europeisk nivå	19
Lokala rapporter från Malmö	20
Malmö stads arbete med den romska minoriteten	22
IRIS-skolan	22
Romskt informations- och kunskapscenter	22
Malmö stads råd för den nationella minoriteten romer	23
Romska biblioteket	23
Antiziganism	24
Metod och material	27
Intervjuer romska Malmöbor	27
Intervjuer tjänstepersoner	27
Tematisering och analys	28
Etiska överväganden	28
Avgränsningar	29
Antiziganism och förutsättningar för romskt liv i Malmö	30
Stolthet och fördom	31
Mellan osynlighet och	32
... supersynlighet	36
När du väl berättar – de eviga frågorna – vem är du?	37

Minoritetsstress och transgenerationstrauma	41
Minoritetsstress	41
Transgenerationstrauma	46
Brist på kunskap och verktyg för förändring	47
Antiziganism i livets olika områden	51
Antiziganism i skolan	51
Strukturell ekonomisk ojämlikhet	56
Besked från Polismyndigheten i Skåne om att enskild och dennes barn förekommer i registret "Kringresande".	56
Rasprofilering och kontroll	59
Antiziganism på bostadsmarknaden	62
Antiziganism och myndigheter	64
Rädslan att inte bli trodd – få anmälningar av diskriminering	65
Malmö – en tudelad bild	68
Det är något med frågan...	68
Låg prioritet och bristande kunskap	69
Enskildas engagemang och "alla behandlas lika"	71
Ambitioner och förflyttning i kunskap och medvetenhet	73
Ge oss möjligheterna – vikten av gemensamma platser för delaktighet och inflytande	74
Ökad synlighet – ökad trygghet	80
Malmö – Hoppets hamn?	81
Avslutning	82
Rekommendationer	83
10-stegsmodell mot ett inkluderande versus exkluderande samhälle	84
10 steg – att synliggöra destruktiva respektive konstruktiva mönster	88
Källförteckning	98
Litteratur	98
Offentligt material	100
Övriga källor	101
Källförteckning: 10-stegsmodell mot ett inkluderande samhälle	102
Bilagor	104
Bilaga 1 – Intervjufrågor till romska Malmöbor	104
Bilaga 2 – Statistik över de svarandes bakgrund	106

Förord

De romska Malmöbor som vi intervjuar i denna rapport delar inte alltid samma erfarenheter eller drömmar, men de delar en stolthet över sin kultur, sitt språk och sin bakgrund. Samtidigt delar de också erfarenheten av att förvägras den stoltheten i offentligheten, då de ofta upplever att de inte kan vara öppna med sin romska identitet eftersom det kan medföra negativa konsekvenser. Antiziganism är, som denna rapport visar, något som en stor del av de vi intervjuar utsätts för och som tar sig många olika uttryck – från öppna hot till mer dolda antaganden om vad romer är. Antiziganism upplevs i alla livets områden och påverkar såväl hälsan som livsmöjligheter. För att Malmö ska kunna vara en stad för alla Malmöbor behöver alla känna att de har samma rätt till, får plats i och är synliga i staden.

Vi vill främst rikta ett stort och varmt tack till alla de romer som givit av sin tid, kunskap, sina berättelser och erfarenheter till rapporten. Vi hoppas att vi gjort era ord rättvisa. Vidare vill vi tacka alla tjänstepersoner i och utanför Malmö stad som också delat med sig av sina erfarenheter och kunskap. Vi hoppas att vi genom rapporten har synliggjort era perspektiv på detta viktiga arbete.

Vi vill även tacka Länsstyrelsen Stockholm för den ekonomiska möjligheten att genomföra studien samt Malmö stads råd för den nationella minoriteten romer för initiativet till rapporten. Ett särskilt tack till Alma Dzafic Ferhatovic, Dusan Marinkovic, Glenn Möllergren, Jerk Elmén, Jonas Alwall och Mirjam Katzin som har läst och kommenterat och alla som på olika sätt bidragit med reflektioner, analyser och kritik.

Vi ansvarar för de misstag som finns i rapporten.

Malmö, 16 april 2024.

Paula Mulinari,
Malmö universitet

Ajin Ali, Sandy Lindkvist och Mujo Halilovic,
Romskt informations- och kunskapscenter, Malmö stad

Inledning

I det samhället fräntogs vi allt, utom döden. Och vi var tvungna att bestämma vad vi skulle göra med spillrorna av våra liv, dö eller göra motstånd. (Ceija Stojka, Malmö Konsthall 2021:11)¹

Den 31 januari 2021 öppnades en utställning av Ceija Stojka på Malmö Konsthall. Det är den första stora presentationen av hennes verk i Sverige. Utställningen gjordes i samarbete med Ceija Stojka International Fund och i dialog med Romskt informations- och kunskapscenter (RIKC), IRIS-skolan och Malmö stads råd för den nationella minoriteten romer i Malmö. Den romska konstnären, författaren och musikern Ceija Stojka (1933–2013) föddes och växte upp i Steiermark i Österrike. Som tioåring kom hon till koncentrations- och förintelslägret Auschwitz-Birkenau, för att sedan bli deporterad till koncentrationslägren Ravensbrück och Bergen-Belsen. Av hennes släkt på cirka tvåhundra personer överlevde endast sex personer, hon själv, hennes mamma och fyra syskon. Stojka är en av de första romska kvinnorna som offentligt berättat och målat minnen från Förintelsen, från tiden innan, under och efter Förintelsen. Hon bryter därmed tystanden som funnits och till stor del fortfarande finns kring Förintelsen av romer under andra världskriget. Hon skriver ”Jag är en av många. En som inte tyst” (Malmö konsthall 2021:5). Osynlighet är ett tema som återkommer i rapporten, osynligheten av antiziganism, osynligheten av romer i Sverige och romer som svenskar, den påtvingade osynligheten på grund av erfarenhet och rädsla av att möta antiziganism, osynligheten av den inverkan som romer och den romska medborgarrättsliga kampen haft för demokratis utveckling i Sverige. Lika framträdande som osynligheten är i vårt material är dock motståndet, glädjen och stoltheten över att vara rom.

Att det är just i Malmö som den första utställningen av Stojkas verk visas är inte en slump. Malmö Konsthall har gjort sig kända för att ha ett nära och aktivt samarbete med stadens olika sociala rörelser och organisationer i staden. I Malmö finns bland annat RIKC och IRIS-skolan som båda är verksamheter inom den kommunala strukturen, det finns även ett romskt råd samt en rad andra aktiva romska organisationer. Malmö har också en stor romsk befolkning. Bilden som framträder av Malmö i rapporten är inte entydig. Å ena sidan beskrivs staden som en bättre plats än andra – som en av de vi intervjuar uttrycker det ”Jag brukar säga att jag är väldigt glad över att jag är rom i Malmö”. Å andra sidan framträder bilden av en stad där förutsättningarna för att vara rom är begränsade av antiziganism i livets olika delar.

Utredningen *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige* (SOU 2010:55) publicerades år 2010. Delegationen för romska frågor bedömde då att det krävdes särskilda insatser under minst 20 år för att kunna nå målet att romska barn ska ha samma förutsättningar i livet som icke-romska barn. I utredningen framgår att romers strukturella utanförskap, till följd av antiziganism, ska vara avskaffat till år 2032. En rad olika åtgärder presenterades med ambition om att skapa ett nytt samhällskontrakt mellan den romska minoriteten och majoritetssamhället. Sedan utredningen publicerades har mycket gjorts och en del av målen som föreslogs har uppfyllts och genomförts. Samtidigt pekar mycket på att målet att överbygga de ekonomiska, politiska och sociala ojämlikheterna inte har uppfyllts. I rapporten *Roma and Travellers in six countries*² framträder en bild av att antiziganismen fortfarande är omfattande och utbredd inom livets alla områden – från skolan till arbetet, från bostadsmarknaden till gatan. Regeringens mål om att antiziganism ska vara avskaffat år 2032 kan därför tyckas utopiskt. I utredningen betonas att det krävs ett kontinuerligt och envist arbete för att närma sig och i bästa fall uppnå detta mål. Vi ser denna rapport som ett bidrag till det arbetet. Studien tar sin utgångspunkt i frågor om förutsättningar och hinder för romskt liv i Malmö, kunskapen som de vi intervjuar delar med sig av är central för att på allvar kunna förstå och därmed motverka antiziganism i dess olika former och uttryck.

¹ Text till verket *Koncentrationslägret i Dachau* (1994).

² Rapporten är författad av *European Union Agency for Fundamental Rights* och de sex länder som ingår i rapporten är Belgien, Frankrike, Irland, Nederländerna, Sverige och Storbritannien.

En av de frågor som vi ställer till de romer som vi intervjuar är vad tycker du att Malmö stad behöver göra för att främja romskt liv? En av intervjupersonerna återupprepar frågan, blir tyst och svarar sen att frågan kanske ska vara ”Vad drömmer romer om? Vad vill vi egentligen? Vad tänker vi kring olika frågor?” Allt för mycket forskning och statliga rapporter har tagit sin utgångspunkt i att romer är ett problem som behöver hanteras, åtgärdas och i extrema fall även utplånas. Det har historiskt lett till ett omfattande statligt våld, tvångsflyttningar, tvångsomhändertagande av barn, steriliseringar och exkludering från såväl territorium som från rätten till utbildning, arbete och bostad. Lagren och spåren av all denna politik – som formulerats genom lagar, myndigheters praktiker, diskurser och offentliga samtal – finns fortfarande kvar.

Kampen mot den statliga och vardagliga antiziganismen har ofta förts underifrån, ofta av romer själva och ofta mot en stat, myndigheter och människor som definierat romer som mindervärdiga medborgare och människor. Det är en kamp som förs än idag. Denna studie utforskar inte så mycket vilka drömmar som de vi intervjuar har, men den är ett försök att lyfta fram och låta romska Malmöbornas perspektiv, erfarenheter och berättelser ta plats. Det är därmed en rapport som ger kunskap om romers situation i Malmö, men även en rapport som ger kunskap om landet vi lever i. Vår förhoppning är att rapporten ska ge en bild av, och kanske även en känsla för, de erfarenheter som de vi intervjuar har av att leva som romer i Malmö.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Hösten år 2022 fick Länsstyrelsen Stockholm i uppdrag att fördela statsbidrag till kommuner för att främja och skapa förutsättningar för arbete med romsk inkludering. Frågan om och i så fall gällande vad kommunen skulle söka statsbidrag för lyftes och diskuterades i Malmö stads råd för den nationella minoriteten romer. Rådet rekommenderade att Malmö stad skulle genomföra en studie om antiziganism och förutsättningar för romskt liv i Malmö, inspirerad av de två rapporter som staden genomfört kring judiskt liv i Malmö³.

Studien har genomförts av Paula Mulinari, docent i Socialt arbete vid Malmö universitet och RIKC, Malmö stad. Empirin bygger på intervjuer med 28 romska Malmöbor och tio tjänstepersoner som på olika sätt arbetar med frågor som rör den romska minoriteten. Studien utgör ett underlag för kommunens arbete med att implementera och leva upp till nationell minoritetslagstiftning samt ska bidra till stadens fortsatta arbete med att stärka förutsättningarna för den romska minoritetens möjligheter att leva, utvecklas och förverkliga sina drömmar.

Studiens övergripande syfte är att utifrån intervjuer med romska Malmöbor beskriva förutsättningar och hinder för romskt liv i Malmö. Syftet är också att beskriva förutsättningar, möjligheter och utmaningar som tjänstepersoner som arbetar med romsk inkludering upplever för sitt och kommunens arbete med att förverkliga lagen om nationella minoriteten avseende romer.

De frågeställningar som väglett arbetet är:

- Vilka erfarenheter har romska Malmöbor av att leva i staden?
- Vilka olika uttryck tar sig antiziganismen i Malmö?
- Har de romska Malmöbor vi intervjuar erfarenhet av minoritetstress och generationstrauma och i så fall på vilka sätt?
- Hur ser de vi intervjuar, såväl romer som tjänstepersoner, på det arbete som görs i Malmö stad avseende implementering av nationell minoritetslagstiftning och arbetet med romsk inkludering?

³ Med kippa på Möllan? En rapport om att stärka judiskt liv i Malmö och Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap. Rapporterna är författade av Mirjam Katzin, enligt samverkansöverenskommelse mellan Malmö stad och Judiska församlingen Malmö..

DISPOSITION OCH BEGREPPSANVÄNDNING

Rapporten inleds med en kort bakgrund och diskussion om begreppet antiziganism. Därefter följer ett avsnitt där vi presenterar rapportens metod och material. Rapporten är sedan indelad i fyra tematiska avsnitt. Dessa fyra teman är: Stolthet och fördom, Minoritetsstress och generationstrauma, Antiziganism i livets olika områden och slutligen Malmö – en tudelad stad. Rapportens sista del utgörs av rekommendationer som överlämnas till staden samt en 10 – stegsmodell för att skapa ett mer inkluderande samhälle.

I föreliggande rapport kommer "zigenare" och "tattare" endast att skrivas ut vid citat från intervju-personer samt vid historiska benämningar, i övrigt används omskrivningar och "z-ordet". Flera av de vi intervjuar uppger att de använder dessa historiska nedsättande termer i kontakt med majoritetssamhället, eftersom okunskapen är stor och då många de möter inte känner till begreppen rom, romer eller resande.

I studien används begreppet romer, i enlighet med nationell minoritetslagstiftning, som en beteckning för samtliga grupper och undergrupper. Inom resandegruppen finns det dock delade uppfattningar om huruvida gruppen bör ingå i den romska minoriteten eller inte – där vissa menar att de snarare är och bör erkännas som en egen minoritet medan andra menar att resande är en undergrupp inom minoriteten romer.

Slutligen har vi i studien valt att använda begreppet antiziganism och inte antiromism av två huvudsakliga skäl (Breazu & McGarry 2023). Det ena är att antiziganism är det begrepp som regeringen, myndigheter och Malmö stad samt majoriteten av forskning i ämnet i Sverige använder sig av. Ett annat skäl är att antiziganism i stor utsträckning används av de som vi intervjuar själva.

Sammanfattning

Studien om antiziganism och förutsättningar för romskt liv i Malmö är ett samarbete mellan Malmö universitet och RIKC, Malmö stad. Studiens övergripande syfte är att få en djupare förståelse för vilka möjligheter och hinder romska Malmöbor upplever i staden och i samhället i stort samt få inblick i vilka möjligheter och hinder tjänstepersoner i staden upplever kring arbetet med romsk inkludering. Studien bygger på intervjuer med 28 romska Malmöbor och tio tjänstepersoner som arbetar inom såväl kommunen som andra instanser i staden. Utifrån studiens samlade empiri har fyra centrala teman utkristalliserats. En kort beskrivning av respektive del följer nedan.

STOLTHET OCH FÖRDOM

Ett framträdande tema i studien är beskrivningar av att dölja sin romska identitet. Många av de som intervjuar är inte eller har inte alltid varit öppna med sin romska identitet och avväger i olika sammanhang när de kan vara öppna eller inte. De flesta beskriver att de är stolta över sin romska identitet men att de döljer den på grund av risk för att utsättas för diskriminering, negativa fördomar, samt att de ska avkrävas tid och engagemang för att utbilda och stå till svars för minoriteten. Antiziganism skapar därmed vad som kan framstå som en paradox, men bör tolkas som två sidor av samma mynt. Å ena sidan tvingar den folk till osynlighet, vilket förstärker bilden av ett homogent Sverige och krav på assimilation. Å andra sidan innebär det risk för att bli översynlig, i bemärkelsen att utsättas för mer övervakning, kontroll, frågor, gränslöshet och tvingas representera en hel grupp. Centralt är att många av de romska intervjupersonerna återger att de är stolta över att vara romer, men att deras möjligheter att vara det i offentligheten är kringskurna, för att inte säga omöjliga.

GENERATIONSTRAUMA OCH MINORITETSSTRESS

Begreppen generationstrauma och minoritetsstress var för många av de vi intervjuar okända sedan tidigare, men många skildrar egna upplevelser av det och vittnar om hur det har påverkat deras liv och psykiska och fysiska hälsa negativt. Många återger även om minoritetsstress i sin vardag, där konstant oro och stress påverkar deras förutsättningar och hälsa. Olika förhållningssätt för att hantera dessa påfrestningar i vardagen lyfts fram i studien, bland annat strategier som att dölja och tona ner sin romska identitet, extra vaksamhet samt att undvika vissa rum och situationer. Vikten av ökad kunskap och förståelse av dessa begrepp är något som betonas av såväl romer som centrala samhällsaktörer. Generationstrauman som lyfts av de vi intervjuar berör i första hand Förintelsen av romer, men även slaveriet och den långa diskrimineringshistorien är trauman som flera berättar om. Flera intervjupersoner beskriver trauman som deras förfäder har genomlevt på grund av sin romska identitet och skildrar att dessa trauman blivit en del av deras egen identitet. Ett återkommande tema är brist på erkännande av dessa trauman i majoritetssamhället, vilket försvårat bearbetning och skapat omfattande sorg och ilska.

ANTIZIGANISM I LIVETS OLIKA OMRÅDEN

Erfarenheter av antiziganism upplevs i samtliga samhällssfärer – från arbetsplatsen till affären, från skolan till möte med myndigheter och polis – och kan ta sig uttryck på många sätt. Vårt material påvisar strukturell ekonomisk ojämlikhet baserad på historisk exkludering från bland annat stora delar av arbetsmarknaden och en nutida omfattande diskriminering inom såväl arbetslivet som utbildningssystemet. Ett allvarligt resultat från materialet är omfattande erfarenheter av antiziganism inom skolans värld. Detta tar sig uttryck både genom öppen antiziganism i form av mobbning och utsatthet samt genom tystnad från lärare och andra elever, där antiziganism tillåts passera. Flera av de romska intervjupersonerna skildrar även erfarenheter av att lärare och annan skolpersonal saknar tilltro till romska elevers förmågor och utgår från att romska föräldrar saknar framtidsambitioner och intresse för utbildning. Vidare pekar materialet på att det finns begränsat med kunskap och bristande synlighet samt erkännande av romsk historia i utbildningen.

I möte med andra myndigheter beskrivs erfarenhet av misstänkliggörande och ifrågasättande. Det är därför centralt att förflytta fokus från att romer i sig är misstänksamma till myndigheter, till frågan om hur myndigheter fortfarande skapar misstänksamhet och ifrågasättande gentemot minoriteten. Allvarligt är även omfattningen av antiziganism på offentliga platser, inte minst i butiker som tar sig uttryck genom såväl ökad övervakning som av andra kunders aggressioner. Detta beskrivs som mest smärtsamt i de fall där barn är närvarande. Trots omfattande erfarenheter av diskriminering visar vårt material, i likhet med annan forskning, att de flesta inte anmäler detta. Det beror enligt de vi intervjuar inte endast på brist på kunskap kring lagen och vart de ska vända sig med anmälan, utan även på den kollektiva erfarenheten av att inte bli betrodd.

MALMÖ – EN TUDELAD BILD

I studien framträder en tudelad bild av staden, från såväl romska intervjupersoner som tjänstepersoner. Malmö lyfts å ena sidan fram som progressiv och som en förebild i arbetet med romska frågor och där det finns en vilja att skapa förändring genom kommunens etablerade strukturer för arbetet. Det som lyfts som framgångsrikt med Malmö är skapandet av långsiktiga och etablerade platser och arenor, som skapar möjlighet till inflytande och deltagande för den romska minoriteten – snarare än tillfälliga projekt som kommer upp- och utifrån. Verksamheter så som RIKC, IRIS-skolan och romska rådet identifieras som viktiga strukturella institutioner att bygga vidare på och utveckla. Å andra sidan framträder en bild där resurser och insatser inte matchar behoven, där det är svårt att få genomslag i strukturen och där arbetet i bästa fall ”bockas av”. Bland tjänstepersoner lyfts svårigheter med att förankra arbetet, att det inte prioriteras bland ledning och är beroende av enskilda medarbetares personliga engagemang. Flera av de romer som vi intervjuar efterfrågar mer konkreta åtgärder såsom riktade insatser på arbetsmarknaden men även mer långsiktighet och tydliga visioner från stadens styre. En positiv förflyttning som många återger är att de upplever ökad representation av romska röster och perspektiv i samhället i stort och att de ser de etablerade institutioner som finns i Malmö som en god förutsättning för kontinuitet i romska rättighetsfrågor, samt att dessa säkerställer att frågan inte förloras i andra frågor.

REKOMMENDATIONER

I den sista delen av studien presenteras rekommendationer som tagits fram till staden, utifrån de behov, möjligheter och hinder som framkommit i empirin. Vissa rekommendationer är mer övergripande och vissa mer specifika, och de belyser vikten av insatser på såväl individuell som strukturell och diskursiv nivå. Rekommendationerna handlar främst om kompetensutveckling med fokus på ledningsgrupper, skolpersonal och HR-personal i staden inom nationell minoritetslagstiftning, antiziganism och dess historiska kontext i Sverige och Europa. Andra rekommendationer är att staden i större utsträckning tillvaratar romsk språkkunskap, främjar barns användning av romani chib samt ser över insatser för folkhälsa utifrån generationstrauma och minoritetsstress. Även behov av insatser för att motverka ekonomisk ojämlikhet och att värna det institutionella och långsiktiga arbetet lyfts fram som centrala rekommendationer.

10-STEGSMODELL MOT ETT INKLUDERANDE OCH EXKLUDERANDE SAMHÄLLE

Slutligen presenteras en 10-stegsmodell mot ett inkluderande versus exkluderande samhälle som författats av Mujo Halilovic, enhetschef på RIKC. I modellen illustreras vad som behöver vara i fokus för att samhället ska kunna värja sig från det exkluderande och närma sig det inkluderande samhället med utgångspunkt i förutsättningar för romsk inkludering i Malmö. Modellen syftar även till att ge redskap för att identifiera förbättringsmöjligheter rörande ett eller flera steg i modellen. Verksamheter eller instanser kan använda modellen för att undersöka sina egna steg och riktningar i det minoritetspolitiska arbetet samt kartlägga vad som görs och inte görs och tillvägagångssätt för att bli effektiv i förverkligandet av de minoritetspolitiska åtagandena.

Bakgrund

NATIONELLA MINORITETER

Den svenska minoritetspolitiken tar sin utgångspunkt i den europeiska kontexten. I ramkonventionens inledning slås det fast att ”historien upprepade gånger visat att skyddet av minoriteter är avgörande för stabilitet, demokratisk säkerhet och fred på kontinenten” (Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter 1995). Ramkonventionen och stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk togs fram i början på 1990-talet. De grupper som idag omfattas av nationell minoritetsstatus varierar från land till land, men det de flesta har gemensamt är att de genom historien utsatts för diskriminering, förföljelse, tvångsassimilation och i vissa fall faktiska utrotningsförsök. Arbetet med nationella minoriteter är således en del av förverkligandet av mänskliga rättigheter. Romer är idag erkända som nationell minoritet i flera europeiska länder, men utsatthet, diskriminering och antiziganism är fortfarande högaktuell för stora delar av minoriteten. Även Sverige har upprepade gånger fått både rekommendationer och kritik i granskningar av FN och Europarådet gällande bristande arbete mot antiziganism och diskriminering av romer inom flera samhällssektorer (*Antiziganismen i Sverige* 2015).

År 2000 ratificerade Sverige ramkonventionen och erkände romer tillsammans med judar, urfolket samer, sverigefinnar och tornedalingar som landets fem nationella minoriteter. Detta innebar ett tydligt avståndstagande från den brutala assimileringspolitik som tidigare präglat statens förhållande till landets minoriteter. Samma år blev finska, jiddisch, meänkieli, romani chib och samiska erkända som Sveriges minoritetsspråk i enlighet med den europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk (1992). Erkännandet av de fem nationella minoriteterna innebar en ny riktning i den svenska politiken där minoriteternas historia, språk och kultur betraktas som en del av det gemensamma svenska kulturarvet. Gemensamt för de nationella minoriteterna är att de har historiska eller långvariga band till Sverige och att respektive grupp har en uttalad samhörighet, delar språk, kultur eller religion och har en vilja att behålla sin identitet. Principen om självidentifikation avgör vem som tillhör en nationell minoritet, vilket innebär att individen själv avgör hur hen identifierar sig. Det finns ingen officiell registrering eller statistik över etnicitet, men uppskattningsvis tillhör ungefär tio procent av befolkningen en nationell minoritet (Länsstyrelsen Stockholm 2018).

Ungefär tio år efter att Sverige ratificerat ramkonventionen antogs Lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk (Lag 2009:724). I den proposition som föregick lagen, *Från erkännande till egenmakt - regeringens strategi för de nationella minoriteterna* (2008/09:158), slås det fast att det krävs starkt uppföljning och insatser för att förverkliga de skyldigheter staten åtagit sig i enlighet med europeiska ramkonventionen och språkstadgan.

Minoritetspolitiken kan delas in i tre övergripande områden:

- Rätt till inflytande och delaktighet, förvaltningsmyndigheter ska så långt det är möjligt samråda med minoriteterna. Inflytande ska ske genom strukturerad dialog och möjligheter för barn och ungas inflytande och samråd ska främjas särskilt.
- Motverka diskriminering och utsatthet för de nationella minoriteterna och främja deras möjligheter att på lika villkor delta i samhällslivet.
- Skydda och främja språk och kultur, det allmänna ska främja möjligheter för minoriteterna att behålla och utveckla sin kultur och sitt språk i Sverige.

År 2012 antog regeringen en strategi för romsk inkludering som sträcker sig mellan år 2012–2032, med det övergripande målet att den rom som fyller 20 år 2032 ska ha likvärdiga möjligheter i livet som den som är icke-rom. Strategin föregicks av den omfattande utredningen *Romers rätt* (SOU 2010:55) och berör en bredd av livsområden. Nästa statliga utredning kring nationell minoritetspolitik ger ingen smickrande bild av dess tillstånd. År 2017 överlämnar särskilde utredare Lennart Rohdin betänkandet *Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik* (SOU 2017:60) till regeringen. Han konstaterar tydligt att Sverige allvarligt brister i sina åtaganden:

Det måste i detta sammanhang däremot tyvärr konstateras att minoritetspolitiken misslyckats nästan helt, vad gäller förverkligandet av de grundläggande rättigheter som alla de fem nationella minoriteterna ska tillförsäkras i landets samtliga kommuner. Fortfarande mer än sju år efter minoritetslagens tillkomst uppfattar sig en bred majoritet av landets kommuner föga eller inte alls berörda av lagens krav på stöd till och rättigheter för de fem nationella minoriteterna. Majoritetssamhällets kunskaper om de nationella minoriteterna och minoritetsspråken liksom deras plats i Sverige i dag och historiskt är fortfarande högst bristfälliga. (SOU 2017:60 s.15)

Till följd av utredningen skärptes lagen om nationella minoriteter från och med den 1 januari 2019. Förstärkningen omfattar bland annat krav på kommuner och regioner att anta mål och riktlinjer för sitt minoritetspolitiska arbete, ett förtydligande av det allmännas skyldigheter att informera minoriteterna om deras rättigheter samt skärpta formuleringar om barn och ungas rättigheter.

Den svenska historien från nationella minoriteters perspektiv är en mörk historia kantad av statligt sanktionerade övergrepp, kränkningar, steriliseringar, registreringar och tvångsassimilation. När denna del av historien väl omnämns är det inte sällan som en avskild del av Sveriges historia – trots att den ofrånkomligen påverkat och format samhället, det svenska språket och olika föreställningar om svenskhet. Den långa diskrimineringshistorien har fått konsekvenser som än idag hänger samman med den utsatthet som många romer befinner sig i. Majoritetssamhällets försök att assimilera minoriteter och minoriteters motstånd mot det har lämnat sina individuella, strukturella och diskursiva spår. Dessa spår har såväl populistisk och elitistisk som medial- och myndighetsmässig form och är till sin natur binära, isolerande och exkluderande. De berör eller grundar sig i fördomar, myter, stereotyper och/eller olika former av rasism, så som antiziganism som i flera kontexter beskrivs och förklaras som en socialt accepterad form av rasism.

Under framväxten av Sveriges nationella identitet har romer tillsammans med flera – inte minst de övriga nationella minoriteterna – utgjort projektyta för ”de andra” och därmed agerat motsats till föreställningar om svenskhet. Den svenska historien och samhällsutvecklingen från de nationella minoriteternas perspektiv ger inte enbart värdefull kunskap om dessa gruppers livsvillkor och förutsättningar, utan även värdefull kunskap om Sveriges dåvarande och nuvarande

framställningar och föreställningar om nationen. Arbetet med nationella minoritetsfrågor idag kan därför betraktas ha förklarande potential och integrativ förmåga att bygga ett inkluderande och mångfacetterat samhälle som utgår från likvärdighetsprincipen och tar hänsyn till särartsprincipen.

DEN ROMSKA MINORITETEN – HISTORISK KONTEXT

- **1000-talet:** Utvandrar från norra Indien runt 1000-talet
- **1300-talet:** Romer hålls som slavar i Valakiet och Moldova (områden som idag tillhör Rumänien). Slaveriet avskaffades år 1856.
- **1512:** Första noteringen av romer i Sverige i Stockholm stads tänkebok, ”Thatra”.
- **1560:** Kyrkan i Sverige förbjöd kontakt med ”tattare”. Kyrkan förbjöd bland annat romska barn från att döpas och romer fick inte begravas på kyrkogården.
- **1637:** Den första ”allmänna zigenarförordningen” utfärdas. Alla romer skulle förvisas ut ur Sverige inom ett år, de romska män som därefter påträffades i landet skulle slås ihjäl medan barn och kvinnor skulle jagas över gränsen.
- **1730 och 1791:** De tidigast kända akademiska texterna om romer i Europa publiceras i Uppsala, ”Akademisk avhandling om zigenare” och ”Observationer rörande zigenarnas historia”. I båda avhandlingarna presenteras romer på ett mycket nedsättande sätt.
- **1885:** Lösdriverilagen drabbade ”tattare” och ”zigenare” oproportionerligt, exempelvis avseende möjlighet till försörjning och att barn togs ifrån sina familjer och placerades på institutioner eller i fosterhem.
- **1914 - 1954:** All invandring av romer till Sverige förbjöds – romer kunde inte söka fristad i Sverige före, under och efter Förintelsen.
- **1921:** Statens rasbiologiska institut instiftas och avskaffas år 1958. Den romska minoriteten var en av de grupper i Sverige som utsattes för övergrepp och klassificerades som ”en lägrestående ras”.
- **1934:** Tvångsteriliseringslagen införs och avskaffas år 1975. Uppskattningsvis har var fjärde resandefamilj i Sverige utsatts för tvångsterilisering.
- **1939 – 1945:** Förintelsen av romer. Förbises i flera decennier, ingen nazist döms under Nürnbergprocessen för brott mot romer och inga romer kallas för att vittna.
- **1959:** Medborgerliga rättigheter för romer stärks genom ökad möjlighet till folkbokföring – vilket bidrar till rösträtt, bostad, skola och dylikt.
- **1971:** Den första romska kongressen hålls i London med deltagare från 14 länder. Beslut fattas om att ”Gelem Gelem” blir officiell romsk hymn, en gemensam flagga skapas och under kongressen enas även gruppen om att ta avstånd från begreppet ”gypsy”.
- **1982:** Tysklands förbundskansler Helmut Schmidt erkänner, 40 år efter andra världskrigets slut, folkmordet på romer och sinter.
- **1989:** FN erkänner Förintelsen av romer, 44 år efter andra världskrigets slut.
- **1997:** Stockholm stads ”Zigenarsektion” som bildades år 1959 läggs ner. Sektionen innehöll personal-akter över romer födda 1881–1980 boende i Stockholm. Akterna var märkta med ”Z”, ”icke Z” och ”halv Z” och innehöll myndighetspersoners åsikter och värderande beskrivningar om romer.
- **1999:** Sverige erkänner romer som en av landets fem nationella minoriteter.
- **2009:** Sverige antar Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk (Lag 2009:724).
- **2013:** Registret ”Kringresande”, som upprättats av polisen i Lund och hanterats av polismyndigheten i Skåne, avslöjas av Dagens Nyheter. Registret omfattar över 4 700 romer, även barn och avlidna förekom.
- **2014:** Regeringen publicerar en vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet.
- **2015:** Europaparlamentet instiftar en minnesdag den 2 augusti över Förintelsen av romer.
- **2019:** Förstärkning av lag 2009:724.

Den romska minoriteten är en heterogen folkgrupp som enligt lingvistisk forskning härstammar från norra Indien. Språket romani chib är ett indoeuropeiskt språk som är besläktat med sanskrit och gruppen tros ha börjat utvandra västerut runt 1000-talet (Selling 2013). Romer finns idag över hela världen och utgör Europas största etniska minoritet.

Den första noteringen om romer i svensk kontext är en notis i Stockholms stads tänkebok från den 29 september år 1512. I denna framgår att en grupp som kallas ”*Thatra*” har anlänt till staden. Under senare tidsperioder benämns gruppen med de nedsättande begreppen ”*tattare*” och ”*zigenare*”. Den del av minoriteten vars förfäder kom på 1500-talet benämns idag som resande eller resandefolket. De har under perioder varit extremt utsatta för förföljelse, övergrepp och den brutala assimilationspolitik som bedrivits i Sverige. Exempelvis togs många barn från sina familjer och placerades på institution eller i fosterhem för att ”försvenskas”. Liknande situation var det för finska romer då svenska lagar råde även i Finland fram till 1809. Under slutet av 1800-talet kom den romska gruppen kelderash till Sverige.

Mellan år 1934 och 1974 fanns en lag i Sverige som föreskrev sterilisering under vissa omständigheter, dessa tvångssteriliseringar drabbade bland andra romska kvinnor. Enligt de los Reyes drabbades minst var fjärde resandehushåll av tvångssterilisering (Ds 2014:8). Romska barn separerades systematiskt från sina föräldrar och i många av de skolor och fosterhem som romska barn placerades i förbjöds de att tala sitt modersmål. Effekter av denna politik är att svensk romani och kaale (de varieteter som talas av resandegruppen respektive finska romer) endast talas av ett fåtal personer idag. Stigmatisering och rädsla har även lett till att individer dolt och döljer sin härkomst, i vissa fall även för sina egna barn. Många romer fick heller inte möjlighet att folkbokföra sig, utan fördrevs av polis från plats till plats. Att inte få lov att bosätta sig innebar för många ett liv i tält och vagn och avsaknad på allt från utbildning och vård, till pension och rösträtt. Romer exkluderades från det svenska välfärdssamhället och först från år 1959 förbättrades möjligheterna för att bosätta sig i landets kommuner. Detta är därför ett årtal som ofta förknippas med romsk rösträtt i Sverige och den romska medborgarrättsrörelsen, med Katarina Taikon i spetsen, har även varit central i skapandet av ett mer demokratiskt och inkluderande Sverige. Den rörelsen har inte minst varit ett betydelsefullt bidrag till att forma den svenska antirasistiska medborgarrättsrörelsen.

Under åren 1914-1954 råde det inreseförbud för romer till Sverige. Förbudet råde under både första och andra världskriget, vilket innebar att de romer som flytt från förföljelse i andra europeiska länder eller som senare överlevt Förintelsen inte kunde söka fristad i Sverige. Efter att inreseförbudet till Sverige upphävdes år 1954 har flera romska grupper invandrat till Sverige under varierande tidsperioder och omständigheter. Idag finns flera romska grupper representerade i landet; arli, bosniska romer, finska romer, gurbeti, kelderash, lovari, polska romer och resande romer (utifrån i alfabetisk ordning). Utifrån de uppskattningar som finns tillhör upp till 100 000 svenskar den romska minoriteten. Det kan dock röra sig om betydligt fler, eftersom många dolt eller döljer sin romska bakgrund.

SVENSK RASBIOLOGI OCH FÖRINTELSEN AV ROMER

Slutbetänkandet från den statliga fattigvårdsutredningen från år 1923 ger ett tydligt exempel på hur den moderna svenska antiziganismen präglades av rasbiologiska idéer och föreställningar. Utredningen fastslår att det varken är önskvärt eller möjligt för romer att ingå i den svenska befolkningen och utredningens fokus ligger på hur staten kan gå tillväga för att få gruppen att lämna landet (Socialstyrelsen 2014). Under den svenska rasbiologins era var ett av forskningens intresseområden att fastställa huruvida romer var en säregen ras och släktskapet mellan de grupper som vid den tiden fanns i Sverige debatterades av den tidens ”experter”. Utgångspunkten i forskningen präglades av fördomar, myter och exotifierande stereotyper. Statens rasbiologiska institut grundades år 1921 i Uppsala och ägnade sig åt att vetenskapligt belägga effekter av

rashygieniska åtgärder. Föreställningarna om rashygien och folkets förfall fick fäste inom såväl politiken som akademien, och utbyte fanns bland annat mellan det svenska institutet och Nazityskland. En av de grupper som betraktades försämma den svenska folkstammen var romer. Under andra världskriget var romer i likhet med den judiska minoriteten, förföljd på grund av etnicitet. År 1935 antogs Nürnbergslagarna i Tyskland som pekade ut romer, liksom judar, som oönskade och ett "rasproblem", vilket hotade visionen om en "ren" nation. I många andra länder som var ockuperade av Nazityskland drabbades romer hårt av trakasserier, förföljelser och sattes i arbets- och förintelsläger runtom i Europa. Förintelsen av romer, av vissa kallad för *Porrajmos*⁴ och av andra *Samudaripen*⁵, utrotade stora delar av Europas romer. I ett brev från 1984 skriver Simon Wiesenthal till Elie Wiesel:

The Gypsies had been murdered in a proportion similar to the Jews: about 80% of them in the area of the countries which were occupied by the Nazis (Cederberg 2010:81).

Under Nürnbergprocesserna blev ingen nazist dömd för brott begångna mot romer och ingen rom kallades att vittna. Att romer systematiskt mördades på grund av sin etnicitet erkändes av Tysklands förbundskansler först år 1982 och av världssamfundet år 1989. Europaparlamentets resolution från 2015 om romernas internationella dag – antiziganism i Europa och EU:s erkännande av minnesdagen för folkmordet på romer under andra världskriget, var ytterligare ett viktigt erkännande. I den anges att det folkmord på romer som begåtts av nazisterna, andra regimer samt deras allierade under andra världskriget, fortfarande till stor del ignoreras och därmed inte erkänns av allmänheten. I resolutionen beslutas minnesdagen över folkmordet på romer infalla den 2 augusti och att den benämns *the European Roma Holocaust Memorial Day*. Därmed inkluderas romer i definitionen av Holocaust – Förintelsen. Trots detta saknar Förintelsen av romer i många sammanhang fortfarande erkännande, och romer omfattas inte alltid i begreppet Förintelsen. I Malmö stad däremot är Förintelsen av romer ett förankrat begrepp i såväl styrdokument som vid arrangemang som belyser denna del av historien.

⁴ Termen *Porrajmos* introducerades på 1990-talet (Ian Hancock *Romani: Yanko le Redžosko*) vid *The Romani Archives and Documentation Center*.

⁵ Termen *Samudaripen* myntades av lingvisten Marcel Courthiade och kan översättas till "sa" – alla och "mudaripen"- mord. (*On the interpretation of a word: PORRAJMOS as HOLOCAUST* by Ian Hancock).

Utredningar och rapporter

I nutid har en uppsjö av statliga utredningar och rapporter om den romska minoritetens livsvillkor och vilka insatser eller åtgärder som krävs för att förbättra situationen för minoriteten i Sverige tagits fram. En stor del av de statliga resurser som avsatts för romsk inkludering har utgjorts av denna form av insatser. Nedan följer en kort sammanfattning av ett urval av dessa utredningar och rapporter.

År 2010 presenterade Delegationen för romska frågor, som leddes av Maria Leissner, betänkandet *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige* (SOU 2010:55). Delegationen framhåller i utredningen behovet av en modell som innebär en långsiktig strategi för att säkerställa romers mänskliga rättigheter i Sverige och betonar att det saknas tillräckliga strategiska åtgärder för att uppnå detta. Delegationen gör bedömningen att det på grund av den långa diskrimineringshistorien och dess efterföljder för den romska minoriteten krävs en strategi på minst 20 år för att förbättra minoritetens livsvillkor och situation. I betänkandet betonas även vikten av romsk delaktighet och inflytande över frågor som berör minoriteten samt ett förhållningssätt som utgår från ett rättighetsperspektiv. Den 20-åriga strategin, som efterföljde utredningen, har följande tre övergripande mål:

- att stänga välfärdsgapet mellan romer och andra grupper,
- att häva romers maktunderläge,
- att reparera romers tillit till majoritetssamhället och överbrygga förtroendeklyftan

Under år 2013 publicerade Skolverket rapporten *Mamma, ska jag säga att jag är rom? En kartläggning av romska barns och elevers skolsituation i fem pilotkommuner för Skolverket* (Dimitter-Taikon; Rodell Olgaç 2013). Under år 2012 och 2013 gjordes en kartläggning av romska barns skolsituation i de fem kommuner som ingick i pilotverksamheten inom regeringens långsiktiga strategi för romsk inkludering, Luleå, Linköping, Göteborg, Helsingborg och Malmö. I rapporten intervjuades 81 personer varav 54 personer tillhörande den romska minoriteten. I rapporten framgår att flera romska barn och familjer som intervjuats inte är öppna med sin identitet på grund av risken att utsättas för diskriminering eller kränkningar. En annan brist som lyfts är att problem/svårigheter kring romska barns skolgång tenderar att tillskrivas minoriteten själv och kulturaliseras. Ytterligare teman som belyses är behov av mer romsk personal inom skolor, ökad kunskap om romsk historia och nutida livsvillkor samt förståelse för posttraumatiskt stressyndrom och sekundär traumatisering.

År 2014 publicerade regeringen *Den mörka och okända historien - Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet* (Ds 2014:8). Boken baseras på omfattande arkivmaterial, rapporter och intervjuer med romer. Syftet med vitboken är att belysa vilka historiska sammanhang som har påverkat och påverkar romers livsvillkor idag, hur stereotyper och fördomar om romer har vuxit fram och levt vidare från generation till generation samt hur dessa har legat till grund för den statliga politiken. Vitboken syftar även till att ge ett erkännande åt offren och deras anhöriga samt möjliggöra fortsatt arbete för romers mänskliga rättigheter. Utredningen granskade politiska motiv, kränkande övergrepp och åtgärder från myndigheter under 1900-talet. Dessa omfattade bland annat kartläggningar, tvångssteriliseringar och omhändertagande av barn samt begränsningar av romers tillgång till bostad, utbildning och arbete.

Utifrån vitbokskommittéens rekommendation till myndigheter att se över sina egna verksamhetens historia kring behandlingen av romer beslutade Socialstyrelsen att ta fram rapporten *Antiziganism i statlig tjänst. Socialstyrelsens behandling av romer och resande under 1900-talet*, som publicerades år 2014. I rapporten framgår att dåvarande Socialstyrelsen och Medicinalstyrelsen

hade en betydande roll i att implementera statens övergrepp och repressiva behandling av den romska minoriteten. Myndigheten hade en framträdande roll gällande till exempel tvångssterilisering och tvångsomhändertagande av barn samt vid kartläggningar och registrering av minoriteten. En konsekvens av denna behandling är, bland annat, den bristande tillit och förtroendeklyfta som finns mellan många inom den romska minoriteten och myndigheter och samhället i övrigt.

Under år 2014 beslutade regeringen att inrätta Kommissionen mot antiziganism med uppdrag att skapa en kraftsamling i arbetet mot antiziganism samt för att överbrygga den bristande tilliten mellan den romska minoriteten och majoritetssamhället. Kommissionen lade år 2016 fram betänkande *Kraftsamling mot antiziganism* (SOU2016:44), i vilken det konkluderas att det i stor utsträckning saknas styrning och kontinuitet både i politiken och i initiativ från andra aktörer i arbetet med romers mänskliga rättigheter. Kommissionen menar vidare att för att på allvar kunna motverka antiziganism behöver romsk delaktighet och inflytande säkerställas i arbetet, något som de menar saknas. Kommissionen slår även fast att antiziganism än idag påverkar romers tillgång till exempelvis bostad, utbildning, arbete samt hälso- och sjukvård. Kommissionen framhåller vidare att det är uppenbart att de åtgärder som hittills gjorts inte haft den effekt som önskats.

Länsstyrelsen Stockholm är den myndighet som har uppdraget att samordna, följa upp och genomföra insatser inom ramen för den samordnande och långsiktiga strategin för romsk inkludering 2012–2032. En del i detta uppdrag är att årligen utföra en undersökning genom en enkät riktad till landets samtliga kommuner och regioner avseende deras övergripande arbete med nationella minoriteters rättigheter och minoritetspolitikens tre delområden. Utifrån detta sammanställer myndigheten en rapport om det övergripande arbetet rörande nationella minoriteter samt en specifik rapport avseende arbetet med att implementera romsk inkluderingsstrategi. Av de 311 kommuner och regioner som fick enkäten skickad till sig under år 2022 besvarade 209 av dessa enkäten (Länsstyrelsen Stockholm 2023:11). Av dessa 209 var det 23 kommuner och regioner som uppgav att de genomfört insatser inom ramen för romsk inkludering under året (Länsstyrelsen Stockholm 2023:10). Detta innebär att 10 år in i strategin är det cirka 7% av landets kommuner och regioner som har ett aktivt arbete inom ramen för romsk inkludering.

Utöver de rapporter som Länsstyrelsen Stockholm publicerat så har även ett flertal andra statliga myndigheter utifrån sina specifika minoritetspolitiska uppdrag tagit fram rapporter (exempelvis Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor, Skolverket, Socialstyrelsen och Folkhälsomyndigheten).

MYNDIGHETSRAPPORTER PÅ EUROPEISK NIVÅ

År 2020 publicerades rapporten *Roma and Travellers in Six Countries* som genomfördes av Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter (FRA 2021). Rapporten skildrar romers sociala situation och erfarenheter i sex europeiska länder, Belgien, Frankrike, Irland, Nederländerna, Sverige och Storbritannien. Studien bygger på ett omfattande material baserat på intervjuer med 4659 romer, varav 404 intervjuer genomfördes i Sverige. Studien visar att romer i Sverige var de som var mest medvetna om vilka rättigheter de hade men att benägenheten att anmäla diskriminering trots detta var låg. Flera av de intervjuade menar att antiziganism är vardagliga fenomen och/eller att de inte tror att anmälningarna kommer att leda till någon fällande dom. Även i fall av hatbrott och fysiska attacker anmäldes endast en marginell del av händelserna, med samma hänvisning till att de inte tror att anmälningar skulle leda till något. I rapporten framgår att 44% procent av de intervjuade har utsatts för hatmotiverade trakasserier under de senaste 12 månader som föregick studien. Det framkommer även att ungefär hälften av alla föräldrar till romska barn i den obligatoriska skolåldern i Sverige uppger att deras barn har utsatts för trakasserier på grund av sin romska identitet. Ännu en nedslående slutsats som görs i rapporten är att den förväntade livslängden är lägre för personer tillhörande den romska minoriteten i Sverige än majoritetsbefolkningen.

I februari år 2024 publicerade Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter det femte yttrandet om Sverige (2024). Den rådgivande kommittén yttrar sig om hur Sverige har arbetat med åtaganden relaterat till ramkonventionen och presenterar även ett antal rekommendationer om omedelbara åtgärder avseende statens arbete kring de nationella minoriteternas rättigheter. I yttrandet presenteras 13 olika rekommendationer, Sverige rekommenderas bland annat att:

- säkerställa en starkare tillsynsmekanism och tydligare vägledning för kommuner gällande implementering av minoritetslagstiftningen
- främja interkulturell dialog och ömsesidig respekt mellan majoritetssamhället och personer som tillhör de nationella minoriteterna genom att vidta konkreta åtgärder för att främja kunskapen om nationella minoriteter
- myndigheter säkerställer att lärare i alla skolor får utbildning inom interkulturell utbildning och har tillräckliga kunskaper om nationella minoriteter för att kunna undervisa om ämnet
- myndigheter på alla nivåer förbättrar samrådsförfarandenas effektivitet och involverar minoriteten tidigt i processen i frågor som berör dem

LOKALA RAPPORTER FRÅN MALMÖ

När RIKC inrättades år 2009 intervjuades personer tillhörande den romska minoriteten för att få underlag avseende hur arbetet skulle struktureras och byggas upp. Cirka 300 enkäter genomfördes och utifrån de behov och synpunkter som framkom kategoriserades svaren i fyra olika vetenskapliga discipliner, vilka utgjorde en grund för centrets arbetsmodell. Enkätsvaren visade behov av insatser på såväl individuell och strukturell som diskursiv nivå, att arbetet behöver riktas till såväl majoritetssamhället som till den romska minoriteten och att det bör utgå från ett holistiskt och tvärvetenskapligt förhållningssätt. Utifrån det som framkom skapades det år 2010 en modell där övergripande teman inom respektive disciplin beskrivs. Modellen förklaras och beskrivs ingående i en artikel i Socialmedicinsk tidskrift (Halilovic 2015), samt används som utgångspunkt i Socialstyrelsens utbildningsmaterial *I bemötandet tar framtiden form*.

Psykologi	Sociologi	Historia	Filosofi
<ul style="list-style-type: none"> • Brist på erkännande • Brist på delaktighet • Brist på trygghet och struktur • Låg självkänsla • Dåligt självförtroende • Dålig hälsa med brist på psykosocialt välbefinnande 	<ul style="list-style-type: none"> • Maktlöshet och ogynnsamma socio-ekonomiska villkor • Brist på institutionell förankring • I vilka kontexter är det romer som är avvikande och i vilka är det samhällets syn på normalitet som är avvikande? • Innanförskap och utanförskap? 	<ul style="list-style-type: none"> • Brist på rättigheter och institutionellt skydd • "Vi och dom" tänkande • En historia om utanförskap, diskriminering och exkludering, slaveri och förintelsen av romer 	<ul style="list-style-type: none"> • Vem är jag? • Vilka är "vi" idag? • Vilka är "de andra"? • Hur ska vi leva tillsammans? • Vad ska vi leva för? • Vad är vårt budskap till nästa generation?

År 2014 presenterade RIKC en behovsanalys av romska elevers skolsituation på Malmös grundskolor (RIKC 2014). Centret beviljades statliga resurser från Arbetsmarknadsdepartementet för att genomföra en studie med syfte att undersöka grundskolornas behov av stöd och hjälp för att leva upp till minoritetslagstiftningen samt för att tillgodose barn tillhörande den romska minoriteten sin rätt till utbildning. I rapporten konstateras att romska föräldrar i hög grad tillskrivs en avgörande roll i problemformulering av romska barns skolgång samt att skolpersonal och skolledare upplever ovilja från föräldrarna att skapa en fungerande relation mellan skolan och hemmet. Ytterligare en slutsats som lyfts fram är att kunskapen om minoritetslagstiftningen och dess innebörd behöver stärkas på grundskolorna i Malmö för att romska barns rätt till utbildning ska kunna tillgodoses.

Under år 2017 påbörjades ett samverkansprojekt mellan Malmö stads tre skolförvaltningar och RIKC (Glindrönn & Verner-Carlsson 2018). Projektets övergripande syfte var att stärka romska barns rätt till utbildning inom förskola, grundskola och gymnasiet och utgick från ett holistiskt arbetssätt där hela familjens livssituation togs i beaktning. Under ett år följdes och stöttades tre familjer med totalt sju barn i Malmö och utöver detta genomfördes även en enkätundersökning med 110 barn tillhörande den romska minoriteten i staden. Projektets resultat visade att de hinder som främst påverkade barnens rätt till utbildning handlade om bristande tillit, kommunikation och misstro mellan skolan och familjerna, avsaknad av skoltradition och insyn i skolsystemet (något som skolpersonal saknade kunskap om och verktyg för att arbeta med) samt låg kunskap om nationella minoriteter och minoritetslagstiftningen inom skolförvaltningarna.

Under år 2021 publicerades rapporten *Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap. En rapport om antisemitism och det judiska minoritetsskapet i Malmös förskolor, skolor, gymnasier och vuxenutbildning* (Katzin 2021). Rapporten är en del av Malmö stads och Judiska Församlingen Malmös samverkansöverenskommelse och syftar till att stärka förutsättningarna för judiskt liv inom Malmös skolverksamheter och motarbeta antisemitism. Studien består av intervjuer med judiska barn och unga och skolpersonal i Malmö, en skolpersonalenkät samt en forskningsöversikt. Rapporten visar att skolpersonal i staden i många fall saknar tillräckliga förkunskaper och förutsättningar för att förebygga och motarbeta antisemitism. I rapporten lyfter Katzin att det finns behov av mer kunskap och utbildning i frågor rörande nationella minoriteter, antirasism och specifikt frågor om antisemitism och konspirationsteorier.

Under år 2022 publicerades ytterligare en rapport, *Med kippa på Möllan? En rapport om att stärka judiskt liv i Malmö* utifrån samverkansöverenskommelsen mellan Malmö stad och Judiska Församlingen Malmö (Katzin 2022). Rapporten beskriver judiska Malmöborns erfarenheter av och förutsättningar för judiskt liv i staden och är baserad på en kvalitativ enkät med 39 judiska Malmöbor, där tio av dessa även har intervjuats. I rapporten framkommer bland annat att judiska Malmöbor i större utsträckning vill fokusera på positiva delar av judiskt liv och efterfrågar en bredare representation av vad det innebär att vara jude i staden, som inte alltid kopplas till Förintelsen eller antisemitism. Andra centrala teman som lyfts fram är behov av större kunskap om och förståelse för samt mer synliggörande av judisk kultur i majoritetssamhället.

Malmö stads arbete med den romska minoriteten

Inom Malmö stad finns flera institutioner som genom olika metoder och insatser arbetar med romsk inkludering och för att stärka den nationella minoriteten romers mänskliga rättigheter. Dessa är IRIS-skolan, Romskt informations- och kunskapscenter och Malmö stads råd för den nationella minoriteten romer. Nedan följer en kort redogörelse för respektive institution.

IRIS-SKOLAN

I Malmö finns sedan 25 år tillbaka IRIS-skolan (internationella romer i samverkan), en vuxenutbildning med särskilt fokus på personer med romsk bakgrund i Malmö. Skolan inrättades år 1998 och är en del av gymnasie- och vuxenutbildningsförvaltningen i Malmö stad. Skolan erbjuder Sfi, svenska som andraspråk och kärnämnen inom grundläggande vuxenutbildning så som matematik, engelska och samhällskunskap. Studier på skolan innefattar också kunskap om romsk historia, romska livsvillkor och nationell minoritetslagstiftning. På skolan arbetar lärare och resurspersonal med romsk språklig och interkulturell kompetens.

IRIS-skolan är en mindre verksamhet med 60 helårsplatser, vilket ger möjligheter till individuellt stöd och täta uppföljningar under studietiden. Majoriteten av skolans elever är mellan 20 och 29 år och de senaste åren har skolan sett en ökning av kvinnliga studerande. Idag läser cirka 80 procent av skolans elever grundläggande kurser.

IRIS-skolan har utarbetat en relationell pedagogik där lärarens och elevens relation står som en viktig grundsten för lärandet. Majoriteten av de elever som söker sig till skolan har tidigare negativa erfarenheter av skolgång, saknar studievana, framtidstro och mål för framtida studier och yrkesliv. En viktig roll för skolan är därmed att arbeta för att öka elevers självförtroende, tillit till majoritetssamhället och samtidigt arbeta med konkreta mål uppsatta i kursplanerna. Majoriteten av eleverna som studerar Sfi har mycket kort eller ingen tidigare skolbakgrund. Av de elever som söker kurser på grundläggande nivå har större delen gått i grundskola i Sverige, men av olika anledningar inte fullföljt sin skolgång.

Utifrån IRIS-skolans samlade kompetens, såväl pedagogisk som språklig och interkulturell, verkar personalen tillsammans med elever för att skapa en inkluderande utbildningsmiljö som bidrar till trygghet samt socialt och kulturellt erkännande. Detta förhållningssätt bidrar till att motverka elevers negativa självuppfattningar och tidigare negativa erfarenheter från utbildningssystemet. IRIS-skolan utgör därmed en viktig roll i staden för att stärka romers tillgång till utbildning.

ROMSKT INFORMATIONS- OCH KUNSKAPSCENTER

RIKC är en kommunal verksamhet som samordnar Malmö stads arbete med frågor rörande den nationella minoriteten romer och har det kommunövergripande uppdraget att öka romers delaktighet i samhället. Centret etablerades år 2009 och har under sina verksamma år tillhört olika förvaltningar i staden. Sedan år 2019 tillhör RIKC organisatoriskt kulturförvaltningen. RIKC riktar sitt arbete i lika stor utsträckning till den romska minoriteten i Malmö som till majoritetssamhället och dess institutioner och arbetar på individuell, strukturell och diskursiv nivå.

Som en del av det *individuella* arbetet finns det ett medborgarkontor på RIKC dit Malmöbor kan vända sig för att få hjälp och stöd gällande till exempel kontakt med myndigheter, att tolka brev eller beslut, starta en förening samt få information om sina rättigheter och stöd i att tillgodogöra sig dem. Samhällsvägledarna på medborgarkontoret behärskar olika varieteter av romani chib och på centret talas även

flera andra språk. Centrets medarbetare fungerar även som resurspersoner och finns med på möten mellan romska individer/familjer och myndigheter, socialtjänst och/eller skola för att på olika sätt trygga möten och underlätta kommunikationen mellan parterna.

På *strukturell* nivå arbetar RIKC sedan år 2014 med att samordna arbetet med den kommunala handlingsplanen för den nationella minoriteten romer, i enlighet med den stadsövergripande *Policy avseende Malmö stads arbete med att tillgodose de nationella minoriteternas rättigheter*. Planen omfattar sedan år 2020 samtliga 14 förvaltningar i staden och det övergripande syftet är att säkerställa att Malmö stad har förutsättningar att leva upp till de krav som ställs i lagen rörande nationella minoriteter. RIKC samordnar och administrerar även Malmö stads romska råd. Det strukturella arbetet handlar vidare om att kompetensutveckla Malmö stads medarbetare, chefer och förtroendevalda om romsksvensk/europeisk historia, nationell minoritetslagstiftning och romska livsvillkor idag. Detta för att bidra till ett likvärdigt bemötande och stärka kunskapen om det offentliga som skyldighetsbärande i förhållande till medborgare samt förebygga antiziganism och andra former av rasism.

Centrets *diskursiva* arbete handlar om att realisera det som fastslås i relevanta styrdokument om att de nationella minoriteternas språk och kultur är en del av det svenska samhället och det gemensamma kulturarvet. För att realisera detta är en grundförutsättning att tala till och om varandra på ett inkluderande sätt – att bidra till ett nytt ”Vi” som är mer inkluderande än de tidigare Vi:en vi haft.

Sedan hösten 2023 anordnar kommunen öppna samråd för den nationella minoriteten romer i Malmö, vilket samordnas av RIKC. Syftet med öppna samråd är att även de romska Malmöbor som inte är föreningsaktiva (och därmed inte kan ingå som ledamöter i Malmö stads romska råd) ges möjlighet till inflytande och delaktighet i frågor som berör minoriteten.

MALMÖ STADS RÅD FÖR DEN NATIONELLA MINORITETEN ROMER

Malmö stads romska råd är primärt ett dialogforum som överlägger övergripande frågor som rör den romska minoriteten i Malmö. Rådet inrättades år 2018 och samordnas och administreras av RIKC. Rådet är organisatoriskt knutet till kommunstyrelsen, och kan få vissa uppdrag delegerade till sig.

Rådet består av romska och politiska ledamöter och ersättare som väljs för en period av fyra år. Med stöd av RIKC ansvarar rådet för planering och genomförande av en årlig konferens utifrån olika teman, uppmärksammande av Förintelsens minnesdag den 27 januari samt den officiella minnesdagen för Förintelsen av romer den 2 augusti.

Sedan år 2018 har rådet samverkat och bidragit till att lyfta flera olika frågor som berör den romska minoriteten i staden. Exempel på detta arbete är inrättande av romsk minnesplats, utställning av den romska konstnären Ceija Stojka på Malmö konsthall, arrangerande av fyra konferenser och fem minnesstunder med anledning av Förintelsens minnesstund samt på olika sätt varit drivande i att lyfta frågan kring erkännandet av Förintelsen av romer.

ROMSKA BIBLIOTEKET

Våren 2023 invigdes det romska biblioteket i Malmö. Arbetet med biblioteket är under uppbyggnad, såväl avseende inköp av böcker och annat material som formerna för inflytande och delaktighet för minoriteten. I Malmö finns även tre bibliotek som är romska läsambassader, vars övergripande syfte är att utveckla sin verksamhet för den nationella minoriteten romer samt inneha en utökad samling av litteratur på romani chib. Under år 2023 fick Malmö stad även i uppdrag av Kungliga biblioteket att vara nationellt resursbibliotek för romani chib. Uppdraget innebär att kommunen har ett nationellt ansvar för att förstärka minoritetens språk och litteratur och ska även utgöra ett stöd för folkbibliotek i Sverige i romska frågor.

Antiziganism

I statliga offentliga utredningar och i såväl regeringens som i Malmö stads arbete för romers rättigheter utgår arbetet från den definition av antiziganism som delegationen för romska frågor använder i betänkandet *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige* (SOU 2010:55). Definitionen har tagit sin utgångspunkt i den ofta citerade definition av antisemitism som framlagts av forskaren Helen Fein. I formuleringen har begreppet antisemitism ersatts med antiziganism och ordet judar har ersatts med romer (*Antiziganism i statlig tjänst*).

Antiziganism är en bestående latent struktur av föreställningar fientliga mot romer som kollektiv, vilka på det individuella planet manifesteras som attityder och i kulturen som myter, ideologi, folkliga traditioner och bildspråk, och i handlingar – social eller legal diskriminering, politisk mobilisering mot romerna, och kollektivt eller statligt våld – vilket resulterar i och/eller syftar till att fjärma, driva bort eller tillintetgöra romer just för att de är romer. (SOU 2010:55:83)

Forskaren Jan Selling, professor i kritiska romska studier vid Södertörns högskola, beskriver antiziganism och z-ordet som föreställningar och fördomar som är historiskt rotade och som under århundraden har medfört till exkluderande och repressiv politik gentemot romer, vilket har fått förödande konsekvenser för minoriteten (Selling 2013). Forskning om antiziganism, såväl nutida som historisk, är relativt begränsat i Sverige. Även om det finns en del historisk forskning (exempelvis de los Reyes 2019; Ericsson 2016; Selling 2013; Montesino 2002) och en rad statliga utredningar (exempelvis DO 2004; Ds 2014:8; SOU 2016:44) är kunskapen om de strukturella såväl som de ekonomiska, politiska och diskursiva erfarenheterna av att leva som rom i Sverige fortfarande marginella. Framför allt menar Selling att det saknas analyser av romers sociala mobilisering och de politiska, diskursiva och ekonomiska strukturer som försvårar detta (Selling 2020).

I Kommissionen mot antiziganisms slutbetänkande *Kraftsamling mot antiziganism* (SOU 2016:44) framhålls att de uteslutningsmekanismer som riktas mot romer, vilket omfattar diskriminering och fördomar men även sociala strukturer, regelsystem och tolkningar av bestämmelser, och som innebär systematiska inskränkningar av de mänskliga rättigheterna för romer fångas med begreppet antiziganism (2016:166). Assadkhan menar att en begränsning med denna form av definitioner av rasism är att de framställer rasism som ett strukturellt ideologiskt problem som genomsyrar människor och inte som ett problem som i grunden finns i myndigheternas och institutionernas praktiker (Assadkhan 2023). Det innebär att rasism återkommande ses som en brist i institutionerna, snarare än som en del av dem.

Enligt Selling kan antiziganism studeras som ”en historiskt föränderlig diskursformation”, inom vilken föreställningar om den ”konceptuelle zigenaren” tar skepnad och majoritetssamhällets exkluderade praktiker utvecklas (Selling 2013:13). Styrkan med en sådan analytisk ingång, menar Selling, är att den förflyttar fokus från romer till de föreställningar som finns om minoriteten. Hans studier visar hur antiziganismen i Sverige skapas i samspelet mellan essentialistiska (romer är si eller så) och exkluderade diskursformationer. Med diskursformation menar Selling ett ”sammanslagning av texter, uttalanden, sociala handlingar etc., vilka refererar till samma objekt, uppvisar gemensamma stildrag, stödjer en viss strategi, eller bär vissa gemensamma institutionella, administrativa eller politiska kännetecken” (Selling 2013:13). Även om innehållet och målet för dessa diskurser varierat i uttryck, har de grundat sig i en idé om att romer inte kan accepteras av samhället eller att de inte kan integreras i det. Den statliga och lokala politiken har pendlat mellan olika former av repression eller/och assimilering, två fenomen som inte är helt lätta att separera. Selling menar att antiziganism idag utgör det avgörande hindret för romers frigörelse. Han framhåller även medias tendens att fokusera på romer i enbart negativa termer som ett hinder för minoriteten.

Historikern Wippermann betonar att antiziganism inte är en rent enhetlig entitet, utan menar att antiziganism finns i plural och tar sig uttryck genom olika former, vilka har varit mer eller mindre starka under olika perioder. Trots skillnader mellan länder och över tid betonar Wippermann dock att det antiziganistiska ideologiska kittet är och har varit genomgripande i Europa. Han lyfter fram:

On the whole antiziganism has become a solid and unaltering component in the mental makeup of European majority societies. In this way, antiziganism has developed into a complex akin to a cultural code through which all European peoples have come to a certain dubious common understanding, at the expense of the excluded and despised Roma (2015:31).

Detta illustreras bland annat genom den analys som Breazu och McGarry genomförde år 2022 kring den engelska medierapporteringen under Brexit. Analysen visar att antiziganism och föreställningar om romer som icke-tillhörande nationen och som välfärdsparaister var central i den rasistiska diskursen som omgav debatten om Brexit. Det är därmed centralt att förstå antiziganism som något som romer utsätts för men också som något som påverkar föreställningar om nationens gränser och vem som tillhör den, och därmed idéer om vem som har rätt till medborgliga, ekonomiska, sociala och politiska rättigheter. Yuval-Davis, Wemyss och Cassidy argumenterar i boken *Racialized Bordering Discourses on European Roma* (2017) att en konsekvens av att flera nationella projekt i Europa försöker stärka föreställningar om nationen och ett enhetligt folk, är att vi idag återigen ser en omfattande exklusion av romer från föreställningen om den nationella tillhörigheten. De skriver:

We have seen the emergence of a frame that posits Roma as a people that exist everywhere but belong nowhere. The enactment of processes of non-belonging in everyday life results in daily practices of segregation in schooling, housing, and recreation. These processes of everyday bordering in relation to Roma strengthen the majority population's identity (Fidyk 2013). Roma are effectively banished from the imagined communities of European nations (Nira Yuval Davis et al 2017:1051-1052).

Enligt författarna skapas en föreställning om romer som en grupp som finns överallt men som samtidigt inte hör hemma någonstans. Denna paradox innebär att formerna för exkludering blir lätta att rättfärdiga då romer inte anses tillhöra, samtidigt som de beskrivs vara för många och som en belastning. I likhet med Selling betonas därför den centrala rollen som antiziganismen har för formandet av den nationella och den europeiska identiteten.

Den statliga och lokala politiken mot romer har skiftat över tid. Från en mycket stark exkluderingspolitik, som historikern Martin Ericsson benämner som en territoriell exklusion, till en stark assimileringspolitik och senare till dagens minoritetspolitik (Ericsson 2016). Den territoriella exklusionen skapade en paradox då romer och resande förvägrades rätten att bosätta sig och som följd av att inte kunna folkbokföra sig förvägrades rätten till exempelvis utbildning och möjligheter till försörjning begränsades. Detta utgjorde en del i den statliga politik som innebar att romer och resande gjordes till måltavla för lösdriverilagen. Vad som framträder är en antiziganism som är såväl exkluderande som exploaterande – exkluderade i termer av att romer exkluderas från områden, land och den nationella tillhörigheten och exploaterade i bemärkelsen att romer och resande tvingats till såväl tvångsarbete som till mycket begränsande och prekära delar av arbetsmarknaden. Att ha kunskap om dessa historiska erfarenheter och om statliga och kommunala antiziganistiska praktiker är avgörande vid en analys av situationen för många romer och resande än idag.

Även om forskare inte är helt eniga kring vilken roll antiziganism haft i formandet av det svenska samhället, där vissa betonar dess centrala roll för skapandet av socialpolitiken (Ericsson 2016; Montesino 2002) och andra snarare betonar dess centrala roll för skapandet av en nationell tillhörighet, (Selling 2020; de los Reyes 2019), är forskare överens om att det finns en kontinuitet i den statliga och kommunala politiken gentemot den romska minoriteten. Ericsson skriver:

Grupperna har i femhundra år betraktats som ett problem av statsmakten, av vetenskapsutövare, av författare och av lokalsamhällets invånare. De har i femhundra år utsatts för diskriminering. Vissa föreställningar om gruppen har varit i stort sett intakta, exempelvis att de inte ägnar sig åt ett "ordentligt arbete". Men politiken har också genomgått förändringar: Det tidiga 1900-talet innebar att "ras"-idéer kom att spela en betydligt större roll än någonsin tidigare och någonsin senare. Men att "ras"-idéerna har försvunnit från den offentliga politiken i dag (i rasistiska forum på internet lever de och frodas fortfarande) innebär inte att diskrimineringen är försvunnen. Den drabbar fortfarande svenska romer och den drabbar fortfarande svenska resande (2016:129).

Antiziganismen har historiskt präglat det svenska samhället och betraktas som legitim och passerar än idag i många sammanhang. Rasismen kan ta sig uttryck genom att romer blir kallade z-ordet på torget, att romer blir förföljda i eller förbjuds inträde till butiker, att romer får ett negativt bemötande i kontakt med myndigheter eller att Polismyndigheten upprättar olagliga register över tusentals romer. Men antiziganism som kommer att diskuteras i denna rapport är också att förvägras möjligheterna att vara öppen med sin romska tillhörighet i skolan och på sin arbetsplats eller i offentligheten. En påtvingad osynlighet för att skydda sina barn och sig själv från rasism, får ses som en av de mer allvarliga konsekvenserna av den historiska och nutida antiziganismen.

I denna rapport framträder flera olika uttryck och former av antiziganism – vardagliga praktiker utövat av myndigheter, arbetsgivare och utbildningsystem, är uttryck som flera av de vi intervjuar beskriver. Andra uttryck är de dominerade negativa diskursiva föreställningar som finns om romer och som minoriteten tvingas förhålla sig till samtidigt som gruppen bär med sig historiska trauman. Antiziganism formas därmed både av det förflutna, samtiden och påverkar förutsättningarna för framtiden.

Metod och material

Följande kapitel beskriver de metoder och tillvägagångssätt som studien baseras på och de etiska övervägandena för arbetet. Studien utgår från insamlat material från individuella intervjuer med 28 romska Malmöbor och tio intervjuer med tjänstepersoner som på olika sätt arbetar med eller har arbetat med frågor rörande den nationella minoriteten romers mänskliga rättigheter eller minoritetspolitik och/eller antirasism i bredare form.

För att kunna ta del av och spegla de erfarenheter, behov och förutsättningar som romska Malmöbor har och upplever valdes en kvalitativ metod bestående av djupintervjuer. Studiens syfte är att fånga upplevelser och erfarenheter, snarare än att presentera generaliserbar statistik (Punch 2005). En kvalitativ ansats innebär därmed att underlaget i studien inte kan anses utgöra en allmän sanning om vilka förutsättningar eller hinder som romer i Malmö har eller om/hur de upplever antiziganism i staden. Materialet kan dock bidra till att perspektiv från minoriteten lyfts fram, skapa en djupare förståelse för romska Malmöbors erfarenheter och upplevelser samt utgöra ett kunskapsunderlag i stadens arbete med att implementera och leva upp till lagen om nationella minoriteter.

Samtliga intervjuer, med såväl romska Malmöbor som med tjänstepersoner, har genomförts på ett semistrukturerat sätt. Det innebär att intervjuerna har utgått från förutbestämda frågor och en viss struktur. Frågorna har varit öppna och därmed möjliggjort för följdfrågor och flexibilitet för de som intervjuas att vidareutveckla inom det ämne som de själva ansett vara relevant (Braun m.fl. 2021). Genom semistrukturerade intervjuer eftersträvades att ta del av intervjupersonernas verklighet, så som de själv upplever den, samt ge möjlighet till beskrivande erfarenheter, kunskaper och berättelser. Intervjuerna genomfördes i de flesta fallen av minst två av författarna till rapporten. Detta gav oss möjlighet att både under och efter intervjuerna reflektera gemensamt över svaren och reflektionerna.

INTERVJUER ROMSKA MALMÖBOR

Under perioden april – september 2023 genomfördes 28 intervjuer med romska Malmöbor. Intervjupersonerna är mellan 18 och 74 år gamla, 15 av dem identifierar sig som kvinnor och 13 som män. De vi intervjuar tillhör flera olika romska grupper och undergrupper, arli, bosniska romer, lovari (med bakgrund i flera europeiska länder), polska romer och resande.

För att nå en bred representation bland de som vi intervjuar har information om möjligheten att delta i studien spridits på flera sätt. Genom RIKC skickades mejl till samtliga romska föreningar i Malmö som centret har kontaktuppgifter till, ett inlägg och video publicerades på RIKC:s Facebook sida, romska rådets romska ledamöter fick information under ett sammanträde och besökare på RIKC:s medborgarkontor har fått information om möjligheten att delta i studien. Under arbetet har vi eftersträvat att nå såväl personer som själva varit aktiva i kampen för romers mänskliga rättigheter och har erfarenhet och kunskap från det men också personer som inte har någon erfarenhet av att arbeta med frågorna. Detta för att ta del av en bred bild av romska Malmöbors upplevelser, erfarenheter och behov.

INTERVJUER TJÄNSTEPERSONER

För att ta del av hur arbetet med romsk inkludering implementeras, struktureras och bedrivs samt vilka möjligheter och hinder som tjänstepersoner ser, inom såväl Malmö stad som andra instanser i staden, har även tjänstepersoner intervjuats. Genom detta erhåller studien ett ”inifrån-perspektiv” på arbetet, vilket kan vara av betydelse för stadens fortsatta arbete med romska rättigheter. De kriterier som ställdes upp för vilka tjänstepersoner som skulle tillfrågas var att de

skulle representera olika samhällssektorer, ha eller ha haft olika minoritetspolitiska uppdrag inom staden, ett särskilt engagemang för frågor rörande romers mänskliga rättigheter eller antirasism/ mänskliga rättigheter eller vara direkt berörda av arbetet med handlingsplan för den nationella minoriteten romer. Utifrån dessa kriterier kontaktades totalt 20 tjänstepersoner, av dessa har tio personer deltagit i studien. Hälften av tjänstepersonerna arbetar inom förvaltningar i Malmö stad, och har därmed särskilda uppdrag inom ramen för *Handlingsplan för den nationella minoriteten romer i Malmö*. Tre personer arbetar inom andra verksamheter/instanser i Malmö och två personer arbetar inte längre med dessa frågor men har tidigare lång erfarenhet av att arbeta med romers mänskliga rättigheter. Av de dessa tio personer identifierar åtta sig som kvinnor och två som män.

TEMATISERING OCH ANALYS

Samtliga intervjuer har utgått från samma upplägg där de som intervjuas först har fått information om bakgrunden till studien, information gällande innebörden av personernas anonymitet samt hur det insamlade materialet kommer hanteras och därefter har respondenterna fått lämna sitt samtycke. Samtliga intervjuer har varit enskilda och alla, förutom tre intervjuer, har hållits på svenska. Tre intervjuer har hållits på romani, utifrån de enskildas önskemål, och deras citat har sedan översatts till svenska. Alla intervjuer har spelats in och därefter transkriberats. För att underlätta läsning av citat i texten har vissa språkfel redigerats och upprepande ord samt ord så som ehh, hmm och liknande har uteslutits. Citaten som har valts ut i studien har varit representativa för centrala teman och erfarenheter som varit återkommande i det empiriska materialet. Materialet som intervjupersonerna bidragit med har efter transkribering lästs ett flertal gånger, därefter kategoriserats i olika teman, tolkats samt analyserats.

Intervjupersonerna har fått möjlighet att välja var de vill genomföra intervjuerna, detta för att skapa en trygg miljö där de känner sig bekväma att dela med sig av sina erfarenheter och berättelser. 23 intervjuer med romska Malmöbor har ägt rum på RIKC. En intervju hölls hemma hos den som intervjuas, två intervjuer hölls i annan lokal i Malmö stad och två intervjuer har genomförts digitalt. Bland tjänstepersonerna som intervjuas var det tre intervjuer som genomfördes på Malmö universitet, tre intervjuer på intervjupersonernas respektive arbetsplatser, en i hemmet, en på RIKC samt två digitalt. Den genomsnittliga tiden för intervjuerna, med såväl romska Malmöbor som med tjänstepersoner, var ungefär en timme långa, den kortaste intervjun var ungefär 20 minuter och den längsta intervjun var en timme och 40 minuter.

ETISKA ÖVERVÄGANDEN

Det finns en mörk historia där systematisk insamling av information om den romska minoriteten i Sverige och Europa har använts för att utöva makt, registrera och underordna minoriteten. Därför kan en viss skepsis mot att delta i studier, likt denna, förekomma. Till följd av detta har det varit av stor vikt att säkerställa intervjupersonernas aidentifiering samt att allt inspelat material har raderats efter transkribering.

Informationskravet har uppfyllts genom att samtliga personer som intervjuats både innan och under intervjun, har blivit informerade om villkoren för deltagandet. Deltagarna har informerats om att deras medverkan är frivillig, och att de har rätt att avbryta sin medverkan. De har också fått information om vad som kommer att ske med materialet och vad materialet kommer att användas till. Samtycke till att delta i studien och behandling av materialet har inhämtats vid varje intervjutillfälle. Kravet på konfidentialitet har varit av stor vikt och personuppgifter, så som namn och andra liknande uppgifter, har bevarats i Malmö universitets säkerhetsskåp som endast den anställda vid universitet har haft tillgång till. All information har vid rapportens slut förstörts. Materialet som framkommit i studien har endast använts i rapporten, så som deltagarna har informerats om, och inte till något annat och därmed har nyttjandekravet uppfyllts.

För att så långt som möjligt kunna avidentifiera de som medverkar i studien kommer de som intervjuas endast att presenteras genom benämningen intervjuperson (IP) och en siffra, tjänstepersonerna kommer att presenteras med benämningen TP och en siffra.

AVGRÄNSNINGAR

Fokus för denna studie är intervjuer med romska Malmöbor i nutid och stadens arbete med att främja och stärka romskt liv i Malmö. Empirin som studien bygger på utgår således från de teman och perspektiv som de som intervjuas lyfter, utifrån detta finns flera avgränsningar. I studien görs ingen fördjupad redogörelse avseende den romska minoritetens historia och utveckling, utan endast en överskådlig beskrivning av främst romsksvensk historia. Avseende romska undergrupper och språkliga varieteter av romani chib finns det såväl vetenskapliga och journalistiska som skönlitterära verk, dessa ämnen diskuteras inte i föreliggande studie. Resandegruppen omnämns dock i den historiska redogörelsen utifrån den långa historiska närvaron i Sverige och de konsekvenser det inneburit för gruppen. Däremot behandlar studien inte den flerdimensionella diskussionen som finns kring huruvida resande bör ingå som en undergrupp i den större kategorin romer, eller utgör en egen grupp. Inte heller kommer terminologin kring begreppen ”tattare” och ”zigenare” i förhållande till ”resande” och ”romer” att behandlas. Ytterligare en avgränsning för studien är den pågående begreppsdiskussion kring ”antiziganism” och ”antiromism”, i studien används enbart begreppet antiziganism för att benämna den särskilda rasism som romer utsätts för.

Antiziganism och förutsättningar för romskt liv i Malmö

I denna del av rapporten presenteras fyra teman som varit återkommande och centrala områden i våra intervjuer. Det första temat, *Stolthet och fördom*, belyser frågor om möjligheterna att vara öppen med sin romska identitet och kultur i Malmö. Vårt material visar att de vi intervjuar är stolta över sin romska identitet, samtidigt som de på grund av erfarenheter av antiziganism och rädsla att bli utsatta för diskriminering eller kränkningar ofta döljer sin romska bakgrund. Vad som framträder är en motsättning mellan stolthet över att vara rom och omöjligheten att känna sig trygg med eller kunna vara det i det offentliga livet, framför allt i relation till arbetsmarknaden.

Rapportens andra tema rör frågan om erfarenheter av *Minoritetstress och transgenerationstrauma*. Materialet visar att erfarenheterna av antiziganism för de flesta av de vi intervjuar skapar minoritetsstress som påverkar såväl den psykiska som den fysiska hälsan. Flera beskriver hur de ständigt läser av rum som de befinner sig i för att avgöra om de kan vara öppna med att de är romer eller inte, vilket skapar stress och innebär att de behöver lägga emotionell energi och tid på att avkoda de rum de träder in i. Transgenerationstrauma innebär att kollektiva trauman, så som slaveriet eller Förintelsen, kan föras över från generation till generation och påverka enskilda personer som tillhör minoriteten långt senare i livet. Flera av de vi intervjuar beskriver hur trauman som deras förfäder genomlevt påverkar dem än idag och betonar hur dessa trauman i många fall har förnekats och förtigits av majoritetssamhället. Att synliggöra, erkänna och diskutera dessa erfarenheter identifieras som en viktig förutsättning för att kunna bearbeta de trauman som många är bärare av.

Rapportens tredje tema, *Antiziganism i livets olika områden*, visar att antiziganism upplevs i livets alla delar – från skolgården till affären, från arbetsmarknaden till kontakten med myndigheter. Uttrycken för antiziganism varierar från öppna hot till mer diffusa och svåra att tyda, till exempel att romska elever inom skolväsendet antas sakna framtidsambitioner eller intresse för utbildning på grund av sin romska identitet. Framträdande är även att nästintill ingen av de som upplevt diskriminering anmält detta, på grund av rädsla för att inte bli trodd eller för att det känns som en komplimenterad process som sannolikt inte kommer leda till någon upprättelse.

Rapportens sista del, *Malmö – en tudelad stad*, belyser de som intervjuas erfarenheter av Malmö stads arbete för att implementera och leva upp till minoritetslagstiftningen och romsk inkludering. Bilden som framträder är en stad som i många fall ligger i framkant i landet gällande att bedriva ett aktivt arbete för romska rättighetsfrågor och för att leva upp till minoritetslagstiftningen, i synnerhet lyfts vikten av att staden har inrättat flera långsiktiga institutioner för frågan, så som IRIS-skolan, RIKC och Malmö stads romska råd. Samtidigt erfar många intervjupersoner att arbetet är för fragmenterat och saknar organisatoriskt stöd och inte är tillräckligt i relation till behoven. De flesta av tjänstepersonerna som vi intervjuar upplever att de har svårt att få gehör för arbetet med romska rättighetsfrågor samt att mycket av arbetet med implementering av minoritetslagstiftningen och nationella minoriteters rättigheter överlag bygger på enskildas engagemang, vilket gör arbetet sårbart och ofta inte organisatoriskt förankrat. Avslutningsvis diskuteras hur ökad synlighet av den romska minoriteten i offentligheten, genom exempelvis flera förebilder, tv-program och liknande, skapar en ökad känsla av trygghet och stolthet.

Den sista delen behandlar rekommendationer som har tagits fram till staden utifrån de behov, möjligheter och hinder som har framkommit i studien. Rekommendationerna berör bland annat kompetensutveckling inom nationell minoritetslagstiftning, antiziganism och romsk historia med fokus på ledningsgrupper, skolpersonal och HR-personal. Andra rekommendationer är att staden i större utsträckning ser över möjligheterna att tillvarata romsk språkkunskap, främjar barns användning av romani chib och ser över insatser för folkhälsa utifrån transgenerationstrauma och minoritetstress. Ytterligare rekommendation avser behov av att staden, genom olika insatser, motverkar ekonomisk ojämlikhet och värnar det institutionella och långsiktiga arbetet.

Stolthet och fördom

De flesta av de romska intervjupersonerna, i alla åldrar, kvinnor och män från olika romska grupper, betonar att de är stolta över sin romska identitet och den romska kulturen. Intervjupersonerna beskriver romsk kultur som allt från musik, konst och språk till gemenskaper och familj och att dela vissa historiska erfarenheter och förebilder som på olika sätt kämpat för romers mänskliga rättigheter. På frågan om vad romsk identitet innebär, svarar en av intervjupersonerna på följande sätt:

IP 1: Jag är mycket stolt att jag är rom. Vissa romer döljer sin identitet till exempel på arbetet eller på sin utbildning eller bostad eller med sitt namn, många romer har bytt sitt namn. Jag är stolt rom på grund av mina förfäder, jag nekar inte min identitet.

Även intervjuperson 7 betonar vikten av att inte dölja sin romska identitet och berättar att hon är stolt över sin romska identitet. Samtidigt lyfter intervjupersonen att det för henne även handlar om att det är svårt att dölja sin romska identitet, eftersom det som hon uttrycker det, syns på hennes klädsel och utseende:

IP 7: Man ska vara stolt att man är rom, man ska inte skämmas. Det syns på mina kläder att jag är rom så jag har aldrig kunnat dölja att jag är rom. Det är många som inte vågar berätta att de är romer, för då kommer jag inte ha några vänner eller jobb. Men man ska våga berätta.

Vikten av att inte behöva skämmas är något som den intervjupersonen även lär ut till sina barn, hon fortsätter och berättar:

IP 7: Vi ska inte skämmas över att vara romer. Jag är glad för vi har vår historia. Det är det jag säger till min dotter. Du ska inte skämmas. Du är rom. Du ska inte skämmas för vem du är.

Även om det som intervjupersonerna identifierar som romsk identitet och romsk kultur skiljer sig åt, så visar materialet att det finns en generell stolthet i att vara rom. Ett av de teman som är mest framträdande i studiens empiri är paradoxen av att å ena sidan vara stolt över sin romska identitet och kultur och å andra sidan förvägras möjligheterna av att vara öppen med den i det offentliga. Med förvägran menas här att de negativa konsekvenserna det innebär att vara öppen med sin romska identitet, om det så är på arbetsplatsen, i skolan eller i offentligheten – är så omfattande att de flesta av de vi intervjuar väljer att i många situationer inte vara öppna med sin bakgrund.

Att offentligt kunna vara öppen med sin romska identitet, utan att utsättas för antiziganism, och bli bemött som människa snarare än utifrån rasistiska stereotyper, beskriver två av de som intervjuas som den viktigaste förutsättningen för romskt liv i Malmö.

IP 5: Att kunna få vara öppen rom. Att kunna säga jag är rom och kunna bevara språket och kunna få samma möjligheter som alla andra tänker jag.

IP 18: Det viktigaste är att jag blir accepterad som en människa. Du ska inte döma mig på grund av vad någon annan rom gjort.

Att kunna vara synlig och stolt över sin bakgrund beskrivs av flera av de som intervjuas som centralt för att kunna synliggöra den romska kulturen och sin romska identitet. Det återkommande argumentet är att det inte är skammen över att vara rom utan vetskapen om vilka negativa reaktioner det kan leda till av det omgivande samhället som gör att många än idag döljer sin identitet i offentligheten.

MELLAN OSYNLIGHET OCH

En av de romska Malmöbor som intervjuats berättar att han under lång tid har arbetat inom Malmö stad men att han fortfarande inte är inte öppen med sin romska identitet på arbetsplatsen, på grund av rädslan över hur han ska bli behandlad. På frågan om han är öppen med sin romska identitet berättar han:

IP 5: Nej, det är jag faktiskt inte. Trots att jag har pluggat och har en universitetsutbildning bakom mig, jag har jobbat som skolkurator och jag har jobbat inom socialtjänsten. Så har det varit medvetet från mig, alltså handlingen att jag har valt att inte säga det. Det handlar inte om att jag skäms. Det handlar framför allt om hur jag kommer bli bemött. Det har varit mycket det.

Studiens material påvisar i likhet med andra studier en utbredd svårighet för de vi intervjuar att alltid kunna vara öppna med sin romska identitet (Länsstyrelsen Stockholm 2014; Skolverket 2013). Endast ett fåtal av de som intervjuas i studien säger att de alltid är och har varit öppna med sin romska identitet. Intervjuperson 4 beskriver hur han under en period arbetade på en arbetsplats där han hanterade mycket pengar och att han till följd av de stereotyper som finns om romer valde att dölja sin identitet av rädsla för att förlora arbetet.

IP 4: Jag jobbade till exempel på [ett företag] och där handskades jag med mycket pengar och kontanter. Jag ville inte att de skulle tänka att de inte skulle ta in mig igen för att jag är zigenare.

Stereotypa föreställningar om romer som tjuvar innebär i detta fall att personen väljer att inte berätta om sin romska identitet på sin arbetsplats. Den påtvingade själv censuren skapas därmed utifrån erfarenheter av tidigare diskriminering och av de diskursiva föreställningar som finns om romer. En av de som intervjuas menar att hon tror att det i grunden är omöjligt att vara öppen och stolt rom och kunna söka arbete. Under intervjun beskriver hon om hur svårt det var för henne att behöva berätta för sitt barn att han inte ska vara öppen med sin romska identitet till en början när han söker arbete för att öka sina chanser till anställning. I likhet med andra intervjupersoner menar hon att icke-romer först behöva lära känna romer och förstå att de är ”bra personer”, innan de kan berätta om sin romska bakgrund.

IP 21: Efter lång tid sa jag till min son också, erkänn inte direkt att du är rom. Låt dem lära känna dig som människa och sen efteråt kan du säga. För om man vill klara sig ute i samhället så måste man tänka. Det går inte att vara stolt rom och söka jobb, nej det går inte, det finns inte. Det var jättejobbigt, jag kämpade med mig själv hur jag ska prata med honom. Hur han ska tänka. Vi tänkte jättemycket jag och han. Nu erkänner han inte att han är rom, det gör han inte.

Även intervjuperson 22 beskriver hur hon pratat med sina barn om att de inte ska vara öppna med sin romska identitet, på grund av rädslan för vad det kan innebära för deras framtidsutsikter. Hon berättar att ett av barnen trots detta valt att vara öppen med sin romska identitet, något som gör henne orolig:

IP 22: Jag gillar inte det. Jag vet faktiskt inte, för man är så mycket utsatt för diskriminering, rasism och vad som helst kan hända. Så jag är inte så glad för det.

I ett land där antiziganismen är så påtaglig i vardagen blir den påtvingande osynligheten ett sätt för föräldrarna att skydda barnen från rasism och diskriminering. Som flera av de vi intervjuar betonar är de stolta över att vara romer, men lever i ett samhälle där den stoltheten inte tillåts vara synlig utan tvärtom innebär stora hinder.

Vissa av de romska intervjupersonerna berättar om hur de använder sig av olika strategier eller tillvägagångssätt för att passera som "etniska svenskar" i majoritetssamhället. Detta innebär ofta att de till exempel har ändrat sitt efternamn till något som låter mer "svenskklingande", ändrar sin klädstil eller på andra sätt försöker passera som icke-romer. Det är framför allt i relation till arbete som de vi intervjuat upplever att de behöver dölja sin romska identitet. På sitt första jobb fick folk reda på att Intervjuperson 15 var rom, och det uppskattades inte, efter det är han därför inte öppen med sin romska bakgrund på arbetsplatser. Han berättar:

IP 15: Bland vänner är jag öppen jo. Men i arbetet har jag aldrig varit det. För att på mitt första jobb så fick de reda på att jag var rom och de tyckte inte om det.

Några av de som intervjuas berättar att hur lång tid de är på en arbetsplats kan spela roll i om de kan berätta om sin bakgrund eller inte, att arbeta på en och samma arbetsplats kan innebära en viss trygghet. Däremot betonar de flesta av de vi intervjuar att de i ett första skede, till exempel vid anställningsintervjuer, inte berättar att de är romer.

IP 21: I vuxen ålder när jag skulle söka jobb och andra yrkesutbildningar då sa jag inte att jag är rom utan hittade alltid på något annat. Jag har jobbat på några ställen, fem år eller fyra år på ett annat ställe det var ändå lång tid, jag erkände aldrig att jag är rom. Bara efter några år och även om man jobbat där i flera år och de lärt känna en och de fick reda på att man är rom då kom de här frågorna. Varför är ni så många bland romer? Varför är ni så stora släkter? Bara så du vet så vill vi inte att hela din släkt ska komma till arbetsplatsen nu. De kunde fråga varför är det alltid så många romer på sjukhusen när det är någon släkting där? Då kom det upp direkt de här frågorna, deras egna bilder. Trots att man jobbat där i fyra-fem år och de känner en. De har sina egna bilder, de har sina egna idéer hur romer är. Hur man ser ut, hur man är som person.

Även om flera intervjupersoner är öppna med sin romska identitet i vissa situationer beskriver många att de alltid bär på en överhängande rädsla över vad konsekvenserna av det ska innebära. En intervju-person förklarar:

IP 9: Jag tror att en del av mig kommer alltid ha den rädslan, ifall jag borde säga det eller inte. Jag tror att det är många som känner igen sig i den rädslan.

Flertalet lyfter att en annan viktig orsak till att de inte är öppna med att de är romer är rädslan över att de ska bli arbetsplatsens syndabock, att deras synlighet därmed blir bestraffad. En av de vi intervjuar berättar att hon under 12 år arbetat i Malmö stad men att hon under alla dessa år har dolt sin romska identitet. Hon beskriver det med dessa ord:

IP 22: Det gör man [döljer sin romska identitet] på grund av om det händer någonting, jag har jobbat inom vården, om det händer någonting då blir jag syndabock och det vill jag inte. Jag har dolt i alla dessa år, alltid. Jag har aldrig sagt till någon att jag är en rom. För jag var rädd liksom att om jag säger vem jag är, då blir jag utsatt för massa dåliga saker som jag ville undvika verkligen. Helt enkelt så kände jag att jag måste dölja det. Jag har jobbat i Malmö stad i 12 år och under hela den tiden, jag döljer det. Jag försökte med utseendet att använda byxor och massa andra kläder, korta frisyrier och liksom förändra hela jag. Det var väldigt jobbigt i vissa sammanhang.

Intervjupersonen skildrar här hur hon för att inte bli utsatt för diskriminering eller bli negativt bemött av sina kollegor har försökt att förändra sig själv för att passa in i majoritetssamhällets normer och förväntningar. Att dölja sin identitet blir därmed ett merarbete som antiziganism utsätter många i den romska minoriteten för, vilket kan ta sig uttryck på flera sätt. Dels kan detta innebära ett konstant arbete av att ständigt behöva känna in ett rum, ny arbetsplats, nya människor och dels kan det innebära att ständigt bära på en rädsla att bli ”upptäckt” och en oro över vilka konsekvenser detta skulle innebära.

Ytterligare ett perspektiv som flera intervjupersoner beskriver är att när de väl berättar att de är romer kan de få många, mer eller mindre, intima och personliga frågor som ofta är färgade av stereotyper och som de förväntas vilja besvara. Intervjuperson 22, som under hela sitt yrkessamma liv dolt sin romska identitet, berättar om hur Facebook skapade en stor oro just för att hon var rädd att någon kollega skulle kunna ”upptäcka” att hon var rom:

IP 22: Jag glömmer aldrig när Facebook kommit in och blev väldigt populärt. Jag ville inte öppna en Facebook för jag visste att många kommer tagga mig, bland mina bekanta och då kommer det fram oj vad är det för vänner hon har. För det är ofta min släkt och vänner som jag umgås med mest de är romer, och det är självklart alla har i stort sett Facebook och de skulle kanske tagga mig att jag ska skriva tillbaka osv. och det var väldigt jobbigt. Den biten var väldigt jobbigt. Det har hänt ibland att jag blockerar vissa kollegor som var vän med mig på Facebook så de inte ska inte se någonting om vem jag är egentligen.

En annan förklaring som framkommer till varför vissa döljer sin romska identitet på arbetsplatsen är att det råder en öppet rasistisk jargong bland kollegor. En intervjuperson berättar att hon tidigare arbetade på en förskola i Malmö där två äldre kollegor använde ett rasistiskt språkbruk. Detta ledde till att hon valde att dölja sin romska identitet. Hon beskriver hur flera andra kollegor var tysta när rasistiska uttryck användes och att hon efter ett tag inte längre kunde arbeta kvar på arbetsplatsen på grund av den kultur som rådde. På frågan om hon är öppen med sin romska identitet svarar hon:

IP 23: Jag var inte det innan. Jag jobbade som barnskötare på X [förskola i Malmö stad] och där var jag inte alls öppen med det. Jag insåg att det var mycket rasism kring svarta och romer. De kallade inte oss romer utan zigenare. Svarta kallade de n-ordet. Jag frågade hur kan du använda det ordet, det var om n-ordet då. Och så sa de vi är uppväxta med det här, det är ingen fara. Så sa de n-bollar och sånt och triggade mig. Så jag slutade där. Så började jag på ett annat ställe i [xxx] inom vården. Först dolde jag det där. För om saker och ting, vi har fullt med telefoner, fullt med dator, medicin, och det finns mycket fördomar mot oss så om det försvinner så kan de tro att det är jag... men de har bra förtroende i mig nu.

I vårt material identifieras olika strategier som de vi intervjuar använder sig av i preventivt syfte för att inte utsättas för antiziganism. De rör sig om allt från att inte berätta om sin romska bakgrund till att vänta med att vara öppna med den delen av sin identitet i syfte att ens kollegor ska lära känna dem först för att de ska bli bemötta som en person snarare än utifrån en stereotyp. Vissa väljer, eller kanske snarare tvingas, att lämna sina arbetsplatser då de erfar att rasismen är för omfattande. Det som framträder är därmed en bild av ett arbetsliv i Malmö där många romer fortfarande inte kan vara öppna med att de just är romer. Dessa individuella, kollektiva och historiska erfarenheter leder till att många intervjupersoner beskriver hur de konstant känner in stämningar i ett rum för att avgöra om de kan säga att de är romer och återger hur detta ofta tar mycket tid och energi.

... SUPERSYNLIGHET

Som tidigare har lyfts beskriver några av de vi intervjuar att de inledningsvis döljer sin romska bakgrund för att ge tid för sina kollegor att lära känna dem först. Intervjuperson 2 berättar om hur hon upplever det som att majoritetssamhället, så som kollegor och nya bekanta, behöver tid för att kunna bearbeta att hon är rom. På frågan om hon är öppen med sin romska identitet uttrycker hon sig på följande sätt:

IP 2: Jag har inte alltid varit öppen, så både ja och nej. Vissa kollegor kunde jag säga till men inte till andra. Det var en magkänsla, ibland har man en magkänsla vilka man kan prata med om sin identitet och inte. Jag tycker ändå att det 2023 har blivit mycket bättre men det behöver utvecklas mer... Det är det som är så jobbigt, man måste först lära känna en innan man kan förlita sig på den personen och så är det alltid för oss romer. De måste först lära känna oss, först i början är det alltid några motgångar och fördomar innan de lärt känna en, och sen när de gjort det så betyder man mycket för dem. Det tar sin lilla tid. Man har blivit van vid varje arbetsplats. Att de måste lära känna en innan. Så känner jag att som rom ska man ha med sig det. Det är viktigt att arbetsplatsen måste lära känna en. De behöver tid.

Intervjupersonen beskriver här hur hon känner att hon behöver ta ansvar för andras reaktioner när de får veta att hon är rom. Citatet fångar också hur hon, och andra romer, måste förhålla sig till de antiziganistiska föreställningar som finns och innebär en avhumanisering. Detta är exempel på strategier för att undvika att bli bemött utifrån stereotyper, där romer själva blir de som tar hänsyn till och ansvar för antiziganistiska fördomar. Att ständigt avkoda rum och människors förhållningsätt leder till en ökad stress och är något som många av de som deltar i studien beskriver, denna stress benämns som minoritetsstress och kommer att behandlas närmare i nästa del.

En annan problematik gällande synlighet i majoritetssamhället för marginaliserade grupper blir att det ofta kan leda till en "supersynlighet" som kan leda till negativa konsekvenser. Att vara supersynlig kan vara en fördel för grupper som redan är privilegierade men för marginaliserade grupper innebär denna synlighet som förenas med negativa stereotyper med att bli betraktade som avvikande. Denna supersynlighet och uppfattning om avvikelse kan bidra till att marginaliserade individer exempelvis blir fokus för ökad övervakning i majoritetssamhället (Buchanan & Settles 2019).

Flertalet av de som intervjuas beskriver hur de konstant avväger om de kan och ska vara öppna med sin romska identitet. De berättar om hur detta innebär ett ständigt avkodande av rum och de känslor som finns i rummet samt ett avvägande som bland annat beror på om de har ork för det arbete som det ofta innebär av att vara öppen med sin romska identitet. En av intervjupersonerna skildrar detta på följande sätt:

IP 4: Jag svarat lite olika. Ibland har jag sagt att jag kommer från Serbien och ibland har jag sagt att jag är rom. Och jag vet inte vad det beror på. Jag tror att det har att göra med hur jag kände mig för dagen. Om jag kände att idag har jag mycket tid och är på bra humör och jag kan ta den här diskussionen om vem och vilka romer är. Då sa jag, ja men jag är rom. Men om jag kände att den här personen kommer inte förstå då sa jag inte det.

Att ”komma ut” som rom kräver därmed såväl emotionellt arbete som tid, flera intervjupersoner beskriver hur de avväger om de kan och har ork att ta emot andras känslor och funderingar. Ytterligare en anledning som beskrivs kunna skapa en viss ovilja till att vara öppen med sin identitet är att de då förväntas vilja svara på frågor och informera. Intervjuperson 9 beskriver hur han på vissa arbetsplatser varit öppen med sin romska identitet och på andra inte varit det. Han berättar:

IP 9: Nej, inte på min nuvarande arbetsplats och det är litegrann för att jag känner att de är, för att det skulle sätta igång så mycket processer för jag jobbar på [x] i [stad] och det kanske är en utav de arbetsplatser där det skulle dra igång flest frågeställningar, flest reaktioner och mest tankegångar.

Antiziganism skapar därmed vad som kan framstå som en paradox, men i grunden ska tolkas som två sidor av antiziganismen. Å ena sidan tvingar den enskilda till osynlighet, vilket förstärker bilden av ett homogent Sverige och förstärker kravet på assimilation. Å andra sidan innebär det en stor risk för att bli ”supersynlig”, i bemärkelsen att minoriteten kan utsättas för mer övervakning, kontroll, frågor, gränslöshet, och att enskilda tvingas representera en hel minoritetsgrupp. Forskningen menar därför att såväl supersynlighet som osynlighet för marginaliserade grupper är uttryck för samma förtyckande logik, som förpassar marginaliserade grupper ut i periferin eller osynligheten (Obassi 2022; Bonila-Silva 2018). Att vara öppen med sin romska identitet på sin arbetsplats, där detta tidigare inte varit öppet, kan därmed innebära en risk då ens chef, kollegor eller andra kan komma att bemöta och behandla en på ett annat sätt än tidigare. Rädslan att ”komma ut” beror därmed bland annat på att det skulle innebära en form av supersynlighet, som innebär att tvingas förhålla sig till antiziganistiska stereotypa föreställningar om romer.

NÄR DU VÄL BERÄTTAR – DE EVIGA FRÅGORNA – VEM ÄR DU?

Ett annat tema som flera intervjupersoner beskriver som en svårighet med att vara öppen med sin romska identitet är den utbredda okunskapen och oförståelsen om den romska minoriteten bland majoritetssamhället. Många vittnar om hur de när de väl berättar att de är romer, bemöts med okunskap och får frågor om vad romer är för någonting. Flera intervjupersoner menar att de till följd av detta känner sig tvungna att använda z-ordet för att berätta beskriva vilka de är. Två av intervjupersonerna beskriver hur de använder sig av olika strategier för att hantera detta. Den ena menar att han avväger om han har ork för att besvara frågor och i så fall kan vara öppen med sin identitet. Den andra berättar att han använder sig av z-ordet då han inte längre orkar förklara begreppet romer.

IP 5: Jag kan säga i vissa sammanhang jag är rom. Jaha, är du från Rumänien? Nej, man förstår inte själva begreppet rom. Man måste använda ordet z för att man ska förstå det. Det har gjort att jag hamnat i många sådana val, att jag har känt att jag inte orkar...Ibland känner jag att jag hade velat säga att jag är rom.

IP 10: Jag säger faktiskt att jag är zigenare fortfarande. Om någon frågar mig idag vad är du för någonting så säger jag alltid att jag är zigenare. Jag har alltid gjort det. För om jag säger rom till folk idag så vet de inte vad det är för någonting. Folk vet inte och säger vad då är du från Rumänien? Så säger jag nej jag är zigenare. Jaha okej då vet jag vad det är för någonting.

Erfarenheter av att möta oförståelse och få följdfrågor när de berättar att de är romer delas därmed och beskrivs av flertalet intervjupersoner. En intervjuperson återger en händelse under en tågresan där konduktören vid biljettkontroll frågar var hon kommer ifrån:

IP 21: Då säger jag att jag är rom. Från Rumänien? Nej. Från Rom i Italien?
Nej. Jag är rom, zigenare. Aha zigenare. Är du zigenare?

Denna upplevelse beskriver även en annan intervjuperson som i citatet nedan skildrar hur han ofta möts av okunskap och förväntas ha tid, vilja och ork att besvara olika frågor om den romska minoriteten, något som han beskriver som krävande och jobbigt:

IP 4: Men jag tyckte att det var jobbigt, för folk fattar ju inte när jag sa rom. De sa till mig, men vadå, är du italienare eller är du rumän? Det var till exempel en kille, detta var på jobbet, han sa till mig, alltså jag sa ju rom från Serbien och sen kom han typ så, en vecka senare så sa han jag fattar inte vad du menade. Så viskade han och sa är du zigenare? Så jag sa till honom, ja det betyder rom. Sen så började han liksom ifrågasätta vad jag menade. Och det var sådana situationer ofta i skolan. Sen så insåg jag att folk ställer ju den frågan hela tiden, var kommer du ifrån. Och så kommer jag ska sitta och ha en föreläsning om vad romer är i typ en halvtimme.

Flera intervjupersoner berättar även om olika situationer där lärare eller kollegor uttryckt sig anti-ziganistiskt och där de inte haft orken att reagera eller säga emot och hur detta ofta medför till känslor av skuld och en intern ambivalens. Andras tystnad i dessa situationer är också något som flera beskriver som svårt att hantera och en känsla av att inte vara synlig eller en del av samhället. En intervjuperson berättar om hur hon, mer eller mindre, kände sig tvungen att ”komma ut” som rom på grund av att ingen annan stod upp för den romska minoriteten eller motsade sig användningen av antiziganistiska uttryck. Hon berättar:

IP 17: Första gången jag sa att jag var rom var en specifik händelse som gjorde att jag bestämde mig att säga jag är rom. Det var en elev som sa till mig framför alla klasskamrater och rektorn som också fanns på plats din jävla zigenare gå och tigg. När han sa det så var min första tanke hur vet han ens att jag är rom? Jag som har varit så mån att gömma detta. Sen så var det folks reaktion vilket var tystnad som gjorde att jag bara varför är det ingen som säger något eller gör något? Då sa jag ingenting, men sen bestämde jag mig att gå fram till personen och sa kan du be om ursäkt och personen sa nej jag har inte gjort något fel och det var som att alla tog hans parti. Så jag gick hem den dagen och tänkte jaha det är ingen som gör något åt antiziganism då får jag göra något själv.

Relationen mellan osynlighet och supersynlighet är därmed något som styr vardagen för många av de vi intervjuar, där de behöver avväga om de ska ”komma ut” eller inte. Relationen mellan synlighet och osynlighet kan ses som delar av samma form av rasistiska logik. Minoriteten avkrävs antingen osynlighet eller när synligheten väl sker, riskerar att utsättas för diskriminering eller krav på både emotionellt och tidskrävande arbete för att informera. I inget av dessa fall finns

därmed möjligheten att vara en likvärdig samhällsmedborgare. Att tvingas manövrera dessa olika positioner, visar forskning, skapar en ökad risk för ohälsa, stress och oro (Wigerfelt & Wigerfelt 2014). En svårighet som många av de vi intervjuar lyfter kring att dölja sin romska bakgrund är att förneka en del av sin identitet, vilket kan påverka den fysiska men framför allt den psykiska hälsan. Intervjuperson 12 menar att detta framför allt skapar en inre konflikt för barn, som å ena sidan har sin romska identitet men å andra sidan uppmanas, för att skyddas, att inte vara öppen med sin identitet. Även intervjuperson 18 beskriver hur denna stress alltid är något som finns i tankarna och påverkar hans sätt att förhålla sig till världen:

IP 18: Det har påverkat mig psykiskt, inte fysiskt. Men det är alltid i tankarna. Hur ska jag prata? Hur ska jag tala? Om telefonen ringer så vill jag veta vem du är och vad du vill... Det påverkar oss, även fast jag lever normalt. Mina barn jobbar men ändå känner de också det hela tiden. Alla romer har det på det sättet. Jag vill inte att mina barnbarn ska uppleva det som jag.

Rädslan och stressen över de personliga konsekvenserna det kan innebära att vara öppen rom, i form av rasism och diskriminering, är det som flera föräldrar beskriver som en central utmaning i sin vardag. Där de å ena sidan vill att barnen ska bevara och utveckla en romsk identitet men å andra sidan vill skydda barnen från den rasism och utsatthet som det kan innebära att vara rom. Målet måste vara att alla människor i Malmö (och Sverige) kan leva utan att behöva bära på den ambivalensen och den rädslan.

Flera av de vi intervjuar lyfter att de trots allt ser en viss positiv förflyttning i frågan och att de upplever det som att fler och fler romer, åtminstone i vissa sammanhang, är öppna med sin romska identitet. Detta kan tolkas och förstås på flera sätt, en bidragande faktor kan vara att det idag finns en viss ökad representation av positiv synlighet i form av till exempel fler tv-program kring det romska, samt att den kamp som bedrivits för romers mänskliga rättigheter har haft en positiv inverkan på möjligheterna att kunna vara öppen med sin romska identitet i offentligheten. En intervjuperson skildrar det som hon upplever som en positiv utveckling, med dessa ord:

IP 2: Nu tycker jag att det är lite lättare, romer är lite mer accepterade i skolorna nu jämfört med innan, absolut 100%. Jag har ju jättebra kontakt med skolorna och förskolan så nu är det jättestor skillnad... nu kan man ju öppet säga jag är hennes förälder och jag är rom och vi är stolta romer. Det är inte lika konstigt och nu vågar man. Jag skulle inte sätta mina barn i det fotspåret att inte våga om man inte känner sig trygg i samhället. Men det behövs mer.

Att kunna vara öppen med sin romska identitet och bryta paradoxen mellan att tvingas dölja och vara stolt över sin identitet kan skapa en stor känsla av frihet. Intervjuperson 13, som tidigare dolt sin romska identitet, beskriver förändringen när han bestämde sig för att vara öppen rom:

IP 13: Fantastiskt, fantastiskt, alltså jag fick känslor som jag aldrig känt förut. Folk såg upp till mig och det var till och med folk som tyckte att fan nu har romer i Sverige fått en frontfigur så att man var känd och bedrev en scenkonst och kultur och som hade så mycket år bakom sig och stolthet. Och att det liksom frontade den romska minoriteten på något sätt.

Intervjupersonen beskriver att han under hela sitt liv har dolt sin romska identitet, dels för att han är egenföretagare och därför inte ville att hans romska bakgrund skulle påverka företaget, dels för att han redan som barn hade erfarenheter av utbredd och accepterad antiziganismen i majoritetssamhället. Han berättar att han valde att komma ut på grund av att han under tid har fått större kunskap i romska frågor som bidrog till att han kände sig säkrare och för att han upplevde att det inte fanns mycket kvar att förlora. Han beskriver hur detta har inneburit en viss frihet och känslor av lättnad och stolthet för honom.

Även om några av de vi intervjuar beskriver att det skett en viss förändring i samhället som bidrar till att det är lättare att vara öppen med sin romska identitet beskriver många att de fortfarande inte kan vara öppna med sin bakgrund i alla sammanhang. Vårt material visar bland annat att antiziganism skapar en paradox mellan tvingad osynlighet och översynlighet, där båda dessa uttryck bör ses som delar av antiziganismen. Ofta förväntas enskilda romer att bryta osynligheten för minoriteteten genom att vara öppna med sin romska identitet, en kostnad som dock ofta är hög och innebär risker. Ansvaret borde snarare vara samhällets och hur dess organisationer skapar utrymme för en mångfald av identiteter och kulturer där det gemensamma "vi:et" även inkluderar den romska minoriteteten och dess möjlighet att vara öppna med sin identitet, utan att riskera att utsättas för diskriminering, repressalier eller andra kränkningar. Även om vissa av de vi intervjuar betonar att det skett vissa framsteg, inte minst när det kommer till frågor om ökad synlighet, är det mest framträdande draget i vårt material att de flesta av de vi intervjuar inte alltid är öppna med att de är romer, även om de är stolta över att vara det. De historiska såväl som de nutida erfarenheterna av antiziganism leder till att de tvingas att avväga om de ska berätta att de är romer eller inte. Detta leder till en ökad minoritetstress som kommer att diskuteras närmare i nästa avsnitt.

Minoritetsstress och transgenerationstrauma

IP 26: Så länge jag lever och mina barnbarn lever så kommer den typen av stress alltid att finnas med. Men enligt mig är det viktigt att man stärker och förbättrar förutsättningarna till åtminstone mina barnbarn. Så man på lång sikt man minska generationstrauma och minoritetsstress och förhoppningsvis minska och rentav radera bort dem. För mig är det att konstant vara beredd. Är det kanske vi som romer som är födda så? Att vi alltid ska vara på vår vakt?

Forskning om relationen mellan folkhälsa och diskriminering betonar behovet av att analysera hur rasism på olika sätt inverkar på människors hälsa (Seiler 2023). Mycket forskning visar att det finns en relation mellan institutionell rasism, mikroaggressioner och minoritetstress för människors hälsa, såväl fysiskt som psykiskt. Utifrån tidigare forskning inom detta ämne och RIKC:s arbete identifierades därför frågor om minoritetstress och transgenerationstrauma som viktiga för att fördjupa kunskapen om hur antiziganismen på olika sätt, såväl historiskt som i nutid, påverkar människors mående och hälsa. Ämnet transgenerationstrauma belyser och utforskar även en annan central aspekt av antiziganism, vilket är bristen på erkännande av dess existens och följder. Flera av de vi intervjuar beskriver frånvaron av både kunskap om och erkännande av Förintelsen av romer som ett betydande problem. Nedan kommer först minoritetsstress att kort beskrivas och relateras till studiens empiri och därefter kommer transgenerationstrauma att behandlas.

MINORITETSSTRESS

Minoritetsstress är en särskild typ av stress som personer som tillhör minoritetsgrupper kan uppleva som ett resultat av att tillhöra en nedvärderad grupp i samhället. Minoritetsstress skiljer sig från ”vanlig stress” som alla människor kan uppleva, och är snarare en följd av strukturella ojämlikheter, fördomar, stigmatisering och medvetna och omedvetna handlingar och kränkningar. Minoritetsstress utgörs inte av enstaka tillfällen eller situationer utan är en konstant närvarande oro för risken att utsättas för negativa förväntningar, händelser eller bemötande (Meyer 2003). Begreppet minoritetsstress myntades under mitten av 1990-talet i USA av Ilan H Meyer för att beskriva varför personer som är homosexuella, bisexuella, transpersoner och queera i högre grad lider av psykisk ohälsa än de som är heterosexuella. Meyer skapade minoritetsstressmodellen för att kunna beskriva hur människor som tillhör en nedvärderad grupp i ett samhälle kan uppleva en konstant stress utifrån sin minoritetsidentitet, samt vilka konsekvenser det kan få. Modellen visar hur diskriminering, stigmatisering och negativa förväntningar på såväl strukturell som på grupp- och individnivå kan innebära en stressande och destruktiv social miljö som i förlängningen, på gruppnivå, kan bidra till ökad psykisk ohälsa. I rapporten *Minoritetstress i praktiken* beskriver Hanna Wallensteen och Isatou Svenungsson att minoritetsstress inte ska ses som en diagnos, utan att det är en effekt av yttre, strukturella faktorer, som påverkar både våra sociala relationer och våra inre upplevelser. De skriver:

Minoritetsstress uppstår i mötet med orättvisa sociala och samhälleliga strukturer inom till exempel bostadsmarknad, arbetsmarknad, utbildningssystem, sjukvårdssystem, och så vidare (Wallensteen & Svenungsson 2021:15)

Minoritetsstress handlar inte betonar författarna om enskilda händelser, utan utgörs snarare av den ständiga risken av att drabbas av negativa förväntningar och rasism, som skapar en kronisk upplevelse av stress. Begreppet *weathering*, som kan översättas med erosion, har använts inom

forskningen för att analysera hur erfarenheter av rasism ökar risken för både fysisk och psykisk ohälsa. Begreppet myntades av Arline Geronimus under 1990-talet för att förklara skillnader i barnadödlighet mellan svarta och vita kvinnor i USA. I boken *Weathering: The Extraordinary Stress of Ordinary Life in an Unjust Society*, som bygger på hennes 30 år som forskare, betonar hon att vår hälsa och hur vi åldras påverkas mer av hur samhället behandlar oss än om hur vi tar hand om oss själva. I Sverige finns det fortfarande begränsat med dessa studier, men internationell forskning visar att minoritetsstress ökar risken för ångest och depression, men även fysiska sjukdomar så som kärlsjukdomar och prematura födslar (MacIntyre, Zare & Williams 2023). Priset för minoritetsstress är därmed individuellt, men även samhälleligt.

Minoritetsstress är ett centralt ämne i studiens empiri och något som de flesta av de romska intervjupersonerna beskriver som en del av sin vardag. Flera intervjupersoner berättar hur denna specifika stress och oro inte är något som de endast känner igen för sig själva, utan är något som de ser hos och menar att många andra i den romska minoriteten bär på och behöver förhålla sig till. Två intervjupersoner skildrar detta på följande sätt:

IP 21: Det kommer alltid finnas. Inte överallt, men någonstans kommer det alltid finnas. På alla ställen. Det kommer alltid finnas och det känner alla romer. Hela tiden, det finns hos alla. Det finns inte någon enda rom som kan säga nej, att de inte känner det. Det är inte möjligt.

IP 10: Den här stressen, det är inte bara jag som känner den. Där kan jag faktiskt säga, där kan jag peka ut hundratals romer från Malmö, Lund och Helsingborg som möter på det här dagligen. Det är hemskt, man mår skit över det. Det är jätteviktigt att vi pratar mer om det.

De som intervjuas beskriver hur minoritetsstress är något som är nästintill ofrånkomligt att känna som rom. Detta är centralt för att förstå att antiziganism inte kan reduceras till enskilda händelser, utan att det behöver ses och förstås som något som formar människors livsvillkor. Orton et al (2019) betonar att en begränsning med forskning om romers hälsa är att den tenderar att bortse från den institutionella och historiska kontexten. Författarna menar att skillnader i hälsa mellan romer och majoritetssamhället behöver tolkas som resultatet av en sammanvägning av flera olika former av nackdelar – i synnerhet strukturellt rotad etnisk och könsrelaterad diskriminering och fattigdom, och i vissa fall, migrationsstatus – snarare än ett romskt specifikt fenomen.

I minoritetsmodellen beskriver Meyer tre olika förhållningssätt som personer som utsätts för minoritetsstress tenderar att använda sig av. De tre olika sätten att hantera minoritetsstress är inte oföränderliga eller fasta förhållningssätt, personer kan använda sig av olika strategier och beteenden i olika rum och kontexter och individers tidigare erfarenheter och upplevelser kan också ha en inverkan på vilket förhållningssätt som människor använder sig av. De tre förhållningssätten som Meyer beskriver är:

- internaliserad rasism
- att dölja eller tona ner sin minoritetsidentitet
- vaksamhet och förväntan om att bli avvisad

Vaksamhet och förväntan om att bli avvisad innebär kortfattat att individer till följd av risken eller på grund av flera tidigare erfarenheter av att bli utsatt för fördomar, hot, våld eller diskriminering på grund av sin minoritetsidentitet utvecklar en extra vaksamhet för sin omgivning, som en slags beredskap eller ett skydd. Det kan även vara ett förhållningssätt som har utvecklats till följd av att ha sett, hört eller läst om närstående, vänner eller andra som tillhör minoritetsgruppen bli utsatta för till exempel rasism. Detta förhållningssätt kan leda till att individen förstår att problemet inte beror på dem själva eller minoritetsgruppen, utan är ett strukturellt problem som får negativa konsekvenser samt att individer lär sig känna igen mönster och utifrån detta hittar olika strategier som hjälper i vardagen. En negativ konsekvens kan dock vara att personer blir överaktiva i att läsa in saker som rasism och orättvisa och att de av andra kan uppfattas som ”svåra” att samarbeta med eller konspiratoriska. Det kan även resultera i att personer inte blir tagna på allvar när de påtalar rasism eller diskriminering, då de avfärdas som ”överkänsliga”.

Att vara extra vaksam i sin vardag och ständigt behöva förhålla sig till negativa bemötanden och fördomar, beskrivs som en del av vardagen av många intervjupersoner. Flertalet återger hur de konstant läser av människor som de möter för att kunna avgöra om de kommer att utsättas för diskriminering, hot eller andra repressalier, som diskuteras i förra avsnittet. Vissa intervjupersoner berättar även om hur de när de påtalar romers utsatthet förminsкас och anses skapa problem som inte finns. En intervjuperson berättar om hur han, på grund av hur han i tidig ålder och många erfarenheter av att bli negativt bemött när han varit öppen med sin romska identitet, lärt sig att läsa av andras kroppsspråk, och kan se hur de reagerar när han berättar att han är rom samt hur att han för att slippa detta ibland inte är öppen med sin identitet.

IP 18: I vissa situationer när jag märker på deras språk, deras sätt att prata, så märker jag att här kan jag inte nämna att jag är rom. Här får du inte göra det, inte just nu. Kanske senare. Jag är stolt att jag är rom och det kommer jag alltid vara men jag valde i många moment att inte berätta att jag är rom. De flesta romer tänker så. Det är själva samhället som har skapat det, som hela tiden stängde dörren framför näsan på romer. Och på grund av detta så är det som det är. Alltså att vi är försiktiga när vi säger att vi är romer... Jag är inte rädd men jag vill inte skapa något konstigt. Jag vet, jag känner på mig, att om jag säger till dig att jag är rom. Och sen kommer din kropp kommer att visa någonting, då kommer jag att reagera.

Detta förhållningssätt vittnar även flera andra intervjupersoner om. De beskriver hur de på olika sätt läser av rum, förbereder sig på att behöva förklara sig eller bli ifrågasatta och till följd av många återkommande negativa bemötanden, i till exempel butiker, undviker vissa platser eller sociala sammanhang. En intervjuperson berättar om hur han och andra romer som han känner inte kan göra vardagliga saker, så som andra i majoritetssamhället, utan att behöva tänka på och förhålla sig till fördomar och myter om gruppen som kan påverka de som han möter. Han berättar:

IP 10: Liksom att inte bara kunna gå ut och inte kunna gå på gatan eller gå in och söka arbete på en arbetsplats eller att du är rädd när du ska sälja någonting... Du vågar inte visa att du är rom och du skickar fram någon annan för de kanske tänker att du har snott den här bilen eller cykeln eller jackan... Det är hemskt, det är hemskt.

Stressen skapas av att behöva hantera den rasistiska föreställningen om romer som tjuvar. Denna form av stress skapar en begränsad rörlighet och tillgång till staden, då det som intervjupersonen berättar leder till att inte ha eller känna friheten att bara ”kunna gå ut på gatan”.

Att dölja eller tona ner sin minoritetsidentitet och de delar som anses vara normbrytande i ett samhälle är ett annat förhållningssätt som utsatta minoritetsgrupper enligt Meyer kan använda sig av för att hantera minoritetsstress. Processen kan för en del vara helt omedveten och ett sätt att genom att till exempel ändra sin klädstil eller sitt utseende försöka smälta in för att inte behöva utsättas för repressalier, hot och våld eller annan kränkande behandling. Detta förhållningssätt kan bli en form av assimilering där att leva ett liv fritt från kränkningar och utsatthet görs på bekostnad av att tona ner eller till och med dölja sin minoritetsidentitet.

Nedan skildrar två av de vi intervjuar hur de upplever att detta förhållningssätt är vanligt förekommande i den romska minoriteten:

IP 17: Jag var inte öppen med min romska identitet tidigare, det var först när jag gick på gymnasiet. Idag säger jag att jag är rom och jag säger det offentligt också. Sen kan jag finna mig själv i situationer där jag funderar på om jag ska säga det eller inte... Jag tror att en del av mig kommer alltid ha den rädslan, ifall jag borde säga det eller inte. Jag tror att det är många som känner igen sig i den rädslan.

IP 20: Det är inte många romer som är öppna med sin identitet... Det är fördomar, det är stereotyper. Om någon får veta på arbetsplatsen att man är rom, då kommer alla att titta på en. Och man kanske blir av med jobbet. Man vet inte hur folk reagerar på det. Så det finns en rädsla för det, jättestor rädsla finns det.

En annan intervjuperson beskriver hur svårt det kan vara för individer, och i detta fall barn, att behöva dölja en stor och viktig del av sin identitet. Han berättar om hur det kan få negativa konsekvenser för deras psykiska välbefinnande att inte vara öppna med sin romska identitet och hur detta skapar en obalans i livet:

IP 12: Jag vet att det är personligt. Men det är svårt, jättesvårt för ett barn att hantera den situationen, att leva med dubbla identiteter. Det är jättesvårt. Det kan orsaka en massa olika problem. Jag pratade med några barn och de sa alla att de är rädda. Om man är rädd så skapar det negativa konsekvenser och man kan inte vara öppen. Och om man lever med rädsla under lång tid, kanske fem,

tio, tjuugo år, så skapar det mer problem. Och det är inte lätt att hitta en personlig balans. De som är svenskar har inget problem med den frågan. De känner inte till det. De behöver inte det. De tänker inte på det för att de inte upplever det. De har ingen aning om det. Den konflikten är svår och skapar en inre turbulens. Det är svårt att hantera för dem. Jag vet, det var så för mig också.

I citatet ovan beskriver intervjupersonen hur det kan skapa känslor av ambivalens och splittring att inte vara öppen med sin identitet och hur det kan vara svårt att hitta en inre ro och trygghet i vardagen till följd.

Det sista förhållningssättet som Meyer lyfter fram är *internaliserad rasism och negativ självbild*. Att, likt de intervjupersoner som intervjuas i studien, tillhöra en stigmatiserad minoritetsgrupp som det finns fördomar och stereotyper om i majoritetssamhället kan innebära att diskursen om gruppen till slut uppfattas som en ”vedertagen sanning”. De negativa föreställningarna blir en del av självbilden och den lins som minoritetsgruppen betraktas genom. Förhållningssättet innebär även en känsla av att ständigt behöva bevisa sig vara tillräcklig och inte som ”de andra” i gruppen. Flera intervjupersoner talar om hur de på grund av diskursen om romer som en nedvärderad grupp i samhället har internaliserat fördomar och negativa föreställningar. Detta beskrivs bland annat av två intervjupersoner som berättar:

IP 15: Jag ser oss så lågt ner, jag vet inte om vi ens kan se oss högre än så. Det har gått in i vår hjärna så mycket att vi är längst ner av alla.

IP 17: Jag tror att det [antiziganism] gör väldigt, väldigt mycket med romer. Alltså det finns nog flera saker detta gör för den romska gruppen. Men en sak som jag tror är att detta påverkar romer men också icke-romer. Men framför allt romer såklart. Det är att man normaliserar antiziganismen. Man ser det inte som antiziganism till slut heller. Man tänker väl att det är något vanligt, ja det finns väl en anledning till att hata och tycka illa om romer. Vi ska kanske inte vara romer. Att man liksom drar sig undan själv. Och försöker på något sätt, vad säger man, internalisera bilden. Så det tror jag verkligen är en fara med antiziganism. Att romer själva börjar tycka illa om sig själva. Så som det hände mig.

Båda intervjupersonerna beskriver hur de till följd av fördomar, stereotyper och stigmatisering av romer själva internaliserat en negativ bild av att tillhöra minoritetsgruppen. I det andra citat återger intervjupersonen hur antiziganism normaliseras och bortförklaras och att det används som en förklaring till varför romer diskrimineras eller utsätts för kränkande behandling. Att den internaliserade rasismen kan medföra att romer kan börja ”tycka illa” om sig själva är något som även andra av de vi intervjuar beskriver. En intervjuperson berättar om hur hon på grund av att ha vuxit upp med negativa fördomar och stereotyper om romer själv internaliserat denna bild och exempelvis inte ville gifta sig med en romsk man. För intervjupersonen blev detta ett sätt att distansera sig från att vara rom, då det medfört många smärtsamma erfarenheter. Hon beskriver detta med följande ord:

IP 22: Jag har jättedåliga upplevelser som barn. Jag blev riktigt, riktigt mobbad. Alltså öppet mobbad kan man säga, av barn och lärare också. Så när jag blev vuxen, alltså lite äldre, då sa jag alltid för mig själv att jag inte ville vara gift med en rom. Jag tror att den stämpeln suttit i mig. I hela min själ, att jag mädde så dåligt. Och så tog jag den med mig när jag blev vuxen. Så jag ville inte vara gift med en rom.

Upplevelse av att stämpeln sitter i själen, och att erfarenheterna av rasism och diskriminering som barn påverkar vem du vill leva med, får ses som ett exempel på hur antiziganism inte kan reduceras till enskilda händelser, utan måste analysera som ett strukturellt fenomen som formar människors livsvillkor, i allt från möjligheterna att röra sig i och ha tillgång till staden, till vem som kan komma att bli en partner att dela sitt liv med. Begreppet minoritetsstress menar vi är ett användbart begrepp för att analysera och utforska effekterna av antiziganismen både för kroppen och för själen.

Ett annat sätt att närma sig frågor om minoritetsstress är genom begreppet generationstrauma, som länkar samman de historiska erfarenheterna av trauma med människors mående i nutid.

TRANSGENERATIONSTRAUMA

Transgenerationstrauma, eller generationstrauma, är begrepp som beskriver hur trauma som ett kollektiv (exempelvis en minoritetsgrupp) upplevt kan gå i arv från generation till efterföljande generationer. Ett sådant kollektivt trauma kan komma att utgöra en del av gruppens gemensamma minne, en del av utformningen av gruppens identitet och påverka kollektivets upplevelser av trygghet. Generationstrauma som en eller flera generationer har utsatts för och genomlidit kan med andra ord upplevas av andra tillhörande denna grupp som egen erfarenhet, trots att traumat kan ha ägt rum flera generationer tidigare. Exempel på sådana trauman är Förintelsen, krig, folkmord eller andra grova brott mot mänskligheten.

Enligt Fromm (2012) började studier gällande hur trauman kan överföras mellan generationer att genomföras mer ingående under 1970-talet, främst i relation till trauma hos andra generationens överlevande av Förintelsen inom den judiska minoriteten. Det som framkom i dessa studier var att såväl barn som barnbarn till överlevande av Förintelsen visade kliniska symptom som om de själva varit utsatta för traumat. Att efterföljande generationers psykiska hälsa också kan påverkas av kollektiva trauman är något som senare även har framkommit genom studier i psykologi, epidemiologi och neurobiologi (Mucci 2013). Ett annat fält inom generationstrauma som det under det senaste decenniet blivit mer beforskat är hur ett sådant trauma även kan leda till biologiska förändringar, det vill säga epigenetiska förändringar, framför allt förändringar i det hormonsystem som reglerar kroppens stresshormoner (Malesevic 2022).

Inom den romska minoriteten i Malmö finns det många som är efterlevande till de som föll offer och överlevde Förintelsen. Förintelsen av romer är något som under lång tid inte varit erkänt eller uppmärksammat i majoritetssamhället, först år 1982 erkände Tysklands dåvarande förbundskansler att romer och sinter tillsammans med judar utgjorde de grupper som stod i fokus under Förintelsen (Selling 2021). Enligt Volkan kan bristen på erkännande av ett kollektivt trauma vara något som kan påverka gruppmedlemmars narrativa rekonstrueringar av traumat och förstärka en gruppidentitet som förenar trauma, minne och basal trygghet (Porobić & Jeftić 2020).

Beskrivningar och berättelser om kollektiva trauman som den romska minoriteten genomgått, så som den gemensamma diskrimineringshistorien med bland annat tvångssteriliseringar, omhändertagande av barn, Förintelsen av romer och slaveriet, är ett centralt tema i studiens empiri. Flertalet av de vi intervjuar vittnar om hur de trauman som tidigare generationer har genomgått än idag påverkar deras livsvillkor, framtidstro och psykiska hälsa negativt. Under flera intervjuer lyfter intervjupersoner att de tror att dessa trauman kommer att ha en påverkan lång tid framöver för efterkommande generationer och att det krävs bearbetning för att de inte längre ska ha en negativ inverkan. Några av intervjupersonerna beskriver hur de ofta tänker på och hur de bär med sig de trauman som deras förfäder har genomlevt samt hur dessa trauman påverkar deras hälsa negativt. Två av de som intervjuas berättar följande när de får frågor om generationstrauma:

IP 10: Det här traumat det fungerar så det går i generationer. Det går från pappan till barnet, från barnet till sitt barn. Det blir lite sådär akta er för dem, akta er för dem. Och tyvärr det finns kvar, det sitter i ryggmärgen... detta har faktiskt följt med i generation, i generation, i generation. För detta fick jag höra som barn, till exempel. Och sen händer det i vissa situationer att det kommer tillbaka. Det sitter i och för att få bort det här traumat, det kommer säkert ta flera år... vi har varit utsatta i femhundra, sexhundra år. Och sen tror man bara att man ska glömma det man har varit med om. Det är jättesvårt.

IP 23: Jag har det i mig idag. Jag bara känner av, jag känner av allt som vårt folk har gått igenom. Allt, alltså. Den dagen de flydde från Indien... och sen blev vi styrda och blev slavar i femhundra år. Men jag bara känner all smärta. Jag bara känner av allt de har gått igenom och allt jag har fått höra. ┘

Överförda trauman kan sträcka sig över flera generationer. I Katzins rapport *Med Kippa på Möllan* återger flera judiska Malmöbor den tystnad som präglade större delen av 1900-talets senare hälft där omfattande antisemitism ledde till att många "valde bort" judiska namn, eller inte var öppna med att de var judar. Vårt material visar på vissa likheter, just i relation till brist på erkännande kring trauman som den romska minoriteten har utsatts för. För att skydda barn har till exempel erfarenheter från äldre till yngre generationer varit så som intervjuperson 10 återger ovan med orden "akta er för dem, akta er för dem".

BRIST PÅ KUNSKAP OCH VERKTYG FÖR FÖRÄNDRING

Att generationstrauma är ett arv som påverkar många romers liv och får konsekvenser för unga romers livsvillkor än idag är ett ämne som flera av de vi intervjuar beskriver och upplever. Några menar att ytterligare en problematik är att det bland romska familjer, men även i majoritetssamhället i stort, saknas kunskap om begreppet generationstrauma samt vilka följder det kan få för minoriteten på olika plan. En intervjuperson lyfter att det är först nu under senare tid som han har fått kännedom om begreppet generationstrauma, trots att det är något som har påverkat såväl honom som resten av hans familj under lång tid och berättar:

IP 4: Det har varit trauma för min familj som jag har hört hela mitt liv och som har påverkat mig jättemycket... Men jag vill också säga att allt det här med generationstrauma och Diskrimineringsombudsmannen det är saker som jag har lärt mig nyligen.

En annan intervjuperson berättar om hur han upplever att många familjer saknar ett språk för att kunna tala med sina barn om det som de upplever men också verktyg för att kunna förändra situationen för kommande generationer:

IP 12: Det är historien som har skapat oss romer. Det är stora djupa sår som många fortfarande lever i. Det är ett ständigt trauma som vi lever i. Det är precis som jag var inne på innan med att unga fortfarande lever med det, på grund av till exempel sin dubbla identitet. Som de inte kan hantera själva. De är nästan födda med trauma. Och ingen av deras familj har kunskap för att ändra den situationen eller förklara för dem eller prata med dem om det.

Bristen på kunskap inom sekundärt trauma samt att detta är ett ämne som behöver stärkas bland skolpersonal är något som även lyfts i Skolverkets rapport *Mamma, ska jag säga att jag är rom?* från 2013. I rapporten beskrivs att skolor ofta saknar insikt i att generationstrauma, så som Förintelsen av romer, kan skapa känslor av rädsla och hopplöshet som går i arv från generation till generation samt hur detta kan påverka barns skolgång negativt. Att trauman som äldre generationer genomlevt fortfarande sätter spår för efterföljande generationer och präglar deras livsvillkor är något som även andra intervjupersoner skildrar under sina respektive intervjuer:

IP 16: Det hänger med. Allting som våra familjer har gått igenom, det speglar sig tillbaka på oss och vi bär ju det med oss.

IP 14: Jag till exempel har berättat för mina barn och de kommer berätta för sina barn och det kommer alltid vara som en cirkel.

Att tala om det, och överföra kunskapen och erfarenheten till sina barn, behöver inte ses som del i överförandet av traumat. Tvärtom visar forskning att erkännandet och synliggörandet av det är centralt för att kunna bearbeta traumat. Viktigt är därför att det finns ett samhälleligt erkännande av det trauma som minoriteten är bärare av, och att insatser görs för att motverka erfarenheter av att samhället förnekar dessa trauman.

Flera intervjupersoner i studien berättar om hur deras mor-eller farföräldrar överlevt eller mördats under Förintelsen och hur detta har skapat en oro för att det ska kunna hända igen samt hur de har försökt skapa olika överlevnadsstrategier till följd. Detta illustreras bland annat genom att flertalet av intervjupersonerna återger hur deras släktingar, på grund av denna rädsla och med syftet att skydda dem, har berättat för sina barn och barnbarn att de inte ska vara öppna med sin romska identitet. Detta framgår bland annat när en intervjuperson beskriver hur hennes mormor varnade henne från att vara öppen med sin romska identitet.

IP 2: Jag kommer ihåg att när mormor levde, då var jag ungefär 9 år, och när hon berättade om Förintelsen för mig och då var det att man inte skulle våga berätta att man var rom. För gör man det så kan man gå igenom det som hon gått igenom. Det satte sig lite ändå, mormors berättelse så det blev lite som en skräck för en. Det satt ändå kvar ganska länge. Det är mer de senaste åren som man blivit öppen med sin identitet. Men innan var det så att man gömde sig, ja den här traumatiseringen. För berättar man så vet man inte vad som kan ha hänt med oss... det var mycket sånt som skapade skräck. Det har förföljt en.

Intervjupersonen beskriver hur mormoderns råd om att dölja den romska identiteten görs för att efterföljande generationer inte ska behöva genomgå samma utsatthet och hur erfarenheter och upplevelser från tidigare generationer överförs och påverkar kommande generationer. Att inte vara öppen med sin romska identitet är även det som Meyer beskriver som en strategi som minoriteter tenderar att använda sig av för att kunna hantera minoritetsstress i vardagen, som en "överlevnadsstrategi" (Meyer 2003). En annan intervjuperson är också inne på överlevnadsstrategier och beskriver hur hon i vuxenålder besökte koncentrations- och förintelselägret Auschwitz-Birkenau och i samband med den upplevelsen fick en ny insikt kring hur hennes farföräldrar bemötte icke-romer. Hon beskriver hur de alltid var överdrivet vänliga och tillmötesgående i kontakt med icke-romer och att det förmodligen handlade om en överlevnadsstrategi på grund av rädsla för att det de varit med om skulle kunna hända igen.

En annan fråga som flera intervjupersoner vittnar om är en sorg och ilska över att de trauman som tidigare generationer genomgått inte är erkänt eller får uppmärksamhet i majoritetssamhället. Det som framför allt lyfts är avsaknaden av utbildning i eller kunskap om ämnet i skolundervisning. Flertalet intervjupersoner berättar om hur de under sin skoltid inte fick ett erkännande för det som deras förfäder varit med om men även brister i nutid lyfts fram av intervjupersoner som idag arbetar inom skolväsendet. Två intervjupersoner beskriver:

IP 21: Jag kommer ihåg som barn när vi pratade om och hade lektioner om andra världskriget. Jag ville aldrig ta upp vad min farfar och farmor hade gått igenom. De blev aldrig intresserade. Jag tyckte att det var synd att de inte tog upp vad romer har gått igenom. Det är synd att skolorna inte har mer, så att barn och elever får reda på mer om att det är romer också som har blivit utsatta för andra världskriget och dödade och vad som hände. Det var jobbigt.

IP 16: Som öppen rom på min arbetsplats var det liksom att alltid behöva svara på alla frågor som fanns om romer. För att jag kände som att trots att de är lärare och för mig är det utbildade människor, så hade de ju ingen kunskap kring romer. De hade ju ingen vetskap om hur romer har det i samhället, de hade ingen vetskap om hur de har haft det. Så de visste ingenting. Och det enda de visste var att det var så spännande och det var så mystiskt.

I studien framkommer behov av en annan historiemedvetenhet och historieskrivning när det gäller den romsksvenska/europeiska historien och Förintelsen av romer. I första hand lyfter flera intervjupersoner skolornas roll, men flertalet menar att detta även handlar om majoritetssamhället i stort. Vikten av historiemedvetande i skolundervisning och vad detta innebär för elevers förståelse av såväl sin nutid som framtid är något som även en tjänsteperson som arbetar inom skolan belyser. Intervjupersonen menar att historisk medborgarbildning kan ha en avgörande roll för att samhället på allvar ska kunna lyckas med att skapa ett inkluderande och demokratiskt samhälle, men menar samtidigt att det ofta saknas stöd inom ledningen för att arbeta med detta. Intervjupersonen berättar:

TJP 7: Jag menar om vi ska lyckas med det här med medborgarbildning och demokrati, då måste vi också börja prata om vad undervisningen innehåller och hur den byggs upp. Men det finns ingen hjälp överhuvudtaget.

Både minoritetsstress och generationstrauman är ämnen som flera intervjupersoner önskar mer kunskap om och diskussioner kring, såväl till och bland den romska minoriteten i staden som till majoritetssamhället och de som möter minoriteten i sin yrkesroll. En intervjuperson beskriver detta på följande sätt:

IP 17: Det är ett begrepp [generationstrauma] som jag vill att vi ska prata mer om. För att det trauma som romer har gått igenom är något som jag tror kommer finnas med oss så himla länge. Oavsett om mitt barn vet att de är romer eller inte så tror jag att det kommer att finnas med där på något sätt. För att mina föräldrar har kanske inte pratat så jättemycket om just antiziganism... och just den här stressen och den här rädslan som konstant finns inom mig gör ju också att jag kanske blir lättpåverkad av att få ångest ... Och jag inser nu i efterhand att det här handlar om minoritetsstress. Och att det går in väldigt mycket på det. Att det är något som förmodligen kommer att påverka mina barn och deras barn. För jag ser ju väldigt mycket minoritetsstress hos alla romer. Men att de själva inte förstår att det här är minoritetsstress. Jag tror också att vi verkligen behöver prata mycket mer om det.

För att kunna identifiera och tala om såväl generationstrauma som minoritetstress behövs det en ökad kunskap inom dessa ämnen bland centrala samhällsaktörer så som skola, BVC, socialtjänsten och vården. Aktörer så som Rädda barnen men även inom psykiatrin har idag på olika sätt utformat former för samtal som på olika sätt, såväl individuellt som kollektivt, syftar till att kunna hantera dessa former av trauman och rasism. Generella satsningar för att möta psykisk ohälsa, som gjorts i relation till den samiska nationella minoriteten som inneburit både kartläggning, utbildningar och erbjudande om samtalsstöd, kan vara ett första steg för att få en överblick över omfattning, erfarenheterna av och uttrycken för såväl minoritetstress som generationstrauma även för den romska minoriteten. Viktigt är också att det finns platser och forum som är långsiktiga och som förmår bygga upp tillit till människor för att bearbeta och arbeta med dessa ämnen.

Foto: Björn Langhammer 1965

Antiziganism i livets olika områden

I denna del analyseras erfarenheter av antiziganism i olika delar av livet. Fokus kommer att vara på de områden som intervjupersonerna återkommande lyfter fram som centrala vid frågor om erfarenheter av antiziganism.

ANTIZIGANISM I SKOLAN

Rätten till utbildning var en viktig fråga för den romska medborgarrättsrörelse som växte fram i Sverige under 1960-talets början, där den kända författaren och människorättsaktivisten Katarina Taikon hade en framträdande roll. Det är med andra ord inte allt för länge sedan romska barn fick börja gå i skolan. Redan år 1933 skrev Johan Dimitri Taikon till skolöverstyrelsen och bad om skolundervisning för romska barn. Skolöverstyrelsen svarade då:

Särskilt ur psykologisk men även ur disciplinära synpunkter skulle i de flesta fall med säkerhet uppstå stora svårigheter för barn, lärare och skolmyndigheter av en dylik anordning (Mohtadi 2012:41).

År 1954 föreslog den så kallade "Zigenarutredningen" i Sverige att romska barn ska ha rätt till skolgång i de kommunala skolorna, frågan om undervisningens organisering fick de enskilda skolorna själva hantera. Att många romska barn innan dess inte hade rätt att gå i skolan i Sverige är en del av landets historia som flera av de vi intervjuar beskriver är kunskap som idag saknas i skolans värld. Frånvaron av denna kunskap inom skolan ger, som många intervjupersoner beskriver, på många sätt en felaktig bild av Sverige och framför allt en felaktig bild av den romska minoriteten. En av de vi intervjuar berättar:

IP 16: När jag själv på egen hand började lära mig om mitt folks historia så förstod jag väldigt mycket om hur situationen då har påverkat vår situation idag och därför brinner jag väldigt mycket själv för att sprida denna historia. För jag tror den kan hjälpa människor att förstå väldigt mycket, så historia är det jag betonar mycket i mitt arbete. Den väldigt mörka historien har fått mig att förstå att det finns en anledning till att många romer lever så här idag. Till exempel skolfrågan, bara att få reda på att romer inte har fått gå i skolan så pass länge gjorde att jag förstod att det handlar inte om att romer inte vill gå till skolan utan bara att de inte fått med sig den skoltraditionen för att vi inte fått den rättigheten. Det har betytt jättemycket och jag hoppas och vill också att andra folk ska veta såna grejer och förhoppningsvis ska omvandla sina tankar när det kommer till romer.

Att synliggöra hur romer systematiskt har förvägrats rätt till utbildning innebär att utmana den svenska självbilden, men också att få en ökad förståelse för den egna historien och hur den har format och formar samhället än idag. I rapporten *Stolt men ofta otrygg. En undersökning av unga romers upplevelser av trygghet och tillgång till sina rättigheter* baserad på en enkätundersökning med 85 romer i åldrarna 13-25 beskrivs, i likhet med resultaten i vår rapport, att de flesta är stolta över sin romska identitet men att över hälften uppger att de ibland, sällan eller aldrig känner sig trygga med att prata om att de är romer i skolan eller på fritiden (Länsstyrelsen Stockholm 2021:12). I relation till skolan uppgav mer än hälften att de inte kände sig trygga med att få hjälp om de blev dåligt behandlade på grund av sin romska identitet.

I vårt material framträder skolan som en arena där de som intervjuas själva eller deras barn möter antiziganism på flera olika nivåer samt i många fall en tystnad när det sker. Samtidigt berättar många om en omfattande osynlighet och okunskap om romer och romers historia, såväl från skolledning och personal som från andra elever. Flera av de vi intervjuar beskriver erfarenheter av öppen antiziganism just i skolan. En av de vi intervjuar beskriver hur öppen antiziganism i vissa fall ändå kan upplevas som lättare att hantera än så kallad indirekt antiziganism, han säger:

IP 13: Indirekt antiziganism den är det värsta skulle jag säga. Den direkta den får man ju mer i skolan och mobbning av barn. Alltså som barn då får man ju den direkta mer. Och kanske även i vardagen vid vissa situationer. Men 90% av allt smygs ju med. Den är den farliga för då lurar man ju minoriteten att tro att de är trygga.

Intervjupersonen betonar att den mer direkta antiziganismen sker just på skolor och mot barn, och menar att erfarenheter av antiziganism högre upp i åldern blir mer indirekt och att denna i grunden är den värsta, eftersom den är svår att sätta fingret på. Intressant är att den direkta diskrimineringen beskrivs som ”mindre allvarlig”, kanske delvis för att den i alla fall går att peka på och tala om. Samtidigt är det allvarligt att skolan beskrivs som en plats där direkt antiziganism sker, och i många fall utan att vuxna agerar. En förälder berättar om sitt barn som under lång tid var utsatt av andra elever på grund av sin romska identitet och återger hur skolan förminskade detta och inte erbjöd något stöd till barnet eller familjen. En annan förälder berättar att alla hans sju barn på olika sätt har utsatts för diskriminering i skolan.

IP 14: Han var ensam rom i klassen, så de trakasserade honom och hotade honom och det vi har. Vi visste ingenting om detta och sen en dag kom han hem och sa att jag har ont i magen, jag har ont i huvudet, jag vill inte gå i skolan. Skolan har gjort ingenting, de bryr sig inte. De sa han måste komma till skolan men vi har förklarat vad som hänt. De brydde sig inte. De gjorde ingenting.

IP 11: Alla mina barn har blivit diskriminerade. Jag har sju barn och alla har blivit diskriminerade i skolan.

Just erfarenheter av att inget sker återkommer i vårt material. Många vittnar om att det finns som en form av tyst acceptans kring antiziganism, vilket innebär att eleverna blir lämnade ensamma i sin utsatthet och måste själva säga emot – även om de befinner sig i en sårbar position. Det blir därmed eleverna som själva måste namnge det som sker i klassrummet och hitta strategier för att bemöta detta. Dessa strategier är både att behöva sätta ord på antiziganismen, men också att försöka göra sig så osynlig som möjligt för att slippa att bli ännu mer utsatt.

Medan vissa intervjupersoner säger ifrån och påtalar antiziganismen, beskriver andra hur de använder sig av strategin att göra sig osynlig. En förälder berättar:

IP 27: Ibland när jag lämnar barnen i skolan så vågar jag inte prata med barnen på romska för jag vill inte att läraren ska höra oss så de vet att barnen är romer.

Som diskuterades tidigare i rapporten innebär den ständiga balansen mellan osynlighet och supersynlighet, en paradox som de vi intervjuar tvingas förhandla och förhålla sig till. Att det finns vuxna som både kan identifiera och stå emot antiziganism och som kan motivera barnen beskrivs som en central förutsättning för att kunna lyckas i skolan, men även som en viktig aspekt för att kunna vara öppen som rom under sin skolgång.

IP 17: Jag tror att jag hade väldigt mycket tur och då vill jag verkligen betona tur. För jag tror inte att många andra elever har haft den här möjligheten. Men jag hade verkligen tur för att det var en lärare på skolan som motiverade mig till att våga mer. Och när jag säger våga mer så tänker jag mer på att våga se till att göra åt och att våga vara mig själv och öppen rom.

För att bryta och motarbeta den starka kulturrasism som finns mot romer inom skolan och kring utbildning krävs ett långsiktigt och övergripande arbete på olika nivåer inom utbildningsväsendet. Det är något som varken enskilda elever eller lärare själva kan bära eller ansvara för. Enligt skolforskarna Lauritzen och Nodeland är ett centralt problem inom forskningen om romska barn och utbildning att den fortfarande beskriver romska barn som ett problem och belastning, och sällan som en resurs (Lauritzen & Nodeland 2018). En genomgång av 151 forskningsartiklar från år 1997 till 2016 visar att romska barn ofta beskrivs negativt och som problem att hantera (skolfrånvaro, lägre betyg, kulturella skillnader). Ett växande fält betonar dock behovet av att frågor om osynlighet, till exempel i relation till kunskap om den romska historien och romers egna erfarenheter av utbildningssystemet, i större utsträckning bör vara i fokus. Författarna menar att även i texter som tar hänsyn till frågor om diskriminering finns det en tendens att betona vad majoritetssamhället måste anpassa sig till (som en förlust) för att romska barn ska kunna anpassa sig till skolan. Fokus är därmed inte på vad skolsystemet skulle vinna på närvaro av romska barn i skolan, utan endast tvärtom.

If the problem representation had been that the majority is missing out when Roma are excluded from education, the solutions imagined would probably have looked very different. Turning the perspectives upside down in this way, might move the debates in the direction of seeing Roma as part of the whole, rather than as an isolated group (Lauritzen & Nodeland 2018:164).

Författarna betonar behovet av att ändra perspektivet från att se romer som ett problem till att se dem som en resurs för skolan och något som skolan därmed förlorar på genom att barnen inte får sin rätt till utbildning tillgodosedd. De menar vidare att även om analyser utgår från att det finns strukturella och historiska orsaker till de problemen som identifieras ligger fokus i stor grad på de kulturella snarare än på de materiella orsakerna till dessa problem. Liksom forskarna menar även vi att det som behövs är fokusförändring från romer som ett problem som ska åtgärdas till en fråga om romers rätt till utbildning, och precis som alla andra barn en resurs som den svenska skolan inte kan avvara.

Att nervärderas och fråntas framtiden

Ett centralt tema i relation till skolan är nedvärdering av romska elevers kunskap och en bristande tilltro till elevers framtidsutsikter och vilja att utbilda sig. I vårt material återkommer flera av de vi intervjuar till att de har behandlats som mindre intelligenta än andra barn och att de antagits sakna framtidsambitioner. En intervjuperson berättar:

IP 27: När jag var yngre så fick jag F i betyg och då började jag gråta. Då sa läraren varför gråter du för? Då sa jag för jag har failat. Då sa läraren ähh sluta nu skådespela det är inget viktigt för dig. För att jag är rom.

Att lärare inte haft tilltro till romska barn eller deras framtidsambitioner och har olika förväntningar beroende på barns bakgrund kan ses som en del av kontinuiteten av antiziganism, där romer beskrivs som mindre intelligenta och som i grunden inte lämpade för utbildning. Två intervjupersoner skildrar nedan erfarenheter från sin skoltid där de på olika sätt har upplevt att lärare förminskar dem eller tillskriver dem problem utifrån deras romska bakgrund:

IP 17: När jag var yngre så trodde jag inte att lärare förstod att jag var rom, men de visste och då gav de mig mindre bra betyg än jag förtjänade. Sen när jag började på gymnasiet då fick jag helt plötsligt ett A på mitt första prov. Det var en lärare som sa nej du kanske inte ska tänka på att börja på universitet, det är svårt att komma in där det klarar du nog inte av.

IP 5: När jag gick i grundskola så fick jag ju inte riktigt det stödet som jag hade behövt. Det är min tolkning, nu vet jag inte om det stämmer eller så. Men det var lite sådär att jag fick höra från läraren, du har ändå romsk bakgrund. Ni har ju en historia av att inte gå i skolan. Det är klart att du har det lite svårt men det kan ju inte vara något annat än att ni har det i kulturen. Så jag sa ja okej. Sen började jag gymnasiet i en annan stad där gjordes en dyslexiutredning. Det visade sig att jag hade dyslexi. Jag höjde nästan alla mina betyg. Från att bara få godkänt till att jag hade vg och mvg i de flesta ämnen. För att jag fick stödet. Och där på den skolan på gymnasiet var det verkligen såhär att jag bara fick en känsla att man skiter i vem jag är. De såg mig som en elev de såg mig inte som en svensk, arab eller rom eller vem du nu är.

Detta kan ses som ett exempel på den form av kulturrasism där svårigheter som att stava inte förstås som just det utan tolkas som en effekt av elevernas romska bakgrund. Fokus på kultur blir därmed ett sätt att legitimera processer som skapar ojämlikheter för framtiden då romska barn förvägras samma typ av insatser och hjälp som andra barn kanske får. Det centrala är därmed att vara medveten om vilka föreställningar som finns om romska barn och deras föräldrar och inte reproducera dessa inom skolans värld, exempelvis föreställningen att romer inte har ett intresse av vidareutbildning.

Ett annat återkommande problem som många lyfter avseende skolan är omfattande erfarenheter av osynlighet och brist på kunskap om romer. Både i undervisningen och i bemötande mellan skolpersonal och elever, kollegor och vårdnadshavare. Trots att de nationella minoriteterna ingår i läroplanen vittnar många i intervjuer om att de knappt hört något om det under sin skolgång.

IP 16: Varför undervisar inte skolan, den svenska skolan, varför har man ingen undervisning om romer och deras bakgrund. Och hur de har det i samhället eller vad de har blivit utsatta för. Nu börjar man prata om svenska minoriteter. Och där kommer då den romska frågan in så att säga. Och då tar man upp väldigt lite och pratar väldigt lite kring det.

Behov av tillit och ökad förståelse

Ett annat tema gällande skolgång som några intervjupersoner lyfter är föräldrars förutsättningar att säkerställa att barns skolgång fungerar och att förståelsen för vikten av utbildning är något som behöver stärkas hos vissa romska familjer. Till följd av historisk exkludering från utbildningssystemet finns det bland en del en avsaknad av skoltradition och behov av insatser för att få fler familjer att känna tillit till skolan och vikten av utbildning behöver utarbetas och prioriteras från skolan och kommunens håll. En intervjuperson säger att han vill se mer intresse för barns skolgång från romska föräldrar och menar att skolan samtidigt behöver anställa fler romska brobyggare för att möjliggöra en fungerande och tillitsfull relation mellan hemmet och skolan.

IP 16: Varför har man inte en ihärdig och gedigen skolkultur bland romer. Varför har man inte det som förälder för sina barn? Det har varit så när jag växte upp och det är så fortfarande. Det är lite förändring men inte så mycket. Vi behöver ha fler brobyggare och inte bara vem som helst utan kunniga. Ha de som vill göra förändring och inte bara jobbar med barnen i skolan utan även med föräldrarna och ändrar på deras bild.

Vikten av tillitsstärkande arbete och ökad förståelse mellan romska familjer och skolsystemet samt mer utbildning till skolpersonal om nationella minoriteters rättigheter och romsk historia är något som också lyfts och betonas i flera tidigare rapporter kring romska barns rätt till utbildning (Dimiter-Taikon; Rodell Olgaç 2013). En central aspekt som ett flertal av de som intervjuas betonar är behov av fler romska brobyggare och resurser i skolorna i Malmö, där dessa kan överbygga bristande tillit mellan familjer och skolan, utgöra förebilder för såväl romska som andra elever och samtidigt bidra till att öka kunskapen kring romska frågor bland skolpersonal.

IP 21: Det är lite svårt för vissa romer som inte har någon skolbakgrund och när dom träffar lärare då är dom lite rädda. Trots att dom kan vara hur starka som helst. Men när det väl gäller skolan, där krockar det. Där försvinner deras självförtroende direkt och blir lågt. Där borde Malmö stad satsa lite mer på skolorna. Mer som brobyggare. Lite mer stöd mellan elever, föräldrar och personal. Det är stor brist.

STRUKTURELL EKONOMISK OJÄMLIKHET

I utredningen *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige* (2010:55) betonas vikten av ett långsiktigt arbete för att minska de ekonomiska ojämlikheterna mellan romer och majoritetsbefolkningen. I rapporten dras bland annat slutsatsen att rätten till arbete och utbildning inte är respekterad för den nationella minoriteten romer. Delegationen menar att det måste förstås som en följd av olika orsaker, så som historiskt förtryck och av statsmakten skapad exkludering av romer från arbetsmarknaden och utbildningsväsendet samt nutida diskriminering och antiziganism i arbetslivet. Davis et al menar att ett av de områden där gränsskapande mot romer (bordering) är som tydligast är i relation till frågor om arbete och försörjning. Som diskuterades i avsnittet *Stolthet och fördom* är just arbetslivet ett av de områden där erfarenheter av antiziganism framkommer tydligast. Detta medför en exkludering från arbetslivet, men också en sämre ekonomisk position även för de som har en anställning. På frågan vad intervjuperson 4 tänker på eller associerar när han hör ”romskt liv” svarar han:

IP 4: Jag tänker på att det är tufft liv. Jag menar att det är tufft för att det innebär ofta att man själv och andra runt omkring en eller ens familjemedlemmar är arbetslösa. Det är dåligt med pengar. Hela tiden. Samtidigt så finns det en gemenskap i familjen. Man tar hand om varandra, man ställer upp dag och natt.

Besked från Polismyndigheten i Skåne om att enskild och dennes barn förekommer i registret "Kringresande".

Ett problem är att de ekonomiska aspekterna sällan är fokus för diskussioner om romers rättigheter, vilket delvis innebär att de frågor som berör människor vardag sällan blir de som diskuteras.

IP 4: Ja jag tycker det. Men jag tycker att de fokuserar inte tillräckligt mycket på de saker som faktiskt påverkar våra liv. Alltså det här som till exempel med minoritetsstress men också social ojämlikhet. Man pratar ju inte om de ekonomiska delarna. Jag tror att just det här med ekonomi och utbildning påverkar våra liv mycket mer än vad man tror... Man ska utbilda om antiziganism och sånt. Det är jättebra och det är viktigt och det kan leda till att fler får jobb och sånt. Men jag tror att för mig som rom och för andra romer så finns det akuta problem som man måste ta tag i nu.

Medan frågan om representation delvis diskuteras i samhället är frågor om omfördelning mer osynliga i diskussioner om antiziganism. Samtidigt är just frågan om en mer rättvis ekonomisk omfördelning central för att kunna minska ojämlikheten mellan den romska gruppen och majoritetssamhället. Den historiska såväl som nutida antiziganismen har medfört exkludering av romer från större delar av arbetslivet och utbildningsväsendet. Att bryta den ekonomiska utsattheten, menar flera av de vi intervjuar, borde vara en central och naturlig del av arbetet mot antiziganism.

Enligt Ericsson är ett centralt och återkommande drag i myndigheters beskrivningar av familjer som pekats ut som "tattare" eller romer att de inte har beskrivits som "riktiga arbetare med riktiga arbeten". Familjer har beskrivits som arbetsovilliga, och detta ansågs vara ett av de centrala skälen till att romska barn skulle skiljas från sina föräldrar, och senare även som anledning till att sterilisera personer ur minoriteten. Det arbete som utförts, som till exempel handel, beskrevs ofta som tiggeri och inte som arbete. Att omvända romer till arbetskraft har därför varit en central del av socialpolitiken, där olika former av uppfostringsprogram och så kallade pedagogiska tvångsarbeten, skulle få romer att få arbetsvilja och arbetsmoral. I vårt material är det tydligt att dessa negativa bilder av romer, exempelvis som tjuvar, ovilliga att arbeta och lata, finns kvar och kan påverka livsvillkor och arbetsmöjligheter. En av de vi intervjuar återger hur han vid en arbetsansökan fick ett skriftligt mejl tillbaka där arbetsgivaren frågar honom om han är besläktad med en kriminell familj då detta skulle påverka hans möjligheter i ansökningsförfarandet. Han berättar:

IP 5: Jag sökte en tjänst i [stad]. Och då mejlade hon mig, så här skriver hon (läser mejlet): *Hej, tack för din ansökan. Jag vill bara ställa några korta frågor. Är du eller har du kopplingar till den familjen [romskt efternamn] som dyker upp med kriminell bakgrund när man söker på Google och Flashback? Tänker att det är viktigt med den frågan vid vidarehantering av din ansökan?* Och detta var en enhetschef som skriver till mig. Och då säger jag till henne helt ärligt så blev jag paff av din fråga. Vad är det du faktiskt undrar över? Undrar du om jag är kriminell bara för att jag heter [efternamn]? Då tänker jag att du får ställa den frågan. Och helt plötsligt fick jag ett mejl att jag har gått vidare i rekryteringen. Till och med i skrift inte ens i ett samtal. Nej och jag bara tänkte är du smart så kanske ska du ringa och säga det till mig. Men inte skicka i skrift för att jag kan ju använda det.

Detta exempel illustrerar tydligt hur antiziganism än idag är en del av många romers vardag och hur det kan påverka möjligheterna till att behandlas utifrån sina meriter och kunskap, snarare än utifrån fördomar. Det påvisar även hur antiziganism i många sammanhang uppfattas som rumsren nog för att skriftligen ifrågasätta en arbetssökandes koppling till, enligt ”Google och Flashback”, en kriminell familj baserat på ens efternamn. En tjänsteperson som länge arbetat med diskrimineringsfrågor berättar:

TJP 6: Många grupper utsätts för diskriminering på jättemånga olika sätt. De ärenden som jag uppfattar som där det är grövst det är mot romer och transpersoner. Där är det verkligen såhär att folk tar sig friheter. Sen kan effekterna vara jätteallvarliga för alla grupper, men där man själv som privatperson reagerar på att men hur kan du? Går du inte helt över alla professionella gränser nu? De är de två grupper där jag känner att här finns inga begränsningar. En gränslöshet i vad man tillåter sig själv att göra... Det är historia att det är grupper som det historiskt sett varit fritt fram att trampa på dom hur som helst och de ligger kvar.

Tjänstepersonen beskriver hur antiziganism bidrar till en gränslöshet gentemot romer. Personer som i andra fall kanske skulle ha övervägt sitt agerande eller sina fördomar, verkar sakna detta i relation till den romska minoriteten. Genom att intervjupersonen hade konversationen på mejl och kunde ifrågasätta och synliggöra arbetsgivarens agerande fick han besked om att han gått vidare i rekryteringen. Många intervjupersoner påtalar att det är svårt att belägga att de har utsatts för diskriminering eller behandlats sämre än andra sökande.

Samtidigt är det flera intervjupersoner, som diskuterats tidigare, som i arbetlivet använder sig av strategin att dölja och förneka sin romska identitet för att få en möjlighet till anställning. En intervjuperson menar att orsaken till att hon inte får gå på några anställningsintervjuer är just för att det i hennes CV framgår att hon är rom:

IP 7: Varför kan vi inte jobba i kjolar? Varför kan vi inte få jobb så som man vill? Bara för att det på mitt CV står att jag är rom? Det är därför ingen ringer mig. Man ska ljuga på sitt CV och säga att jag är svensk. Det går inte.

Intressant här är paradoxen av att många erfar att det krävs att de ska göra sig osynliga som romer för att kunna få ett arbete, vilket i sin tur reproducerar idén om att romer inte arbetar – och i förlängningen förstärker antagandet om att romer inte finns i det svenska samhället och framför allt inte i det svenska arbetslivet.

RASPROFILERING OCH KONTROLL

Utifrån den romska minoritetens perspektiv har polisen historiskt varit en del av problemet snarare än lösningen. I många av de våldsamma upploppen mot romer i Sverige beskrivs det hur polisen utgjort en del av mobben, snarare än en del av de som stoppade dem (Selling 2014; Ericsson 2016). När Polismyndigheten i Skånes register ”Kringresande” uppdagades av Dagens Nyheter år 2013 ska det därför inte ses som en isolerad händelse, utan snarare som en kontinuitet i polisens sätt att kartlägga, betrakta och behandla romer. Totalt var 4 673 personer registrerade, varav 1 104 barn under 15 år. Enligt polisen var syftet med registret att kartlägga kriminella nätverk och de hävdade inledningsvis att det inte rörde sig om ett etniskt register utan en arbetsfil. En majoritet av de som registrerades var dock ostraffade och inte misstänkta för brott.

Att barn och avlidna ingick förklarades med behovet av att kartlägga vuxnas identitet, samt med argumentet att barn kunde användas som redskap för kriminalitet genom att till exempel smuggla droger. Registret granskades av flera statliga instanser men ingen av dessa kom fram till att det rörde sig om ett etniskt register. Denna fråga drevs vidare av människorättsorganisationen Civil Rights Defenders tillsammans med elva personer som förekom i registret fallet mot svenska staten och rätten konkluderade att registret var olagligt och baserat på etnicitet och dömde staten att utbetala skadestånd till de som förekom i registret. Flera av de personer vi intervjuar var själva med i registret, liksom deras barn.

IP 22: När det kom ut att de hade samlat romska namn och hur många romer som bor i Sverige och allt. Jag var med där också. Det var fruktansvärt. Det var fruktansvärt, de pengarna var inte värt det, inte en enda krona. Båda mina barn var med också.

Flera återkommer till registret som ett bevis på att romer fortfarande döms på förhand i samhället och som en besvikelse över att inte mer har förändrats. Ett annat problem var att registret innebar en minskad tillit även till andra myndigheter och aktörer, som ska vara centrala i arbetet mot antiziganism. Intervjuperson 1 säger *”När man fick reda på om romregistret då kände man att det blev det samma sak igen”*.

Kunskapen om och erfarenheter av kränkande behandling från statens myndigheter är inte bara en historisk kunskap, utan också baserade på erfarenheter av rasprofilering av polisen i det vardagliga livet. Det avspeglar sig bland annat i att flera av de vi intervjuar möjligen var besvikna på Skånepolisen, men inte direkt chockade. En intervjuperson berättar:

IP 5: När det gäller polisen så är det ju ganska fördomsfullt. När jag blir stoppad av poliserna så säger de att de har nykterhetskontroll och så. Då frågar jag varför blir jag kontrollerad? Eller vad är anledningen till själva stoppet? Och då svarar de att det bara är vanlig rutin. Men du kör ju emot mot mig och sen vände du. Det kan ju inte vara en rutin. Eller hur tänker du så jag för en rutin hade varit om du står och stoppar flera bilar men nu stoppar du mig. Han bara nej men det är så och så blåser jag. Och så märker jag liksom och det var en polis som sa det han säger det var då fan vad du är värtalig. Fast du har ju en annan bakgrund. Jag tänker på att du är rom. Jag bara ja så kan det vara liksom. Är du förvånad så jag. Så det är liksom många sätt och det var en som bara oj du har deklarerat ganska bra. Jag bara ja jag jobbar. Jobbar du? Ja tänk det va. Det har varit liksom mycket såna grejer och det har att göra med mitt efternamn... Jag blev lite förvånad när han använde ordet rom. Jag tänkte att han skulle lika gärna kunna använda ordet z. Men det gjorde han inte men han såg ju det. Han sa du är värtalig och jag sa till honom vet du vad det är lika bra att du är ärlig. För det kan göra mig irriterad liksom. Det är sjukt men någonstans så har jag liksom blivit lite avtrubbad av det. Att det blir liksom så här okej ännu en gång. En gång okej men vad gör det när jag har blivit stoppad tio andra gånger? Det blir liksom en helt annan grej.

I rapporten *Slumpvis utvald* betonas att för att förstå fenomenet rasprofilering, är det viktigt att förstå att fenomenet tar sig olika uttryck i relation till olika etniska och nationella minoriteter. I rapporten framgår genom intervjuer med romer att det finns vissa saker som utmärker sig för minoriteten. För det första tydliggörs det hur de som intervjuades läser profileringen som en del av ett historiskt kontinuum och för det andra sträcker sig intervjupersonernas erfarenheter av kontroll och övervakning bortom kontakten med ordningsmakter. Mulinari skriver:

Erfarenheten fortplantar sig alltså genom generationer. I analyser av ras-/etnisk profilering är det viktigt att räkna in de historiska erfarenheter genom vilka polisens funktion i samhället förstås. Det är inte bara så att kåren inte skyddar romer från brott. Den är till och med ”en del av folkmassan” som jagar iväg dem. Majoritetssamhällets hat mot romer är centralt i förståelsen av varför profilering genom historien har framställts som legitimt (jmf. Ericsson 2015; Ds 2014:8) (Mulinari 2016:24).

En sak som skiljer den romska erfarenheten av rasprofilering är att det inte rör sig om profilering i specifika områden, utan om en profilering som kan ske var som helst. Flera studier pekar på att romer har en särskild plats i svenska polisens stereotypa föreställningsvärld, där att vara rom ofta likställs med att vara kriminell (jmf. Granér 2004; Görtz 2015). En annan sak som lyfts fram som särskilt för den romska erfarenheten av rasprofilering är att det ofta kom in på erfarenheter av profilering och kontroll inom andra områden, som socialtjänsten, skolan och det offentliga. Ett av de områden där profileringen beskrivs som mest närvarande är i butiker.

Även de som vi intervjuar lyfter fram butiker som en av de platser där de upplever mest öppen antiziganism. Detta kan delvis härledas till den antiziganistiska tropen att romer försörjer sig på att vara tjuvar eller tiggare. Butiker verkar därmed vara en plats där den fysiska kontrollen är omfattande (Ericsson 2016). En intervjuperson berättar om hur ständig kontroll och fördomar som hon möter i butiker på grund av hennes romska bakgrund har bidragit till att hon begränsat sin rörelsefrihet och endast handlar digitalt.

IP 27: Varje gång jag är i affären eller i stan så följer alltid personalen efter mig. Därför handlar jag allting online.

Dessa erfarenheter och upplevelser av att ständigt vara beredd att bli ifrågasatt och bli förföljd kan förstås som former av mikroaggressioner. Dessa tvingar de vi intervjuar att fundera över vilka strategier de ska använda sig av för att kunna hantera sin vardag och hur de ska besvara antiziganismen de utsätts för. Ett sätt som flera lyfter är att på olika sätt tala tillbaka och klargöra vad som egentligen sker – och därmed avslöja och synliggöra den rasism som ligger inbäddad i att exempelvis konstant bli förföljd i affären. Det kan handla om att genom bister humor synliggöra det bisarra i det som pågår och som ett sätt att avdramatisera händelser.

IP 2: Ibland kan det hända att man kan bli elak mot personalen som förföljer en för det är inte så att det känns okej. Man träffar ju på massa folk i butiken och ibland känns det skämmigt. Så ibland får man säga till. Vad är det du vill veta? Ska jag visa något? Ska jag klä av mig? Ibland får man ta i och då ibland så får de skämmas och säga nej nej det var ingenting och går vidare. Ibland har man inte tålamod för det.

En allvarlig erfarenhet som framträder i vårt material, är att utsättas för antiziganism i de fall där ens barn närvarar. Det innebär att som förälder hela tiden behöva balansera mellan behovet av att säga emot och stå upp mot antiziganism, behovet av att skydda sina barn och att sedan behöva och kunna förklara vad det är som händer för sina barn. En intervjuperson beskriver denna erfarenhet på följande sätt:

IP 7: I affärer är det ofta ofta. De går efter oss när jag ska gå och handla med barnen. Jag förstår att man ska visa upp sina väskor innan man går ut från affären. Men det är direkt någon som är efter mig hela tiden. Så det är faktiskt jobbigt. Man kan inte handla normalt. Man är spänd ibland. Och ibland säger jag vad är det du vill? Ibland frågar jag. Vad tänker ni? Att jag kommer tjuva eller göra någonting? Nej. Så är det många gånger. Mina barn är små och de förstår inte mycket. Men min ena dotter är bara tio år och hon förstår. Hon blir irriterad och arg och säger mamma varför går han efter mig? Förstår du? Det är svårt att förklara. Ibland vet jag inte hur jag ska förklara till henne.

Ett allvarligt problem är att formerna för aggression kan komma när som helst i offentligheten. En annan intervjuperson beskriver en situation när han skulle köpa glass med sitt barn och som resulterade i att han både behövde förklara situationen för sitt barn och ifrågasätta två personer som uttryckte sig antiziganistiskt. Han berättar:

IP 16: Det var faktiskt inte så länge sedan jag gick in på [en mataffär]. Så kom jag ut och så har jag [mitt barn] med mig. Och så gick vi och vi hade handlat glass och så var vi på väg till bilen. Och så är det två anställda från affären som håller på att plocka ur sopkärnen. Så de plockar ut dem och ska byta påsar. Och så kommer det då en annan man och säger du ser ut som en riktig zigenare. Bara för att han stod med och höll på med soporna. Och då hörde ju både jag och min son så då frågade han mig pappa varför säger han så? Och då förklarade jag för honom att de inte riktigt förstår vad de säger. Men sen skällde jag ut dem och frågade vad sa du för något? Det blev ju sådär men de bad om ursäkt och det blev en stor grej för dem.

Flera av de vi intervjuar beskriver en rad olika strategier för att möta dessa olika former av antiziganism. Vissa använder humor genom att fråga om säkerhetsvakter vill följa med och handla, andra berättar högt vad som sker och namnger därmed den antiziganismen som händer. Det allvarliga som vårt material pekar på är bland annat att antiziganism beskrivs av de vi intervjuar som något som kan hända var som helst och att det saknas trygga platser. Inte ens när den enda planen är att äta glass med sitt barn. Detta är en bidragande orsak till den minoritetstress som diskuteras i tidigare avsnitt.

ANTIZIGANISM PÅ BOSTADSMARKNADEN

I Boverkets rapport *Boverkets andra nulägesbeskrivning – en del av romsk inkludering 2012–2032* från år 2018 identifieras ett glapp mellan romers erfarenheter av bostadsmarknaden och bostadsbolagens uppfattning om romers situation på bostadsmarknaden. Medan bostadsbolagen uppfattar att det inte råder någon diskriminering, beskriver romerna i rapporten återkommande problem med olika former av diskriminering i relation till bostadssökande och boende. Rapporten visar till exempel att de som beskriver att de har blivit bra bemötta när de sökt bostad är de som ofta har dolt sin romska identitet. Diskrimineringen sker därmed innan och under själva bostadssökande, då de enskilda som strategi för att öka sina chanser att få en bostad ”väljer” att inte vara öppna med att de är romer. En av de vi intervjuar delar den erfarenheten och berättar:

IP 21: När man skulle söka lägenhet, då sa man aldrig att man är rom. Jag har precis fått en lägenhet här i Malmö. Vi har inte snackat om var jag kommer ifrån. Men man visar inte det. Det gör man inte. De flesta, nästan alla, gör inte det när man ska söka lägenhet eller boende.

Boverkets rapport visar att frågor relaterade till den romska minoriteten inte är synliga inom bostadssektorn, i bemärkelsen att många av bostadsbolagen inte uppfattar att det finns problem med antiziganism. Ett annat problem som identifieras i rapporten är att många av de intervjuade erfar att de blir utsatta för antiziganism även av grannar. I rapporten slås fast att det största hindret för att romer ska ha likvärdiga möjligheter på bostadsmarknaden år 2032 är den strukturella diskrimineringen och okunskap i frågan (Boverket 2018:6). Den lokala antidiskrimineringsbyrån Malmö Mot Diskriminering (MmD) har under de senaste åren genomfört en forskningscirkel och metodutvecklande projekt för att belysa och minska diskrimineringen inom bostadsmarknaden, i vissa av dessa har även fastighetsägare deltagit. I likhet med Boverkets rapport identifierade de att många av bostadsbolagen hade en omfattande kunskapsbrist både i relation till lagen om de nationella minoriteterna och till romers specifika historia av exkludering från den svenska bostadsmarknaden. En av de tjänstepersoner som vi intervjuar betonar att det är oundvikligt att inte komma i kontakt med romer i arbetet som rör diskriminering på bostadsmarknaden.

TJP 6: Det är en av de grupper som blir utsatt mest för diskriminering på bostadsmarknaden.

Samma person menar att vad som är specifikt för den romska minoriteten i relation till frågor om diskriminering på bostadsmarknaden är att de i högre grad utsetts för antiziganism från grannar. Hon beskriver:

TJP 6: Ett romskt namn sållas nog ofta bort när det är möjligt eller att hyresvärdar reagerar på det men det finns det ju också många grupper som gör men det sticker inte ut skulle jag säga. Det som sticker ut när det gäller den romska gruppen är att man ofta också utsätts för trakasserier från sina grannar i sitt boende. Det är mycket vanligare och alltid bli syndabocken när något är fel.

Svårigheten att som rom få ett hyreskontrakt menar Boverket beror på såväl en direkt diskriminering som indirekt diskriminering, i meningen att många romer är mer ekonomiskt utsatta än andra i majoritetssamhället. Den långvariga diskrimineringen inom och exkluderingen från arbetsmarknaden och utbildningsväsendet, som tidigare beskrivits, innebär att många romer inte kan möta de ekonomiska krav som ställs på hyresgäster och bostadsrättsköpare. Relationen mellan den ekonomiska utsattheten och svårigheterna att få en lägenhet beskrivs med dessa ord av en av intervjupersonerna.

IP 4: Men jag tror att för mig som rom och för andra romer så finns det akuta problem som man måste ta tag i nu. Och det är till exempel förstärkning av en ekonomi. Ekonomin och bostadssituationen för det är svårt att få lägenhet och sånt.

Även om den ekonomiska aspekten är central är det viktigt att vara medveten om den subtila diskriminering som romer utsätts för på bostadsmarknaden. Till exempel visar en studie från Norge att vid frågan till hyresvärdar om vilka grupper de kunde tänka sig att hyra ut sina lägenheter till var romer längst ner på listan, på samma nivå som Hells Angels och Livets ord (Falck 2021). Författarna betonar att den omfattande diskriminering som de tog del av inte endast kan förändras genom lagstiftning. Det krävs en omfattande social mobilisering mot antiziganism för att komma till rätta med diskrimineringen på bostadsmarknaden.

ANTIZIGANISM OCH MYNDIGHETER

En av de centrala aspekterna av antiziganism har varit statens sanktionerade invasiva politik när det kommer till romska familjer. Allt från tvångsomhändertagande av barn, steriliseringar, kartläggningar och tvångsflyttningar har varit praktiker som både staten, lokala myndigheter och olika professioner utövat. Det har med andra ord funnits en gränslöshet från myndigheter och staten gentemot romska familjer, som till stor del har bidragit till föreställningar om att romer inte är lämpliga föräldrar och familjer. Detta tydliggörs bland annat i Vitboken och Socialstyrelsens rapport *Antiziganism i statlig tjänst*.

Misstänksamheten mot romska föräldrar är något som flera av de vi intervjuar erfar fortfarande finns kvar hos myndigheter än idag, exempelvis inom socialtjänsten och vården. Det som framträder är erfarenheter av och rädsla för att inte bli betrodd av myndigheter, eller få sämre stöd. ”*De tror inte så mycket på oss romer*” – som intervjuperson 6 uttrycker det. Två andra intervjupersoner säger följande om kontakten med myndigheter:

IP 21: Man ser att dom [socialarbetare] inte tror så mycket på att deras klienter skulle klara av någon utbildning eller ett arbete. Dom ser inte något positivt i sina klienter. Det är synd och det ser man.

IP 25: Så fort de får höra att man är rom, ja då vänder de på det hela.

Flera av de som intervjuas menar att de snarare upplever att de blir misstänkliggjorda än lyssnade på i kontakt med myndigheter. En av de vi intervjuar beskriver en sådan erfarenhet i mötet med barnavårdscentralen och socialtjänsten:

IP 21: Min son och hans fru fick besök av barnmorskan. Hon kom dit och väger barnet och allt. Tjejen kan inte svenska så min son tolkar till henne vad barnmorskan säger. Det var några ord som han inte kunde tolka till henne på romani, han kunde det på svenska. Så då tolkade jag. Jag kände av att den här kvinnan tittade lite konstigt på mig. Hon tyckte inte om att jag blandade

mig i och att jag tolkade. Så jag stod upp och gick in till köket och tänkte att jag drar mig undan. Det kändes direkt av. Hon gjorde allt vad hon skulle och gick. Veckan därpå, min son var på jobbet och jag var på jobbet så tjejen var själv hemma. Så kom barnmorskan med en soc-handläggare och en tolk och en till barnmorska. Fyra personer. Helt oväntat. Plötsligt kom de dit. De börjar prata med henne om hur hon mår och hur hon har det. De frågar hur mycket hjälper min son till med barnet. Hur mycket hjälper han till hemma? Vad gör han när han är hemma? Brukar han diska? Brukar han tvätta kläder? När vaknar han upp? Efter allt det frågar de hur ofta kommer din svärmor hem till dig. Så ofta hon kan svara på tjejen. Hur pass mycket blandar hon in sig i ditt liv? Då frågar tjejen henne, varför frågar ni det? Hon blandar in sig så gott hon kan. Men är hon inte på dig och är en sträng svärmor? Att hon blandar in sig i ditt liv och sonens liv? Så säger hon nej, absolut inte. Det gör hon inte. Hon är den sista människan som skulle ha gjort det, säger tjejen till tolken. Så säger den här barnmorskan zigenare. Hon förstod ordet zigenare, tjejen kan inte svenska men hon förstod ordet zigenare. Barnmorskan sa något på svenska och sen skulle tolken tolka till henne. Så säger tolken det låter lite otroligt att en svärmor som ni, inte skulle blanda in sig så pass mycket. Det blev en utredning på barnet. De kom flera gånger. De var tvungna att gå hos soc och träffa barnmorska och prata med dem. Det tog lång tid tills de blev av med dem... men de la ner utredningen för de hade inget. Jag tyckte synd om tjejen hon var så stressad. På grund av henne ville jag anmäla dem. Hon ville inte att vi skulle anmäla för hon ville inte gå vidare. Hon orkade inte. Men hon var så stressad och var nybliven mamma.

Det finns en tendens att utgå från att romer saknar tilltro till myndigheter och att de behöver öka sin kunskap om och tillit till myndigheter. I vårt material framträder även bilden och erfarenheten av att myndigheter saknar tilltro till och kunskap om romer. Det finns därför ett behov av att myndigheter ser över och förstår hur antiziganism på olika sätt, historiskt och i nutid, format och kan forma deras arbete och möten med den romska minoriteten. Bristen på tillit ska tolkas som att romer har en omfattande negativ erfarenhet av hur myndigheter behandlat, och i viss mån fortfarande behandlar, romer.

RÄDSLAN ATT INTE BLI TRODD – FÅ ANMÄLNINGAR AV DISKRIMINERING

I vårt material framträder ytterligare ett allvarligt mönster – även om människor erfar omfattande diskriminering så anmäler de inte detta. Detta är en tendens som lyfts i flera andra studier och forskning i ämnet. I rapporten *Roma and Travellers in six countries* framgår att trots att 44% procent av de över 4000 romer som intervjuats har utsatts för hatmotiverade trakasserier under de senaste 12 månader som föregick studien, var det ytterst få som anmälde detta.

IP 1: När man ska anmäla att man har blivit utsatt av diskriminering av myndigheterna så vågar man inte det för man är orolig att man inte blir trodd.

Just normaliseringen och vardagligheten av antiziganism beskrivs som en av orsakerna till att inte anmäla fall av diskriminering. På frågan om han har utsatts för antiziganism i Malmö någon gång svarar en av intervjupersonerna:

IP 16: Jag måste säga att även om jag har gjort det så har inte jag lagt så mycket märke till det. För jag ska ju inte säga att det inte finns en romsk diskriminering och att det inte finns rasism kring romer. För att det är jätteutbrett och det finns ju. Vi lever ju i det. Men jag personligen kan inte riktigt minnas om jag har provocerande blivit utsatt för det. När jag var barn och gick i skolan själv så kan jag säga att jag förstår om de kallar mig för z-ordet eller om de tyckte att jag var märklig. Jag var ju rätt så stökig så att om folk blev arga på mig och sa jävla z-ordet det ordet växte vi upp med. Det fick vi ju höra jämt och ständigt. Det var ju vanligt för oss och för mig var det ju vanligt. Jag fick höra det hela tiden. Men jag reagerade inte på det.

Uttrycket ”vi lever ju i det” kan tolkas som ett uttryck för att erfarenheter av antiziganism inte kan särskiljas från livet generellt – utan att det mer är som en del av livet och därmed svårt att tala om som enskilda händelser. Som mycket av den tidigare forskningen visar är tilltron till myndigheter, inte minst till polisen, svag. Att polisen dessutom är den instans som brott ska anmälas till kan betraktas som särskilt allvarligt.

IP 17: Jag fick massa hot för jag hade varit så öppen att jag är rom, så jag fick massa telefonsamtal om att ”vi vet vart du bor”. Verkligen väldigt aggressivt, så jag minns att jag tänkte nu måste jag ringa polisen. Jag ringde polisen och sen funderade jag mycket på detta ska jag säga att det har att göra med antiziganism eller inte säga det? För tänk om polisen använder det mot mig senare. Så jag tror att det är någonting romer sitter och tänker när det kommer till myndigheter överlag.

Erfarenheter av att myndigheter utsätter minoriteten för negativa behandlingar eller fördomsfullt är såväl en historisk som en nutida erfarenhet. Bland annat återkommer flera intervjupersoner till uppdagandet av registret som upprättades av Polismyndigheten i Skåne som ett bevis på att romer fortfarande betraktas som avvikande och en minoritetsgrupp som staten anser sig ha rätt att övervaka. Av de vi intervjuar har en stor del upplevelser av direkt eller indirekt diskriminering – men ingen har någonsin anmält detta. En av intervjupersonerna berättar om en händelse då hon utsattes för diskriminering på grund av sin romska identitet. På frågan om hon anmälde denna händelse svarar hon nej och säger:

IP 23: Det är en väldigt lång process Jag är här och jag kan ta det. Jag behöver inte göra någon stor sak av det. Det är skit samma. Det är jag mot alla. Jag är ensam i det.

Som framgår i detta avsnitt tar sig antiziganism många olika uttryck och former. Det är därför viktigt att kunna se att antiziganism inte är en sak – utan flera. Det kan vara allt från våldsamma och offentliga påhopp som framförallt sker i offentligheten så som i affärer eller i skolan, till mer dolda former av antiziganism genom exempelvis föreställningar om att romska föräldrar och barn inte har några framtidsambitioner. Vissa av dessa föreställningar är historiskt rotade, som idén att romer inte vill arbeta och är olämpliga som föräldrar. En vanlig begränsning är uppfattningen om att antiziganism är en skild händelse och inte ett strukturellt fenomen. Centralt i vårt material är att antiziganism sker på ett strukturellt, individuellt och diskursivt plan och att det i grunden formar alla livets olika områden. Exempel på detta är att omfattande antiziganism i skolan inte endast påverkar skolgången utan även möjligheter till arbete, vilket i sin tur påverkar möjligheter till boende och så vidare. I en diskussion om antiziganismens påverkan på romska Malmöbors liv krävs ett holistiskt perspektiv för att kunna fånga och förstå hur den förhåller sig inom och mellan de olika livsområdena.

Inflytande och delaktighet

Malmö – en tudelad bild

Idag har Malmö en av Sveriges största romska befolkningar med flera romska grupper och talade varieteter av romani chib representerade. Malmö har den äldsta vuxenutbildningen riktad till romer i landet genom IRIS-skolan, ett kommunalt center som samlar frågan sedan 2009, ett romskt råd där politiker och romska föreningar för dialog och ämnar nu bygga upp ett kommunalt romskt bibliotek. Malmös lokala antidiskrimineringsbyrå (MMD) har drivit flera fall av diskriminering mot romska individer, trots att tendensen nationellt är att ytterst få anmäler. Men samtidigt, som vi har beskrivit i rapporten är förutsättningar för att vara rom i Malmö på olika sätt begränsade. I studien framträder en tudelad berättelse om staden, från såväl romska intervjupersoner som tjänstepersoner. Malmö lyfts dels fram som progressiv och som en förebild i arbetet med att tillgodose den romska minoritetens sina rättigheter och där det trots allt rör sig framåt i frågan och finns etablerade strukturer för arbetet. Samtidigt framträder en bild av kommunen där resurser och insatser inte matchar behoven, där det är svårt att få genomslag för frågan och romsk delaktighet i strukturen och där förvaltningarnas arbete inte sällan är beroende av enskilda tjänstepersoners engagemang.

DET ÄR NÅGOT MED FRÅGAN...

Tio tjänstepersoner i Malmö har intervjuats kring sina erfarenheter av att arbeta med romska rättighetsfrågor samt vilka möjligheter och utmaningar som de ser med arbetet. Trots att intervjupersonerna arbetar inom olika samhällssektorer och har olika uppdrag, inom såväl kommunen som andra instanser i staden, finns det vissa gemensamma perspektiv och delade erfarenheter. Det som framför allt är framträdande är erfarenheter av att den romska frågan är lågt prioriterad bland ledningsgrupper, att frågan upplevs som ”svår” att arbeta med och att det saknas konsekvenser av att inte göra det. Även erfarenhet av att det generellt är låg kunskapsnivå bland tjänstepersoner samt att arbetet ofta är avhängt enskilda medarbetares engagemang lyfts fram. Samtidigt menar flera tjänstepersoner att det trots allt skett positiva förändringar i staden det senaste decenniet, att det numera finns ett mer etablerat och strukturerat arbetssätt i Malmö samt att det finns en viss förflyttning i medvetenhet och kunskap i frågan.

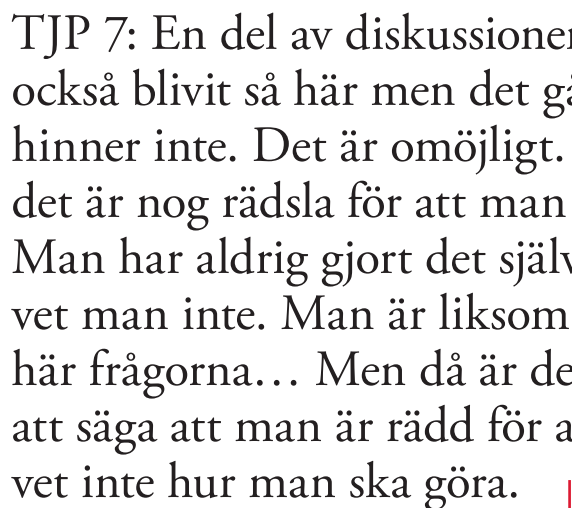
Flera tjänstepersoner återger en bild av att arbetet med den romska frågan väcker ett visst motstånd inom strukturen, vilket gör det svårt att komma igång eller vidare med arbetet. Det som flertalet beskriver är att det finns en form av ängslan kring arbetet, något som medför att inställningen och förhållningsättet till frågan kan upplevas komplex och ”svår”. På frågan vad detta kan bero på uppger intervjupersonerna att de inte vet eller att det är svårt att förklara. Två tjänstepersoner uttrycker detta med följande sätt:

TJP 4: Jag tror att många har lite svårt att närma sig den här frågan. För att jag tror att det finns rätt mycket föreställningar om att romer vill vara annorlunda och vill leva utanför det etablerade samhället. Därför kan det bli på något sätt en slags missriktad respekt.

TJP 10: Jag vet inte vad det är, men det är någonting som gör att det är någonting med den här frågan som gör att saker blir så svåra liksom. Enkla saker blir så svåra.

Intervjupersonerna beskriver bland annat att det finns uppfattningar om att den romska minoriteten skiljer sig från majoritetssamhället och att tjänstepersoner därför kan ha svårt att arbeta med och i vissa fall även drar sig undan från att arbeta med frågor som rör minoriteten. Dessa

föreställningar kan bidra till ett motstånd till arbetet och försvåra utveckling av och ansvarstagande för detta. Det som också är talande och paradoxalt är hur tjänstepersoner själva har svårt att ”förstå” och beskriva vad det är som gör att frågan upplevs som svår att arbeta med – bara att det är något som är svårt att ta på. En annan tjänsteperson menar att motståndet till att arbeta med frågan även handlar om rädsla, då det saknas kunskap om *hur* arbetet ska bedrivas och att det ofta saknas stöttning från ledning. Intervjupersonen menar att rädslan för att göra fel och osäkerhet kan bidra till att tjänstepersoner backar från frågan.

TJP 7: En del av diskussionen har ju också blivit så här men det går inte. Vi hinner inte. Det är omöjligt. Mycket av det är nog rädsla för att man vet inte hur. Man har aldrig gjort det själv, och därför vet man inte. Man är liksom rädd för de här frågorna... Men då är det viktigt att säga att man är rädd för att man vet inte hur man ska göra.

En annan intervjuperson är inne på samma spår och talar om hur rädsla kan medföra att skyldighetsbärare inte är medvetna om sitt ansvar och skyldigheter för att medborgare ska få sina rättigheter tillgodosedda. Hon menar:

TJP 5: Folk är rädda tror jag också och det kan man inte vara om man ska vara med och förändra samhället och stödja människor när de behöver få sina rättigheter.

LÅG PRIORITET OCH BRISTANDE KUNSKAP

Ett annat tema som varit återkommande bland de tjänstepersoner som vi intervjuar är att den romska frågan ofta upplevs vara lågt prioriterad bland ledningsgrupper och att det saknas kunskap om nationell minoritetslagstiftning, romsk historia och romska livsvillkor samt vilka skyldigheter som staden har enligt minoritetslagstiftningen. Flera tjänstepersoner berättar om hur de på olika sätt i sina respektive verksamheter försöker lyfta frågan och belysa vikten av att arbeta med frågor som rör nationella minoriteter, men erfar att de i många fall inte får gehör och att det från framför allt ledning saknas ambitioner och visioner för arbetet. En av intervjupersonerna berättar:

TJP 2: När jag kommer och försöker trycka på lite mer speciellt riktar ljuset på hur jobbar vi med det här. Då händer det inte så mycket. Frågan kommer inte med i de övergripande processerna.

En annan beskriver hur det råder bristande förståelse för de krav som åligger kommunen enligt minoritetslagstiftningen och att hennes upplevelser är att ansvariga inte känner någon ”press” för att arbeta med frågan.

TJP 10: Det är en utmaning, kan jag säga. Därför att det är svårt att få den insikten att landa i organisationen. Att det finns en lagstiftning som styr nationella minoriteteters rättigheter som inte handlar om att man ska göra något för att man är snäll eller schysst eller någonting annat... Men jag skulle säga på ledningsnivå, man vill inte ta till sig att det är en lagstiftning riktigt, av någon anledning. Eller så gör man det men man vet att inget kommer hända om man inte gör någonting heller. Man känner inte pressen och att det inte är några konsekvenser.

En annan tjänsteperson menar att den romska frågan ibland kan ”bortprioriteras” på grund av att många andra frågor är mer akuta och säger:

TJP 8: Vissa saker prioriterar sig själv mer än andra. Denna fråga prioriterar kanske inte sig själv lika ofta.

Även tjänsteperson 3 är inne på samma tema och menar att det krävs ett ihärdigt arbete för att lyfta minoritetsfrågor i staden, eftersom det annars kan försvinna i andra frågor som prioriteras högre.

TJP 3: Det är viktigt att inte ge upp. Man får kämpa när det gäller minoritetsfrågor. Man får kämpa lite extra.

Arbetet med romska rättighetsfrågor uppfattas därmed av flera sakna en given och prioriterad plats i stadens arbete. Länsstyrelsen Stockholms rapport *Romsk inkludering Årsrapport 2022* (rapport 2023:10) betonar att verksamheter inte ges förutsättningar för att inkludera arbetet med den romska strategin i sin ordinarie verksamhet. Den främsta orsaken till detta menar Länsstyrelsen Stockholm i sin analys är uppdragets tillfälliga natur och bristen på kontinuerlig finansiering. Därför föreslår de mer långsiktiga uppdrag och planering av resursfördelning för att arbetet med strategin ska kunna genomföras (2022:14).

Ytterligare en svårighet som lyfts är otydlighet kring ansvarsfördelning i respektive verksamhet och även svårigheter i att kunskap om frågan ska nå ut till samtliga medarbetare och inte endast stanna på en strategisk nivå. Detta gäller bland annat stadens handlingsplan för den nationella minoriteten romer som det enligt några av de vi intervjuar saknas kunskap om och förankring av i deras respektive förvaltning eller arbetsplats. Här lyfts utmaningar i form av tidsbrist men även att det saknas en struktur för hur arbetet ska förankras och att det i många fall blir avhängigt medarbetare egna engagemang i frågan, snarare än kunskap som alla besitter. En intervjuperson berättar:

TJP 8: Sen kanske det brister i vem som tar ansvaret ute i verksamheterna i förvaltningen, det är fint att man gör det strategiskt men det måste ju ut och ner och där kanske det saknas en bra struktur för vilka är de vägarna i vår förvaltning... Om jag ska vara helt ärlig så tror jag det är ganska individuellt hur mycket man vet om de här frågorna men jag tror inte att det finns en generell kunskap.

Trots att minoritetslagstiftningen antogs år 2000 och regeringen tillsatte en 20-årig strategi för romsk inkludering från år 2012 är det många av de tjänstepersoner som vi intervjuar som återger en bild av att kunskapsnivån om minoritetslagstiftningen och romska frågor generellt är låg bland stadens tjänstepersoner. Framträdande är behov av mer kunskapshöjande insatser för såväl ledning som för tjänstepersoner som möter Malmöbor i sitt dagliga arbete. En tjänsteperson säger ”i bästa fall kan man rabbla vilka de fem [nationella minoriteterna] är och vilka språk de talar” (TJP 2). En annan intervjuperson utmålar en mer krass bild och återger hur hon efter föreläsningar om bland annat nationella minoriteter efteråt kan få följdfrågor som blottar en stor okunskap inom frågan. Hon berättar:

TJP 6: För att man själv tycker att det blir så självklart så blir man oftast så förvånad över att såhär: Vad pratar du om nu? Vad då romer? Vilka pratar du om nu? För det är ofta på den nivån om man är ute och föreläser för kommunanställda eller inom regioner. Så tänker man själv men vad då det här vet vi väl alla nu vid det här laget, men nej. Jag tycker att det finns mycket okunskap... Och så tror man att personen förstår och så förstår man lite längre fram i samtalet att då har de bara pratat om personer som tigger på gatan och så förstår man inte att det kanske är en lite mer större grupp vi pratat om, en lite större utsatthet.

I intervjuerna, med såväl tjänstepersoner som romska Malmöbor, framkommer tydligt att kunskapsnivån i romska frågor generellt är låg, vilket på olika sätt försvårar arbetet med romsk inkludering. Okunskapen är aktuell i alla delar av samhället, såväl inom arbetslivet och i skolan som inom andra kommunala förvaltningar. Flertalet av de vi intervjuar framhåller att staden behöver öka kunskapen om antiziganismens olika dimensioner samt innebörden av minoritetslagstiftningen och betonar att detta bör vara en viktig fråga för kommunen. Behov av mer kunskapshöjande insatser för anställda i staden gällande bland annat nationella minoriteter är något som även den judiska minoriteten i Malmö efterfrågar i rapporten *Med kippa på Möllan* (Katzin 2022).

ENSKILDAS ENGAGEMANG OCH "ALLA BEHANDLAS LIKA"

En utmaning som är framträdande i studien är att det saknas ett samlat grepp kring arbetet med romsk inkludering på flera av tjänstepersonernas arbetsplatser. Många framhåller att de upplever att de är relativt ensamma i att driva frågan och utifrån studiens material framträder en bild av en rad eldsjälur som arbetar med frågan, men som saknar strukturellt stöd. Tjänsteperson 1 menar att ”*det finns ingen självklar uppbackning för den romska frågan*”. Denna insikt lyfts av flera andra tjänstepersoner som är inne på samma tema.

TJP 3: Man måste hela tiden vara några som driver frågorna så att de kommer in mer som en naturlig del och så att förvaltningarna själva också får ansvar för uppföljningen.

TJP 2: Det känns ibland som att jag är en egenföretagare i frågor som rör nationella minoriteter. Där går personen som jobbar med nationella minoriteter. Där är vårt alibi.

I likhet med Länsstyrelsen Stockholms rapporter avseende arbetet med romsk inkludering betonas här behovet av att den romska strategin blir en naturlig och organisk del av arbetsplatsen/förvaltningen. Om ansvaret läggs på enskilda är risken stor att frågan inte får något genomslag inom strukturen samt att de personer som själva försöker driva frågan blir överbelastade, och att arbetet till följd blir sårbart då det bygger på enskilda medarbetares engagemang. Samtidigt upplevs arbetet svårt att förankra hos ledning och inom strukturen, vilket betyder att utan enskildas engagemang riskerar frågan att försvinna.

En annan utmaning som framträder är idén om att alla ska behandlas lika, och att det därför vore orättvist att ”särbehandla” en grupp. Ett fåtal av de som intervjuas betonar just likvärdighetsprincipen, att det inte ska göras skillnad beroende på härkomst, religion eller liknande och framhåller att staden gör ett bra arbete i denna anda. Det som lyfts fram är bland annat att Malmö med sin stora mångfald gör att detta arbete är givet, att det finns en lång erfarenhet av att arbeta utifrån likvärdighetsprincipen och hänvisningar till att de lagar och styrdokument som finns gällande nationella minoriteter är bra och vederligt efterlevs. Två av intervjupersonerna betonar att de inte gör någon skillnad på de Malmöbor som de möter och menar att de utgår från den enskildes behov:

TJP 8: Alla som kommer till oss ska vi bemöta med samma respekt oavsett var man härstammar ifrån, eller vilken läggning eller allt och därför kan det bli svårt ibland att det är en minoritet som vi ska ta annan hänsyn till.

TJP 9: Oavsett vad du har för behov, vem du är eller var du kommer från så ska vi tillgodose de behov som uppstår, så vi gör liksom ingen skillnad.

De lagar och de strategier som finns i relation till den romska minoriteten utgår i många fall från erfarenheter av brist på likhet i bemötande och behandling mellan minoriteten och majoritetssamhället och utifrån ett historiskt förtryck som har fått konsekvenser för minoriteten än idag. Detta kräver insatser och åtgärder som bygger på mer än föreställningen om att alla behandlas lika, då förutsättningarna inte är samma för alla medborgare. En tjänsteperson återger hur denna inställning är något som ledningen på hennes arbetsplats använder sig av som ett argument för att inte behöva genomföra ytterligare eller utvidgade insatser. Hon beskriver hur många frågor gällande nationella minoriteter ”bakas in” i andra frågor rörande mänskliga rättigheter och säger *”man håller sig till väldigt stora penseldrag och målar väldigt generellt”* (TJP 2). Hon fortsätter och säger:

TJP 2: Men jag är lite rädd att det perspektivet flyger under radarn lite, i och med att man inte benämner det specifikt och lyfter upp det i dialog och samtal så tror jag att det ligger inte top of mind hos folk. Utan pratar man om diskriminering så tänker man på andra saker långt långt före man tänker på den romska minoriteten i Malmö till exempel.

Frågan är hur arbetet med den romska minoritetens rättigheter kan integreras i verksamheten på ett sätt som både förmår se till dess specifika behov, krav och historia, samtidigt som det inte reduceras till en separat frågan som endast några få har kunskap och intresse av.

AMBITIONER OCH FÖRFLYTTNING I KUNSKAP OCH MEDVETENHET

Trots flera svårigheter och utmaningar som har beskrivits ovan framträder även en bild av att det skett förflyttningar i staden gällande ökad kunskap och medvetenhet kring romska frågor. Flera av de vi intervjuar menar att staden har utvecklat ett strukturerat arbetssätt och en stark organisering kring romska frågor. En av tjänstepersonerna beskriver förändringarna som skett i staden gällande medvetenhet om stadens ansvar och skyldigheter på följande sätt:

TJP 2: Det har gått lite från att nu har man vett att ha dåligt samvete för att man inte jobbar med det. Innan visste man inte att man skulle jobba med det. Nu är det nog något som ligger och gnager lite, som dåligt samvete. Jag tror att man nu är medveten om att det här är något som vi bör jobba med men vi vet inte hur. Vi tar det sen.

Tjänstepersonen återger hur det skett en positiv förändring gällande medvetenhet om stadens skyldigheter men menar samtidigt att det fortsatt finns okunskap och osäkerhet kring hur arbetet ska bedrivas – hur:et som är något som flera tjänstepersoner har lyft som en utmaning. Som beskrivits tidigare är många av de som arbetar med frågan hängivna, kunniga och har en vilja att skapa förändring i frågan. Flera tjänstepersoner betonar vikten av att tillsammans med minoriteten identifiera utmaningar och lösningar och vissa uttrycker en tydlig vilja att skapa dialog och kunskapsutbyte med minoriteten, men menar samtidigt att resurserna och formerna för hur detta arbete ska genomföras ofta saknas. En intervjuperson betonar vikten av att staden ser romer som en resurs, snarare än som ett problem som ska lösas:

TJP 1: Samtidigt behöver man också se romerna som en tillgång och inte tvärtemot liksom. Inte som en bromskloss, inte som några jobbiga som bara är jobbiga och tjatiga och gnäller utan se dom som en vinst, en resurs, en tillgång. De har med sig kompetens som ingen annan i staden har, som ingen ens vill ha. Att ni får så mycket kompetens gratis och att ni bara puttår undan det. Det är för mig helt verklighetsfrånvänt.

Att flytta fokus från romer som ett problem till att se romer som en resurs är enligt tjänstepersonen centralt för att arbetet med romsk inkludering och implementering av minoritetslagstiftningen ska kunna förverkligas. I likhet med det som diskuterats i relation till erfarenheter av antiziganism i skolan, lyfter flera tjänstepersoner fram att ett hinder är att minoriteten ses som ett problem som behöver ”lösas” istället för att betraktas som en resurs. En annan del som flera tjänstepersoner betonar som centralt för att lyckas med arbetet med romsk inkludering är tålmod och ihärdighet samt att medarbetare som har uppdrag att arbeta med frågan får stöd från ledning. På frågan om vad som krävs för att lyckas med arbetet svarar en tjänsteperson:

TJP 3: Tålmod, förankring, ha duktiga medarbetare, stödja sina medarbetare så de orkar och vara uthållig och ha förankring.

Intervjupersonen menar att en viktig framgångsfaktor är att frågan är förankrad på ledningsnivå, och att det inte är upp till enskilda medarbetare att driva arbetet. Det som framgår som avgörande för arbetet är att det är en ständig växelverkan mellan arbete som sker ”underifrån” och som involverar de människor som det berör och ett arbete ”uppifrån” som är systematiskt och långsiktigt på ledningsnivå.

En annan central del som flera betonar för att förverkliga minoritetslagstiftningen i staden, och som skiljer Malmö från många andra städer i landet, är de kommunala institutioner som finns och som skapar en långsiktig infrastruktur som både är kunskapsbärande i frågan men som också möjliggör för ett ökat deltagande från minoriteten själva. Flera framhåller till exempel att kommunens handlingsplan för den nationella minoriteten romer har en betydande roll i att förankra arbetet med romsk inkludering i staden och som bidrar till att frågan inte bortprioriteras. Tjänsteperson 4 berättar till exempel *”jag kanske inte hade intresserat mig lika mycket för romsk utsatthet om det inte vore för RIKC”* och tjänsteperson 3 menar att *”man har satt den romska frågan på kartan”*. En annan del som lyfts är att dessa institutioner bidragit till att den romska minoritetens perspektiv lyfts fram och inkluderas i arbetet.

TJP 7: Det är väldigt ofta vi pratar om minoriteter och inte med. Och det är ett jättestort problem. Och RIKC har ju bidragit till att det inte alls är att vi pratar om rasism och minoritet utan vi pratar med minoriteter om rasism. Och det är en ganska viktig skillnad

Att reflektera över dessa frågor får ses som en förflyttning i bemärkelsen att det finns en kunskap om och en reflektion kring vikten av delaktighet och inflytande från minoriteteten samt att det krävs långsiktigt och institutionellt arbete för att skapa förändringar inom strukturen. Ett begrepp som lyfts fram som avgörande i detta arbete och är något som genomsyrar och är återkommande i studien, från såväl de romska intervjupersonerna som från tjänstepersonerna, är tillit. Det beskrivs av flera som en förutsättning för att minoritetslagstiftningen ska kunna efterlevas och något som kräver ett ständigt arbete – och inte något som kan bockas av eller anses vara uppnått genom enstaka insatser eller projekt. En intervjuperson berättar:

TJP 6: I Malmö finns mycket engagemang kring den romska gruppen som gör att de når oss. Det tror jag beror på organiseringen i Malmö. Men det krävs hela tiden ett aktivt arbete för att behålla tilliten.

Precis som en av de vi intervjuar betonar krävs det ihärdighet och kontinuitet för att arbetet med romsk inkludering ska förankras i staden. Flera av de tjänstepersoner som deltar i studien berättar om hur de på olika sätt försöker uppmärksamma, belysa och vara drivande för att frågan ska få genomslag i strukturerna.

TJP 2: Jag känner mig väldigt motiverad att jobba med det här och jag försöker hela tiden att lyfta in de här frågorna i andra sammanhang där jag jobbar.

Den komplexa bild som de som intervjuas utmålar av staden, där Malmö framställs som framåtsträvande och där det finns ett starkt engagemang och institutioner men där det samtidigt efterfrågas mer ljus på frågan och stöd är något som även speglas i skildringar från intervjuer med de romska Malmöborna. Nedan presenteras dessa perspektiv på stadens arbete.

GE OSS MÖJLIGHETERNA – VIKTEN AV GEMENSAMMA PLATSER FÖR DELAKTIGHET OCH INFLYTANDE

IP 10: Ge oss samma möjligheter som alla andra och få visa att vi kan... Det känns precis som att de är rädda för att romer ska integreras in i samhället. Det känns precis som att politikerna, eller vilka det nu är som styr Malmö, att de känner en rädsla. En sorts rädsla som att de här har varit förtryckta nu, vi tar bara 30 år eller 50 år tillbaka till 70-talet. Ska vi ge dem möjligheter nu? Ja, ge oss möjligheter!

Rädsla var ett begrepp som flera tjänstemän lyfte som en bromskloss kring arbetet med romska rättighetsfrågor – rädsla är även något som romska Malmöbor lyfter gällande vilka utmaningar som de ser i arbetet med romska frågor. I citatet ovan beskriver intervjupersonen rädslan som grundad i en rädsla för att integrationen ska lyckas, snarare än misslyckas. Rädslan tolkas här inte som en brist på kunskap, utan snarare som en rädsla för vad som ska hända om romer på allvar ges samma möjligheter och förutsättningar som andra.

Det som en stor del av de vi intervjuar lyfter som en motvikt till detta och som något som kan skapa förändring och rörelse framåt i arbetet är de institutioner som finns i staden och som på olika sätt driver frågan framåt. Flera av intervjupersonerna betonar att IRIS-skolan, RIKC och Malmö stads romska råd har inneburit en ökad trygghet för dem i staden. Det som lyfts är bland annat vikten av att det finns platser där romska frågor och perspektiv är i fokus och tillvaratas inom strukturen, men även att det finns anställda med romsk språk- och kulturkompetens närvarande som i många fall överbryggar bristande tillit till myndigheter och det offentliga. För att lagar och rättigheter ska kunna åtnjutas måste människor ha såväl ekonomiska som sociala möjligheter att tillgodogöra sig dessa och, precis som annan forskning betonar, behövs ett starkt deltagande på lokal nivå för att det på allvar ska kunna talas om delaktighet. Platser som varit verksamma under längre tid och skapar möjlighet till gemenskap och nätverk har en viktig roll för att fler ska känna delaktighet i samhället. En sådan plats som lyfts fram av flertalet av de vi intervjuar är IRIS-skolan. En av de vi intervjuar berättar om hur hon tidigare varit utsatt för mobbning och kränkningar i skolan på grund av sin romska identitet och att IRIS-skolan var avgörande för henne för att kunna vidareutbilda sig:

IP 23: Jag pluggade på IRIS-skolan. Jag fick komma vidare. Jag kunde gå vidare, få betyg och kunna plugga sig till barnskötare. Så det har hjälpt mig jättemycket. Jag vet inte vad jag skulle ha gjort utan den skolan. Jag kan vara mig själv där. Jag behöver inte dölja vem jag är. Alla är romer där.

I och med att offentligheten på olika sätt tvingar många av de vi intervjuar till osynlighet, blir platser där det är tryggt att vara öppen med sin romska identitet utan att behöva oroa sig för att utsättas för diskriminering centralt. Detta är ett tema som flera personer lyfter i relation till IRIS-skolan och RIKC. Att ständigt vara beredd på att kunna utsättas för diskriminering och kränkningar, är en del av många av de som intervjuas vardag. Trygga platser och rum där detta inte är en del att behöva förhålla sig till kan skapa förutsättningar för att exempelvis kunna fokusera på sin utbildning. Intervjuperson 28 beskriver hur IRIS-skolan blev en räddning för henne då hon kände trygghet på skolan samt att det var en kontrast från tidigare erfarenheter från utbildningsväsendet. Hon berättar:

IP 28: IRIS-skolan är så stor skillnad än andra Komvux för mig. Där lärde jag mig så mycket på två månader. Jag har lärt mig så mycket. Jag känner mig hemma i IRIS-skolan och väldigt bekväm.

Att dessa platser finns gör att Malmö stad beskrivs som en plats som, trots utmaningar och problem, ändå försöker arbeta med och skapa förändring i frågor som rör den romska minoriteten i staden och motverka antiziganism. En intervjuperson berättar att hon upplever att hon som rom i Sverige är glad över att bo i just Malmö, som trots sina utmaningar, har ett starkt nätverk och organisering kring romska frågor. Hon berättar:

IP 17: Jag brukar säga att jag är väldigt glad över att jag är rom i Malmö. Men det är kanske lite biased av mig att säga, för jag känner ju bara till Malmö. Men jag tror att det har att göra med att jag ändå har människor som jag känner till som jobbar för samma sak. Att jag ändå har ett form av nätverk som gör att jag ändå känner till folk som kan hjälpa till. Men sen överlag om vi pratar om Malmö stad så tror jag såklart att det finns väldigt mycket arbete kvar. Alltså inom skolan och olika ställen i Malmö stad som kan nog förbättras såklart. Men något i mig säger mig ändå att jag är glad att jag bor i Malmö.

Samtidigt är det flera av de som intervjuas som upplever att det är svårt att vara öppen med sin romska identitet och efterfrågar att minoriteten ska erkännas i större utsträckning och vara mer synlig i staden. Erkännande och synlighet efterfrågas genom såväl genom fysiska platser och spår i staden som genom mer kunskap om minoritetens behov, livsvillkor och historia bland stadens anställda. Intervjuperson 7 säger att hon upplever det som att romer förväntas gömma sig och inte ta plats i samhället och säger *”jag tycker i alla fall att romer är osynliga i samhället. Vi behöver vara mer öppna och vår flagga borde synas, men den syns inte. Vi behöver mer”*.

En annan intervjuperson menar att staden har ett ansvar i att romer blir mer synliga i staden och skildrar hur han saknar avtryck från minoriteten i Malmö:

IP 4: Det finns inga gator som är döpta efter någon romsk person. Det finns inget tecken på att vi har varit här i 500 år överhuvudtaget. Det enda som finns är den romska kyrkogården... Det är som att vi finns men man tänker inte på oss så mycket. Jag tror att politikerna måste bli bättre på att lyfta frågor som är viktiga för oss.

Behovet av att kunna vara med och definiera både problem och lösningar underifrån istället för uppifrån är något flera av de vi intervjuar återkommer till. En av intervjupersonerna menar att hon har svårt att svara på om det i staden finns möjlighet till inflytande och delaktighet i frågor som berör minoriteten.

IP 17: Det beror på vart jag är i Malmö, eller på vilket sätt vi pratar om delaktighet och inflytande. Inflytande är sånt där ord, jag associerar det som påverkan. Att man får vara med och tycka och säga sitt, utan att bli påverkad av någon annan. För att det ska vara så mycket inflytande som möjligt. Och det har jag, alltså jag har lite svårt att känna det och samma sak med delaktighet. Men sen om vi pratar inom politiken exempelvis då tror jag fortfarande att det finns så mycket mer vi måste göra för att romer ska kunna känna sig delaktiga och inbjudna. Mer utrymme för att romer ska få definiera sin egen historia, sätta ord på sina känslor och vara med och forma våra liv. Det saknas, inte bara i Malmö tror jag, utan överallt... På det individuella, om jag pratar med dig, då känner jag ändå att nu kan jag säga och försöka vara så öppen om jag vill och kunna lyfta det jag vill. Men om jag i det strukturella ska vara med och påverka, där tvekar jag på att folk kommer bry sig om vad jag tycker och tänker. Det finns många som säger att de vill lyssna och att de vill göra någonting men det händer aldrig något.

Intervjupersonen betonar här vikten av att romer själva ska kunna definierar sin historia, sina känslor, och forma sina egna liv. Kanske kan det förstås som en skillnad mellan innebörden av delaktigt och att få reellt inflytande. Delaktighet kan avkrävas, till exempel genom att minoriteten ska delta i olika kortvariga projekt eller genom att ens kunskap används, men resulterar i att minoriteten sedan inte får inflytande i processen. En begränsning som lyfts av en intervjuperson är att det saknas en övergripande vision i staden för stora frågor som rör boende, skola och hälsa. På frågan om han anser och upplever att Malmö stad arbetar för att främja romskt liv svarar han:

IP 5: Nej. Alltså det är så lätt att vara kritisk. Jag är helt medveten om det. Men jag känner alltså nu pratar jag utifrån som en Malmöbo, en romsk kille som har barn, som är uppväxt här i Malmö. Men jag känner faktiskt att det saknas en slags vision, en tydlig handling kring de faktiska åtgärderna i själva romska frågan. Nu vet jag att vi har ju romska rådet. Jag vet att kommunstyrelsen har antagit handlingsplan och så. Men ska man kolla på den romska strategin som betyder att 2032 romer och icke-romer ska ha samma möjligheter det kommer inte att ske. Och ett tydligt skäl är att det finns ingen tydlig plan på vilka åtgärder man ska genomföra. Och det handlar om skolan, bostadsmarknad, hälsa. Det är de tre grundläggande saker som jag tänker på att man inte har. Och sen handlar det ju såklart om att vi ska utbilda och informera tjänstemän och det arbetet måste fortlöpa. Men där stannar arbetet. Det är någonting i systemet brukar man säga, men jag brukar säga att det är inte systemet som har skapat människan. Det är människan som har skapat systemet. Och jag tror att man behöver jobba med de frågorna.

Just att saker ”inte händer” återkommer flera av de vi intervjuar till som ett hinder, som skapar en form av resignation. När frågan om hur staden kan arbeta för att öka romsk delaktighet ställs svarar samma intervjuperson:

IP 5: Ja alltså det är en svår fråga. Jag tror det handlar mycket om att romer är kanske trötta på att det händer ingenting. Delvis det att man saknar en konkret åtgärd att visa på att det här kan leda till någonting.

Vissa av de vi intervjuar beskriver upplevelser av att det saknas ett genuint engagemang och intresse för frågan från staden och menar att det inte handlar om engagemang som får en långsiktig effekt för människors liv.

IP 9: Malmö stad baserar sin behandling utav olika människor baserad på hur mycket tur de har haft i livet. Så tänker jag att det är inte genuint känt engagemang för romer. Utan det är lite läpparnas bekännelser och det finns krav och förväntningar från omvärlden och så gör man en ganska liten symbolisk handling. Som i och för sig är viktig men saknar nåt större grepp.

Flera betonar även att staden behöver bidra till att romer ges möjlighet till reell delaktighet och inflytande i frågor som rör minoriteten, såväl politiker som tjänstepersoner. Några poängterar även att det i Malmö finns en stark mobilisering och arbete för romers mänskliga rättigheter men menar att det finns olika orsaker som hindrar arbetet från att utvecklas.

IP 11: Det finns arbete mot antiziganism men det krävs mer. Malmö stad är den största staden i Sverige som jobbar mot det... Det finns många som vill ändra på situationen för romer. Men det finns några som bromsar.

IP 10: De måste börja lita på oss och även på oss som vill starta upp och vill någonting. De måste öppna dörrarna för oss. Det finns olika alternativ. För det första så måste de samtala med oss och prata med oss.

En stor del av intervjupersonerna betonar att Malmö stad gör ett bra arbete, men menar samtidigt att arbetet behöver bli mer omfattande. Bristen på inflytande över centrala frågor är kanske det mer allvarliga problemet som lyfts, det vill säga att i grunden inte ha makt, utan snarare används som informationskälla, där informationen minoriteten förmedlar ofta inte ges utrymme.

IP 12: Det finns en vilja nu. Kanske. De ser att det är dags att förändra. Men frågan är hur vi kommer att lyckas tillsammans med politikerna och tjänstemännen. Jag märker att det finns en vilja men också att det finns en ovilja på andra sidan. Vi romer har inte makt. Vi har inte haft makt, vi har inte något land, vi försöker att anpassa oss till varje land som vi lever i och till den situationen. Men tyvärr är det inte vi som bestämmer. Det är inte vi som bestämmer i skolan, inte vi som bestämmer på arbetsplatserna. Ibland finns det några individer, jag känner många som är högutbildade romer men de kanske kan göra något för sig själv som är långsiktigt. Men tyvärr kan de inte göra något för de andra. För att man har liksom inte den makten. De har inte de positionerna som de behöver och de är ensamma.

Här lyfter intervjupersonen en central fråga, hur ska förändring kunna ske om minoriteten saknar makt över frågor som behöver förändras. Detta pekar på behovet av en ökad representation av romer i centrala institutioner, men också en tilltro till att gruppen har kunskap om vad som behöver göras och hur. Ett problem som lyfts fram är idén om att det ständigt finns ett behov av ny kunskap men att när den kunskapen sen förvärvat inte leder till insatser som svarar till de problem som identifieras.

IP 3: Kunskapen finns säkert, men sen så sitter ju var och en, varje tjänsteman sitter med sina fördomar ändå och kan göra precis vad den vill så att de här bestämmelserna finns kanske inte har så stor betydelse.

Paradoxen som framträder är att minoriteten förväntas vara kunskapsbärare men ses inte som en resurs i implementeringen eller att staden inte är öppen i relation till de förslag som kommer. En intervjuperson formulerar detta på följande sätt:

IP 4: Det känns som de kommer till oss och berättar hur de arbetar och sånt men de är inte så öppna för förslag. De borde bli mer öppna för förslag från romer.

Uttrycket ”på pappret” återkommer bland flera intervjupersoner som menar att det finns en rad olika dokument som ska motarbeta antiziganism i staden men att dessa inte alltid känns tillräckligt förankrade bland minoriteten. En intervjuperson berättar följande vid frågan om staden erbjuder möjlighet till inflytande och delaktighet i frågor som berör minoriteten:

IP 4: Ja på pappret i alla fall, men det gör de väl. Det finns ändå RIKC och Romska rådet. Men jag tror att man måste jobba mer i skolan med information. Alltså kunskapshöjande insatser i skolan. Det finns inte och lärarna de utbildar inte så mycket om romskt liv och sånt. Man ska ju egentligen prata om nationella minoriteter och sånt men man gör ju inte det.

Flera betonar just att det finns en avsaknad av nyfikenhet och en ständig beskrivning av romer som ett problem som ska lösas och hanteras – att det saknas ett intresse för exempelvis vilka drömmar som romer har. En av de romska Malmöbor vi intervjuar säger:

IP 5: Vad känner man att man behöver göra i Malmö för att komma åt romers situation? Men också vad är deras dröm? Vad vill de egentligen? Vad tänker de kring olika frågor?

För att förverkliga kravet på inflytande och delaktighet och kunna leva upp till minoritetslagstiftningen och rådande styrdokument – som ska ses som en viktig seger – betonas det att den romska minoriteten i staden behöver vara involverad i att definiera problem som minoriteten berörs av och lever med och samtidigt även vara en del i utformandet av lösningar. Exempelvis är, som tidigare beskrivits, ekonomisk utsatthet ett centralt problem som flera intervjupersoner lyfter och som de menar att det sällan skapas visioner för att möta. En av de vi intervjuar uttrycker detta med dessa ord:

IP 9: De kan börja med att se till så att ingen rom är utsatt för ren misär och sen kan vi börja snacka om delaktighet och om de kan göra mer och sådär.

Avgörande här är att gruppen själva ska kunna vara med och definiera vad som är de centrala frågorna för minoriteten och hur dessa ska lösas.

IP 12: Så länge minoriteter inte blir inblandade i sina egna frågor, i sin egen problematik och inte hittar lösningen tillsammans med staden, jag vet men då blir det bara saker på ett papper.

Samtidigt lyfter några få av de vi intervjuar den motsatta idén att staden och staten inte ska blanda sig i – mot bakgrund av omfattande historiska övervakningar – att helt enkelt få lämnas ifred. Detta kan tolkas som ett sätt att få leva utan den ständiga kontrollen och viljan från staten att ”lösa” vad som i grunden kanske ses som ett problem som behöver åtgärdas. En av de som intervjuas säger:

IP 9: Jag är inte så benägen att tycka att myndigheterna ska göra någonting för att vi ska vara mer aktiva i romska frågor. Men jag tycker bara att de ska verkligen ge fan i att göra livet svårare för romer.

I relation till ökad makt identifierar majoriteten av de vi intervjuar inte en större förändring, men många menar dock att det skett en förändring i offentligen kring positiv representation av romer, exempelvis genom olika tv-program och annan medial uppmärksamhet. Från att tidigare i stort sett endast blivit förknippade med medial exponering i samband med negativa händelser eller utifrån stereotypa bilder finns det idag en bredare representation.

ÖKAD SYNLIGHET – ÖKAD TRYGGHET

En positiv förändring och förflyttning som flera påtalar har en stor påverkan för den romska minoritetens rättigheter, förutom de institutioner som finns i staden, är minoritetslagstiftningen och erkännandet av romer som en nationell minoritet. En person säger:

IP 9: Alltså det viktigaste har nog faktiskt ändå blivit uppnått i och med minoritetsfolksbeslutet. För att då gick vi från att vara en social liksom skräpgrupp, ett slags patrisk till att vara en folkgrupp i andras ögon. Och det är nog den viktigaste saken.

Att gå från att vara ett ”patrisk” till en folkgrupp identifieras av intervjupersonen som en av de viktigaste förändringar som skett. Denna förflyttning innebär även att minoriteten går från att förvägras sina rättigheter till att ha lagstadgade rättigheter när det kommer till exempelvis främjande och bevarande av sitt språk och kultur. Delvis förklaras detta av vissa med den förflyttning som skett kring representation och att romer i större grad än tidigare lyfts fram som positiva förbilder i offentliga sammanhang. Med andra ord representation av romer som en heterogen grupp, med olika drömmar, visioner och villkor. Intervjupersonen ovan fortsätter och menar att ökad synlighet bidrar till och skapar en ökad känsla av trygghet som romer.

IP 2: Det är jättekul när det finns romska filmer och romsktalande på TV. Jag har också sett olika sagoberättelser på olika varieteter och då är det kom barnen och lyssna. Då känns det jättekul och man känner sig mer delaktig i samhället, mer tryggt då... Ju mer osynliga vi är desto jobbigare blir det. Ju mer synliga vi är ju mer trygg känner man sig.

Detta kan sättas i relation till det som diskuteras inledningsvis i rapporten, att osynlighet i sig skapar otrygghet och att en ökad positiv synlighet kan innebära en ökad kollektiv trygghet.

Representationen av bland annat framträdande romer beskrivs som centralt, bland annat lyfts systarna Katarina och Rosa Taikons kamp för romers mänskliga rättigheter upp. Deras arbete, som de förde tillsammans med såväl andra romer som icke-romer, kom på många sätt att omdefiniera bilden av romer och förtydligar hur de förändringar som skett kring erkännande av minoritetens rättigheter inte är en produkt av att staten ändrat sig, utan snarare en produkt av kollektiv mobilisering och kamp.

MALMÖ – HOPPETS HAMN?

Sammanfattningsvis framträder en tudelad bild av Malmö, från såväl de romska intervjupersonerna som från tjänstepersonerna. Flera saker lyfts fram som positiva, att det finns en vilja till förändring och att kommunen har ett institutionellt och långsiktigt arbete med den romska frågan lyfts fram som centralt av flera intervjupersoner. De etablerade institutioner som finns i staden ger bra förutsättningar för kontinuitet i romska rättighetsfrågor och verksamheterna bidrar till att den romska frågan inte förloras i andra frågor. Samtidigt erfar tjänstepersonerna att frågan tenderar att ses som något som ska ”bockas av” snarare än att det finns en samlad vision på alla nivåer i staden samt att arbetet ofta hålls vid liv tack vare eldsjälar. Det största hindret som framträder är att de resurser som finns och de insatser som görs inte alltid matchar behoven. En positiv förändring som många beskriver är att det idag finns en större närvaro av romska röster och erfarenheter i offentligheten som i sin tur skapar bättre förutsättningar för att kunna vara öppen rom i staden.

Hoppets hamn är titeln på en dokumentärfilm av Magnus Gertten som beskriver hur Malmö år 1945 mobiliserade sig för att ta emot nästan 30 000 överlevande från Nazitysklands koncentrationsläger. Flyktingarna mottogs av frivilliga Malmöbor och staden ställde om museum och skolor för att möta de akuta behoven av tillfälliga sängplatser, bespisning och skapade rum för människor som ytterst behövde en fristad. Det här är en historisk händelse som delvis präglar stadens identitet. Eftersom Sveriges gränser var stängda för romer ända fram till år 1954 var det endast ett fåtal romska överlevande som lyckades ta sig in i Sverige. Att Västtyskland och världssamfundet erkände förföljelsen och Förintelsen av romer under andra världskriget först år 1982 respektive år 1989, vittnar om vidden av det bristfälliga erkännandet minoriteten utsatts för. Även i svenska historieberivningar från denna tid har romska perspektiv lyst med sin frånvaro, dock har detta på senare år påtalats i allt fler sammanhang och forum. Flera av de vi intervjuar lyfter Malmö som ett positivt exempel gällande detta och som pådrivande för en mer inkluderande historieskrivning och erkännande av minoriteten. Stadens brister till trots har riktningen i Malmö potential att vara Hoppets hamn – mot antiziganism och för ett tryggare och rikare romskt liv i staden.

Avslutning

I antologin *Jag önskar dig lycka* (2023) berättar och skriver 13 romer om sina liv. Det är en bok som spänner över livets alla områden, en bok om historia och hur det förflutna formar nuet och horisonterna för framtiden. I texten ”Vad är det värsta som kan hända (So shaj kerdjol-pe sar maj chorres?)” beskriver Alma Dzafic Ferhatovic, regissör och manusförfattare, hur hon i ett möte med en psykolog ber henne att inte anteckna att hon är rom i journalen eftersom andra romer har erfarenheter av att få sämre vård om personalen känner till detta. Under lång tid berättar Dzafic Ferhatovic inte att hon är rom i skolan. Hon beskriver hur z-ordet används utan att lärare eller andra elever reagerar – hur det talas om mänskliga rättigheter och rasism utan att antiziganism eller det omfattande förtrycket mot romer i Sverige benämns. Hon skriver:

Eftersom antiziganismen hade blivit en del av min vardag trodde jag till slut att det fanns en bra anledning till att tycka illa om mitt folk. Många av mina lärare såg jag som förebilder, därför blev jag glad när de höll lektioner om rasism och dess konsekvenser för att påminna oss om alla människors lika värde. När de inte sa något till de elever som använde sig av z-ordet förstod jag att de inte inkluderade mitt folk när det talade om ”människors lika värde” (2023:41)

Då hon identifierade antiziganism som det största hindret för att nå sina mål och drömmar i livet – blir hennes etnicitet hennes hemlighet. Rädslan att få sämre betyg om lärarna får veta att hon är rom, rädslan att folk ska uppfatta henne som äcklig, besvärlig eller tjuvaktig gör att hon håller sin etnicitet hemlig tills drömmarna slog in. Men så en dag, på en skolutflykt, upprepar en kille z-ordet och varken lärare eller elever agerar. Mer än ordet, beskriver hon, hur tystnaden hördes. Dagen efter konfronterar hon killen och säger att han ska be om ursäkt för det rasistiska han sagt, lärare och rektorn står bredvid. Hon beskriver hur killarna säger att hon ska sluta vara känslig och att varken lärare eller rektorn reagerar. Nästa gång z-ordet används i klassrummet och hon säger ifrån möts hon av frågan ”Varför bryr du dig?” och hon svarar ”För att jag är rom” (2023:44).

Om och om igen under våra intervjuer har tystnad återkommit som ett tema. Tystnad kring den romska historien, påtvingad tystnad om romsk tillhörighet och tystnad om hur romska föräldrar på grund av rädsla för rasism uppmanar sina barn att inte alltid vara öppna med sin romska identitet. Tystnad om den antiziganism som präglar statens, kommuners och myndigheters aggressiva och invasiva politik och behandling av romer. Tystnad kring Förintelsen. Men bredvid majoritets-samhällets tystnad finns också motståndet – i det kollektiva och det individuella motståndet som namngett antiziganismen och synliggjort och bidragit till erkännandet av den romska kulturen, historien, gemenskapen, stoltheten.

Studiens övergripande syfte är att få en djupare förståelse för vilka möjligheter och hinder romska Malmöbor upplever i staden och i samhället. Ett av de största hindren är antiziganism och den tystnad som råder om den. Antiziganism visar vår rapport påverkar allt från människors ekonomiska förutsättningar, till vardagliga situationer som att köpa glass med sina barn. Det påverkar ens möjligheter till arbete och hur lärare ser på ens framtidsambition. Antiziganism skapar minoritetstress och generationstrauma. I staden finns, menar de vi intervjuar, en vilja att bekämpa antiziganism men om den viljan ska kunna omvandlas till insatser som på allvar kan utmana och förändra den strukturella, institutionella och diskursiva antiziganismen behövs det mer omfattande krafttag och visioner. I nästa del presenterar vi åtta rekommendationer och en 10-stegsmodell som vi menar kan bidra till att bryta tystanden och skapa en mer inkluderande stad. En stad där ingen ska behöva vara tyst om vem de är. En stad där ens drömmar ska kunna förverkligas utan att antiziganism står i vägen.

Rekommendationer

I utredningen *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige* (SOU 2010:55) fastslås målet att antiziganism ska vara avskaffat till år 2032. Ambitionen är högt ställd och den ställer också krav på kommunen att arbeta med frågan för att målet ska kunna förverkligas. Ett av studiens syften är att ta fram rekommendationer för stadens fortsatta arbete med romsk inkludering. Nedan följer åtta rekommendationer som utformats utifrån de behov, möjligheter och hinder som framkommit i studien. Rekommendationerna avser insatser på såväl individuell som strukturell och diskursiv nivå – där vissa är mer övergripande och vissa är mer specifika. Vi tror inte att antiziganism kommer att upphöra om dessa rekommendationer genomförs, men de kan bidra till att öka förutsättningar för romskt liv i Malmö och därmed förutsättningar för att skapa en stad där alla invånare har samma möjligheter och rättigheter.

Staden rekommenderas att:

- Identifiera och hitta sätt att motverka den omfattande ekonomiska utsatthet och sårbarhet som många romer befinner sig i. Frågor om den ojämlika resurserfördelningen i staden och den omfattande fattigdomen behöver behandlas med förståelse av hur antiziganism och rasism formar ojämlik tillgång till resurser, arbete och utbildning. Staden rekommenderas att stärka arbetet i enlighet med Malmökommissionens – Malmöns väg mot en hållbar framtid. Hälsa, välfärd och rättvisa (2013) övergripande rekommendationer.
- Ge samtliga förvaltningar inom kommunen i uppdrag att säkerställa en basal kunskapsnivå bland ledningsgrupper och medarbetare gällande nationell minoritetslag och antiziganism. Särskilt prioritet bör ägnas åt att ledning och personal inom kommunens HR-avdelningar stärker sin kunskap om antiziganism och diskriminering avseende den romska minoriteten.
- Ge ansvarig förvaltning i uppdrag att implementera strukturerade fortbildningsinsatser avseende antiziganism och nationell minoritetslagstiftning bland rektorer, lärare och skolpersonal inom Malmö stads grundskolor.
- Meritera romsk språkkunskap vid rekrytering inom förskola, skola, äldreomsorg och andra yrkeskategorier som möter Malmöbor, samt utveckla arbetet med att identifiera och motverka antiziganism i processer av rekrytering.
- Vidta åtgärder för att särskilt främja barns användning av det romska minoritetsspråket inom för-, grund- och gymnasieskola.
- Ge Malmöns kulturinstitutioner ett tydligare uppdrag att i samråd med den nationella minoriteten romer lyfta romskt kulturarv utifrån premissen att de nationella minoriteternas kultur och språk utgör en del av vårt gemensamma svenska kulturarv.
- Stärka arbetet med att förbättra folkhälsan bland Malmöbor med särskilt fokus på minoritetsstress och generationstrauma samt stärka kompetensen bland berörda yrkeskategorier om hur detta kan påverka den fysiska och psykiska hälsan.
- Värna det institutionella och långsiktiga arbetet som bedrivs avseende den romska minoritetens mänskliga rättigheter samt att skapa förutsättningar för dessa instanser (IRIS-skolan, RIKC och romska rådet) att utvecklas utifrån nationell minoritetslagstiftnings tre delområden.

Utifrån studiens material, resultat och analyser ser vi behov av att de rekommendationer som tagits fram till staden förstås i ett större sammanhang. Det berör i grunden frågan om hur det kollektiva ”Vi:et” förflyttar sig från ett exkluderande samhälle till ett inkluderande samhälle. Nedan presenteras en 10-stegsmodell mot ett inkluderande samhälle som är utvecklad av RIKC:s enhetschef Mujo Halilovic, den ger riktning för hur detta arbete kan förstås, analyseras och förverkligas. I rapporten framgår det tydligt att antiziganismens historiska spår finns i nuet, och att de formar framtiden. Antiziganismen existerar på diskursiv, strukturell, organisatorisk och individuell nivå och arbetet måste därför utvecklas inom alla dessa fält.

10-stegsmodell mot ett inkluderande versus exkluderande samhälle

RIKC har under sina verksamma år utvecklat flera modeller för att beskriva och förklara antiziganism och centrets arbetssätt kopplat till det. Under samarbetet med Malmöuniversitetet utifrån *studien om antiziganism och förutsättningar för romskt liv i Malmö* har ytterligare en modell tagits fram. Den sammanflätar resultaten i studien med den samlade kompetens och de erfarenheter som RIKC samlat sedan 2009, och illustrerar steg och orsakssamband mot ett inkluderande eller exkluderande samhälle.

Syftet med modellen, är att illustrera vad vi behöver fokusera på för att värja oss från det exkluderande och närma oss det inkluderande samhället. För att bemöta en komplex utmaning behöver vi förstå dess beståndsdelar och samtidigt se de större konturerna. Problemet vi står inför behöver göras begripligt för att kunna förankras och kommuniceras – denna modell ämnar göra just detta med utgångspunkt i förutsättningar för romsk inkludering i Malmö.

Modellen ger en bild av olika utvecklingssteg som krävs för att förflytta sig från ett exkluderande samhälle till ett inkluderande samhälle. Dessa steg handlar om komplexa processer som går in i varandra vilket gör att deras gränser inte har en tydlig distinktion utan är flytande. De anger riktningar. Vissa riktningar verkar främjande för, och andra verkar hämmande mot en rättvis, jämlik och medansvarig samexistens. Förändringen behöver givetvis inte ske i enbart två motsatta riktningar och stegens inbördesordning kan variera. De kan vara kontextuella och omdanas i förhållande till tid och rum. Givet samlade kunskaper är hypotesen dock att de är påtagliga i den här kontexten.

För att stärka den romska minoriteten och skona den för allt från fördomar, myter, stereotyper och diskriminering till transgenerationstrauma, minoritetsstress, avhumanisering och antiziganism, anger riktningarna en evidensbaserad skiss. Det offentliga skulle, för att möjliggöra ett mer inkluderande samhälle präglad av ömsesidighet och jämlikhet, organiseras på ett holistiskt sätt utifrån förståelse för vår historia och omvärld.

En vinst med modellen är att den ger redskap för att identifiera förbättringsmöjligheter rörande ett eller flera steg i modellen. Verksamheter/instanser kan använda modellen för att undersöka sina egna steg och riktningar i det minoritetspolitiska arbetet - kartlägga vad som görs och inte samt tillvägagångssätt för att bli effektiv i förverkligandet av de minoritetspolitiska åtagandena. Det innebär att konkretisera och bedöma faktorer som är särskilt prioriterade att utveckla och förstärka. Att få insikt i att implementeringen av lagen om nationella minoriteter och minoritetspråk förutsätter ett trovärdigt, kompetent, långsiktigt, sektorsöverskridande och interdisciplinärt utvecklingsarbete som i princip berör hela samhället, är ytterligare en vinst.

Det innebär i sin tur ett bredare och djupare sammanhang för frågor som inte enbart berör den romska minoriteten eller nationella minoriteter utan oss alla. Detta är en utmaning i sig. Den här modellen avser utmana och utveckla premisserna för tänkandet om oss i Malmö, Sverige och omvärlden, för att diskutera vad som krävs av oss som individer, och våra institutioner, om målet är ett jämlikt, jämställt, öppet och heterogent samhälle.

Kontur av Malmös karta
kombinerad med romska flaggan.

Onyanserad själv- och omvärldsförståelse och selektivt historiemedvetande

Avsaknad av självkritiska och kritiska perspektiv, som bringas genom socialt samspel, leder till svagare själv- och omvärldskännet och historiemedvetande.

Brist på erkännande och omfördelning

Denna brist, som är strukturell, urholkar ens trygghet, samhällstillit och framtidstro. Människans behov av erkännande- och omfördelningsåtgärder är centrala för hennes utveckling.

Fördomar och etnocentrism

Ens upplevelser, observationer, reflektioner och tolkningar styrs av (o)medvetna skadliga fördomar och förtryckande etnocentrism, vilket är integrerat med farliga myter, kränkande stereotyper och xenofobi.

Ignorans och arrogans

Dess långvariga konsekvenser kan medföra minoritetsstress, transgenerationstrauma och internalisering – att de dominerade tar över de dominerandes verklighetsbild.

Maktdominans

Det ställs högre krav på de som inte uppfattas som en del av "oss", medan brister och mediokra insatser hos dem som uppfattas som en del av "oss" tolereras eller beröms.

Den binära "vi mot dom" modellen

Den kan ursäkta allt från egna intressen till empatilöshet och förtryck.

Individuella, strukturella och diskursiva ofriheter och ojämlikheter

Genom normaliseringen av osynliggörandet och stigmatiseringen fabriceras en föreställning om första och andra klassens medborgare, om de pålitliga och de opålitliga.

Exkluderande kulturarv

När ett kulturarv definieras hämmande och exkluderande påverkar det i hög grad inte enbart diskursen och förståelsen om vilka "vi" har varit, utan även förståelsen om vilka "vi" är och kan vara.

Rättsosäkerhet

Kronisk misstänksamhet, ojämlikt bemötande och diskriminering innebär genom socialt och ekonomiskt utanförskap såväl stort och bestående personligt lidande som stora och bestående samhällsekonomiska kostnader.

Antiziganism och andra former av rasism

De (re)produceras genom att olika, mer eller mindre subtila, dehumaniserande uteslutningsmekanismer inte adekvat behandlas.

Det skapas snäva och repressiva gemenskaper.

Det exkluderande samhället

Det inkluderande samhället

Jämlika och heterogena gemenskaper

Jämlika, jämställda och öppna heterogena gemenskaper vars legitimitet och vitalitet växer för varje ny individ och grupp. Ett Vi som erkänner ett unikt Du.

Rättssäkerhet

Demokratins livsnerv i meningen mänskliga fri- och rättigheter, likvärdighet, ömsesidighet och förtroendeskapande. Den är i flera sammanhang en förutsättning även för nytänkande och samhällsekonomisk vinst.

Inkluderande kulturarv

De nationella minoriteternas kultur och språk etableras som en del av vårt gemensamma svenska kulturarv och som en levande del av det svenska samhället.

Individuella, strukturella och diskursiva jämlikhets- och rättviseframsteg

Aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarskännande individer och medborgare samt samhällsinstitutioner av samma slag.

Utvidgad omsorg

Den förutsätter tillit utifrån tvärsniska, interkulturella och transnationella referensramar.

Egenmakt och empowerment

Maktfördelning utifrån samma människovärde, vilket adresserar egenmäktig definition av andra samt manipulation och undanhållande av information i syfte att förhindra maktmissbruk.

Deliberativ demokrati

Genom samtalsdemokrati nå kommunikativt förnuft, vilket är en rationalitet, som inträder genom tvångsfri och uppriktig argumentation mellan jämställda individer i syfte att utveckla ett rättviseperspektiv.

Delaktighet och inflytande

En av de avgörande faktorerna för god hälsa och psykosocialt välbefinnande.

Erkännande och omfördelning

Erkännandeåtgärder, för lika rättigheter och för att tillhöra samhället, och omfördelningsåtgärder, för att utmana socioekonomiska klyftor som går via könsmissiga, etniska och andra linjer.

Öppen, pågående själv- och omvärldsförståelse och historiemedvetande

Insikten om att en fördjupad självförståelse relaterad till fördjupat historiemedvetande är beroende av andras perspektiv för att vidga både ens individuella och gemensamma horisont. Den är till sin natur provisorisk.

10 STEG – ATT SYNLIGGÖRA DESTRUKTIVA RESPEKTIVE KONSTRUKTIVA MÖNSTER

Nedan presenteras en fördjupning om respektive steg mot ett inkluderande versus exkluderande samhälle.

Steg 1 - Öppen, pågående själv- och omvärldsförståelse och historiemedvetande

Självförståelsen, försök att få kunskap om oss själva, har sedan årtusenden varit en grundutgångspunkt i filosofin. Att hitta någon tongivande filosof sedan antiken tid som inte i någon form betonat betydelsen av självkänedom, självförståelse är inte lätt. Paradoxalt nog kan detsamma sägas om uppdraget att tydliggöra hur självförståelsen i praktiken skulle kunna se ut, det är ett uppdrag som inte är lätt att ta sig till. När självförståelsen aktualiseras utgås oftast från den ökända uppmaningen som relateras till Sokrates – känn dig själv, såsom framförallt hans lärjungar Xenofon och Platon (1993) och författaren och hans samtida Aristofanes (Dorion, 2006) presenterade honom. Sokrates, och många andra tänkare efter honom, ansåg att människans centrala mål är att genom självvranskan lära känna sig själv. De oundvikliga frågor som följligen trängs fram är, hur ska man både gå till väga för att lära känna sig själv och veta om man lyckats med detta uppdrag eller ej?

Att bemöta dessa frågor har samband med tre utmaningar, relevanta i det här sammanhanget. Den första utmaningen angår existensen av omedvetna krafter och motiv som påverkar det individuella handlandet. Även om Freud (1900/1996) inte var den första som uppmärksammade att det finns omedvetna och för människan inte omedelbart gripbara delar i hennes psyke, filosofer som Schopenhauer och Nietzsche (1874/1925) diskuterade bland andra det omedvetna före honom, gjorde Freud emellertid det omedvetna till ett fundament i sin teoribildning. Den andra utmaningen härstammar främst från Wittgensteins (1953/2012) språkfilosofiska undersökningar som pekar på att varje individ föds i ett redan givet system av språkliga betydelser där det inte finns något entydigt sant språk eftersom det inte råder direkt överensstämmelse mellan språket och verkligheten, vilket påverkar såväl det individuella talet som dennes perception och handlande.

Kunskapandet om sig själv, som den tredje utmaningen, saknar en oberoende punkt utanför sig själv, en arkimedisk fast punkt i meningen den invariabla och absoluta referensen, för att utifrån den kunna med absolut säkerhet få kunskap om sig själv (Nietzsche, 1887–1880/2000; Buber, 1948/2005; Rorty, 1967, 1997). Dessa psykologiska, språkfilosofiska och sociologiska belysningar av det mänskliga subjektet, vilket åskådliggör individen som en inte helt transparent och autonom individ, har sammantaget lett till en utmaning för det klassiska begreppet om det mänskliga subjektet och dess självförståelse.

Frågan om hur självförståelse ska åstadkommas praktiskt och vad den borde ha som sitt syfte skulle följligen relateras till denna belysning. Att människan påverkas av det omedvetna, att hon införs i ett redan givet system av språkliga innebörder som präglas av mångtydighet samtidigt som hon saknar en fast referenspunkt för att utifrån den kunna få fullständigt säker kunskap om sig själv har som följd att hennes försök att lära känna sig själv inte vilar på några ofelbara grundvalar såväl inom som utanför sig själv. Det innebär att människan inte är en alldeles genomsynlig, omedelbart åtkomlig och avgjord utan en ytterst komplex varelse som inte per automatik kan förstå sig själva och förstås med definitiva begrepp, kategorier och teorier. En konsekvens av detta är att självförståelsen snarare kan nås approximativt, uppskattningsvist. En annan konsekvens är att människan måste söka en referenspunkt även utanför sig själv och stödja sig på djupare och bredare samtalskontexter. Utan den återstår enbart ens egen tolkning av sig själv.

Av den orsaken är en konstruktiv uppläggning strävan efter en balansgång mellan subjektiv-förståelse och intersubjektivförståelse, mellan det som sker inom en människa och det som sker i kommunikation med andra. I avsikt att nå djupare och bredare självförståelse, relaterad till fördjupat historiemedvetande, är människan således hänvisad till att dialogiskt öppna upp sig för andras och annorlunda perspektiv i syfte att vidga både ens individuella och gemensamma horisont. För att göra det krävs det en förmåga att utifrån självkritiskt ifrågasättande genom en interkulturell dialog även kunna se, acceptera och utmana sina egna begränsningar eller egocentrisk och etnocentriska inställningar. Det i sig skapar förutsättningar för att revidera och berika sina uppfattningar. Denna ansats tas även upp i modellens steg 4 om samtalsdemokrati.

Självförståelsens villkor är sålunda att den måste tränas kommunikativt, intersubjektivt, tillsammans med andra. En ytligare självförståelse, alltså svagare reflektioner över utvecklandet av det egna jaget och dess historiemedvetande, fokuserar mindre på problematiseringar av ens egna perspektiv och tolkningar. De tas i högre grad för givet, som något självklart utan behov att analyseras och prövas socialt. Genom att projicera på andra det som man inte vill se hos sig själv – beteenden och yttranden som präglas av ignorans, inkonsekvens, motsägelsefulla tendenser, egoistiska impulser, manipulation, ohederlighet, osv – vilket även romer historiskt och generellt sett bland annat gång på gång varit utsatta för, skapas det en utgångspunkt för självupptagenhet, godtycklighet, arrogans och dominans. Därmed skadar vi oss och andra. Vi försämrar vår och andras medmänsklighet i meningen vår och andras medkänsla och förmåga till uppriktiga och affirmativa samtal.

Att granska egna fram- och felsteg och implementera dessa nyvunna insikter i vardagslivets sakförhållanden kan upplevas som smärtsamt eftersom ens egna etablerade känslö-, tanke- och handlingsmönster därmed utmanas. Det kan dock leda till en fördjupad förståelse av sig själv, andra och omvärlden och ett noggrannare historiemedvetande. Fokus läggs vid att utveckla kommunikativa förmågor, empati, nyfikenhet och rättviseperspektiv. Kraven på ens egna rättigheter (relaterade till den personliga digniteten och integriteten) måste synkroniseras med ens förpliktelser gentemot andras sammanfallande rättigheter. Premissen är att utifrån självinsikt belysa både eget och andras ansvar, nämligen ömsesidiga förpliktelser i ett socialt sammanhang för att värna om allas rättigheter. En sådan självförståelse betyder på samma gång ett kritiskt förhållningssätt till en själv och en relationell bildningsprocess som vare sig har ett slutdatum och eller kan outsourcas.

Steg 2 - Erkännande och omfördelning

Begreppet erkännande och erkännandets betydelse för människan och dennes relationer diskuteras såväl explicit som implicit av flera forskare inom olika vetenskapliga discipliner. Hegel (*Andens fenomenologi*, 1807) belyste erkännandet ur ett filosofiskt perspektiv, Martin Buber (1878 – 1965) i flera verk ur ett socialfilosofiskt perspektiv, Simone de Beauvoir (1908 – 1986 i *Det andra könet*, 1949) ur ett feministiskt perspektiv, Frantz Fanon (1925–1961, framförallt i *Svart hud, vita masker*, 1952) ur ett (post)kolonialt och rasperspektiv, Erik H. Erikson (1902 – 1994) ur ett psykologiskt perspektiv och Bourdieu (1930–2002) ur ett sociologiskt perspektiv.

Det är dock framför allt två filosofer, Axel Honneth och Charles Taylor, som under början av 1990-talet aktualiserar erkännande som begrepp och centralt tema i sina teorier. De utgår båda ifrån och refererar till Hegels *Andens fenomenologi*. Taylor (tillsammans med bidrag från Gutmann, Appiah, Habermas, m.fl.) fokuserar på erkännandefilosofi i ett mångkulturellt samhälle i boken *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik* (1992). Honneth utvecklar å sin sida en kritisk samhällsteori om behov av flerdimensionellt erkännande i boken *Erkännande. Praktisk-filosofiska studier* (1992). Honneth debatterar även tillsammans med Nancy Fraser förhållandet mellan erkännande och omfördelning i *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange* (2003).

Taylor och Honneth initierade med sina verk ett nytt teoretiskt fält där begreppet erkännande är centralt. Detta har sedan dess fortsatt att debatteras och vidareutvecklas, bland annat genom filosofen Seyla Benhabib i *Jämlikhet och mångfald* (2004), filosof och politisk teoretiker Nancy Fraser i *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World* (2009), osv., (i Sverige) idéhistoriker Victoria Fareld i *Att vara utom sig inom sig. Charles Taylor, erkännandet och Hegels aktualitet* (2008) och sociologen Carl-Göran Heidegren i *Erkännande* (2009).

Sammantaget diskuteras begreppet och fenomenet erkännande utifrån olika forskningsförankringar, med olika analysbegrepp och på olika analysnivåer. Trots väsentliga skillnader i dessa varierande ansatser gällande komplexa former av erkännande är ansatsernas minsta gemensamma nämnare utgångspunkten att människans utveckling sker i ständigt samspel med och är på olika sätt beroende av andra. Inom samhälls- och humanvetenskaperna har studier om behov av socialt och kulturellt erkännande succesivt utvidgats med studier om behov av socioekonomisk omfördelning. Regeringens proposition och strategi för de nationella minoriteterna antogs år 2009. Propositionens motivering och innehåll, och likaså dess titel *Från erkännande till egenmakt*, är ett uttryck med ursprung i detta samhälls- och humanvetenskapliga ramverk. Erkännandearbeten bedöms vara ett användbart verktyg för att främja rättvisa, frihet, jämlikhet och jämställdhet i samhällets nuvarande fas.

Erkännande- och omfördelningsåtgärder utkristalliseras som centrala för att stärka individers och gruppers resurser, självbild, identitet, trygghet, samhällstillit och framtidstro för förverkligande av mänskliga potentialer, vilket är påtagligt i fallet med den romska minoriteten. Romer är en grupp som lidit och fortfarande generellt sett lider av brist på erkännande och sämre ekonomisk position. Under första hälften av 1900-talet var fördrivning av svenska romer en legitim åtgärd i flera kommuner i Sverige (Montesino Para, 2002; Selling, 2013; Ds. 2014.8, Ericsson, 2024). Under andra hälften av 1900-talet vidtog åtgärder för att svenska romer ska få fast bosättning, vilket relaterades till att undanröja hinder som påverkade deras möjligheter att få mantalsskrivas och därmed få tillgång till de förmåner som var sammankopplade med det. I början av 1960-talet löstes etappvis mantalsskrivningsfråga men den fick långsida effekter i form av uteblivna rättigheter till rösträtt, generella bidrag och pension.

Svårigheterna att mantalsskrivas, bosätta sig, gå i skolan, rösta, ärva egendom, få barnbidrag, pension, o.s.v., innebär att de inte åtnjöt samma rättigheter som övriga invånare eftersom de inte erkändes som fullvärdiga svenska medborgare (ibid). Denna korta historiska tillbakablick illustrerar både brist på socialt och kulturellt erkännande och en skev fördelning av sociala och ekonomiska förutsättningar. Att i praktiken erkänna romer både som romer – som en minoritetsgrupp som under långa perioder har utsatts för diskriminering och förtryck – och som fullvärdiga medborgare samt sätta in reella omfördelningsåtgärder är en förutsättning för att åstadkomma de nödvändiga och övergripande förändringarna av romska livsvillkor. Frånvaro av dem kan leda till en känsla av främlingskap och ökade socioekonomiska klyftor i samhället.

Våra identiteter och livsmöjligheter är beroende av andras erkännanden och våra socioekonomiska förutsättningar. Vi föds i ett socialt, ekonomiskt, kulturellt, politiskt och historiskt sammanhang, i en erkännande- och omfördelningsordning, med tillgång till eller brist på erkännande och materiella resurser, som innan vi ens blir medvetna om dem påverkar våra valmöjligheter och förutsättningar för frihet och jämlikhet.

Steg 3 - Delaktighet och inflytande

Om ett överlägset ”vi” definieras genom att konstruera ett mindervärdigt ”dem”, vad krävs för att bevara och utveckla eller ifrågasätta och avveckla denna definition och konstruktion?

Enligt lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk har personer som tillhör en nationell minoritet rätt till delaktighet och inflytande i beslut som de berörs av. Dessa rättigheter bekräftas i forskning om delaktighetens betydelse för hälsan. Michael Marmot (2006), professor i epidemiologi och folkhälsa, presenterar i en metaanalys av omfattande internationell forskning om hur vår sociala position påverkar vår hälsa och livslängd, två faktorer som är avgörande: Hur mycket kontroll en har över sitt liv, betecknat som ”autonomi”, och vilka möjligheter individen har till ett meningsfullt socialt engagemang och deltagande i samhället. Utifrån detta systematiska översiktsarbete inom hälsoforskningen poängteras det att för människor som lever över en viss lägstanivå av materiella tillgångar är ett annat slags välbefinnande centralt.

Förutom autonomi, delaktighet och inflytande framhålls även självkänsla, tilltro till rätten att vara sig själv, till sin plats i samhället och till den sociala ordningen, ansträngning som följs av belöning, tillit, graden av samarbete samt social sammanhållning i ett samhälle som faktorer som gynnar hälsa. Brist på socialt deltagande och otillräcklig kontroll över livet, i betydelsen att inte kunna leva det liv en vill leva, leder till kronisk stress vilket i sin tur riskerar att leda till ett stort antal sjukdomar. I de undersökningarna om nationella minoriteternas hälsa som gjorts framkommer det att romska flickors och kvinnors hälsa och psykosocialt välbefinnande är sämre jämfört med befolkningen i stort (Folkmyndigheten, 2015). Det framkommer även att romers hälsosituation påverkas kraftigt av deras livssituation, vilken kännetecknas av känsla av utanförskap, maktlöshet och diskriminering (Statens folkhälsoinstitut, 2010). I föreliggande studie framgår dessutom att romers hälsa och psykosocialt välbefinnande påverkas ytterligare negativt av minoritetsstress och transgenerationstrauma.

Steg 4 - Deliberativ demokrati

Vi är inte sällan starkt påverkade av diskurser som baseras på fördomar, stereotyper, myter och etnocentrism och har svårt att bryta oss loss från dem och från våra egna perspektiv och tolkningar. De som är stigmatiserade under långa perioder kan även drabbas av internalisering, vilket innebär införlivning av andras tankar, känslor och uppträdanden i den egna personen. Vägen ur detta är att utmana sina egna och andras diskurser som grundas i fördomar, stereotyper och myter och få insikt i varför och varifrån de kommer. Ett sätt att göra det är genom deliberativ demokrati (samtalsdemokrati, diskursiv demokrati).

Ordet deliberation (från latin, libra) betyder överläggning eller rådslag. Deliberativ demokrati utvecklades huvudsakligen under senare delen av 1900-talet som en respons på uppfattningen av demokrati som konkurrens mellan förutbestämda åsikter och där demokratiskt deltagande begränsas till deltagande i allmänna val. Samtidigt som medborgarna inte involveras tillräckligt aktivt i styrningen av de institutioner som påverkar deras liv (Habermas 1996, 1997, 2001, 2007, 2008, Gutmann & Thompson 2004, Englund 2000, Larsson 2007, Benhabib 2004). Ytterligare ett argument är att komplexa lokala och globala samhällsutmaningar, som inte behandlas tillräckligt grundligt. Mot bakgrund av detta argumenterar deliberativa demokratins forskare för att det offentliga meningsutbytet borde stå i centrum.

Deliberativ demokrati innebär samtal mellan jämbördiga, likställda medborgare som talar sanning, är uppriktiga samt ger goda grunder för det de hävdar i syfte att utveckla rättviseperspektiv (Habermas 2008). Den kan betraktas som stöd och komplement till representativ demokrati (där man får rösta om olika konkurrerande åsikter). Deliberativ demokrati handlar inte om att ”vinna” utan exempelvis kan handla om: att det bästa argumentet leder samtalet vidare, ideellt sett fram till den optimala lösningen för alla berörda; att komma fram till beslut som berörda kan enas om eller att uppnå tillfällig konsensus (modus vivendi) i frågan som behandlas; att vederbörande får träna sig i att lyssna, framföra sina argument, omvärdera sina åsikter och delta på lika villkor; att öka medvetenhet, inflytande, tillit, gemenskap och (med)ansvar. Ett väsentligt ändamål är att därmed utveckla kommunikativt förnuft (Ibid).

Med anledning av en tid som präglas av olikartad fragmentisering, splittring och polarisering är ytterligare ett angeläget syfte att i en deliberativ ton – utifrån deltagarnas självreflexiva förhållningssätt till sina livshistoriska omständigheter och horisonter – samråda om grundvalar för en delad identitet som erkänner i princip ändlös variation av individuella identiteter. Det handlar om att utifrån likvärdighetsprincipen och ömsesidigt perspektivövertagande samtala om en delad identitet, frågor som angår alla berörda, samtidigt som de unika identiteterna, som inte berör alla, bejakas. Intentionen är att samtala sig fram till det som man kan och bör vara ense respektive ense om.

Det medför konkret att ingen får vara alltför säker på att ha rätt i sina tolkningar och preferenser, utan utgå ifrån att de är principiellt korrigerbara i avsikt att ha förmåga att lyssna till befogade invändningar och kunna acceptera sina tillkortakommanden. Det medför även att ständigt reflektera över vems och vilka händelser, erfarenheter och lärdomar som tas in i det offentliga rummet och vem och vilka som marginaliseras. Sammanlagt betyder det en möjlighet att tillsammans, solidariskt genom en interkulturell dialog bemöta olika slags polariseringar och orientera sig i tiden.

Steg 5 - Egenmakt och empowerment

Att definiera och sedan orättvist behandla de som definierats som ”de andra”, att inte värdesätta deras skicklighet och färdighet, att brista i transparens, att manipulera och undanhålla information kan ses som ett koncentrerat hinder för att förverkliga mänskliga rättigheter och social rättvisa. Strävan att tillgodose romer mänskliga rättigheter innebär att ständigt handskas med flera sammansatta utmaningar. Dessa utmaningar har sin rot i Europas, under långa perioder, kroniska antiziganism. Den handlar om ett skuldbeläggande av ett helt kollektiv och om dess individuella, strukturella och diskursiva manifestationer. En av dessa primära och alvarliga manifestationer är att antiziganism förekommer som en socialt accepterad form av rasism, i meningen att hen i många sammanhang kan skämta, antyda, yttra eller påstå något negativt och karikatyrmässigt om romer utan att för den skull bli ordentligt ifrågasatt. Inte sällan handlar det om att bete sig tämligen skadligt (t.ex. leva ut genom projektion sina omedvetna och medvetna dåliga sidor) utan att behöva känna dåligt samvete.

Att sträva efter jämlikhet och att minska maktobalans är ett sätt att komma åt denna utmaning. Vad kan motstånd mot denna strävan bero på? Det kan historiskt sett handla om alltifrån okunskap till egenintresse. Om det handlar om okunskap är den första åtgärden självreflektion med dess intersubjektiva komponent, dvs att göra det kommunikativt tillsammans med andra. Om det handlar om egenintresse kan denna utmaning bemötas med en grundläggande öppen frågeställning som ständigt behöver aktualiseras. Vad krävs för jämlikhetsutveckling om de som på olika sätt gynnas av en rådande, mindre jämlik ordning inte vill ändra den? De som anser att de med en annan mer jämlik ordning kan förlora komfort, prestige, inflytande, socialt, kulturellt, symboliskt eller ekonomiskt kapital kan göra passivt eller aktivt motstånd mot en sådan utveckling.

Vid upprepade tillfällen under historiens gång har de som ville förverkliga jämställdhet, jämlikhet och mänskliga rättigheter i praktiken förtalats, diskrediterats och stämplats som subversiva och oberäkneliga eller som omogna, okunniga och omyndiga. En lärdom som utifrån retrospektiv granskning kan dras från historien i det avseendet är att detta fenomen påminner om en allmän observation som tillskrivs Mark Twain: ”Historien upprepar sig inte, med den rimmar ofta”. För att bemöta det fenomenet och implementera mänskliga rättigheter då som nu krävs rättvisepattformar som en drivkraft för en ny inkluderande gemenskap och ett mer jämlikt samhälle, ett samhälle som är mer solidariskt, kvalificerat och nyanserat än det rådande samhället.

Steg 6 - Utvidgad omsorg

De som är medvetna om sina privilegier relaterade till sociala orättvisor, men inte gör något i sin mikrokosmos åt dem, bidrar på ett eller annat sätt till att dessa orättvisor reproduceras. Detta urholkar även tillit. Det är viktigt att påpeka att här handlar det inte om att värdera människor utan människors handlingar (det konstruktiva vore i de flesta sammanhang att snarare reflektera över det som olika resonemang och beteenden väcker hos en) för att få oss själva och andra att förstå vad våra avsikter, uppfattningar och handlingar gör oss till och vilket samhälle de därmed direkt eller indirekt bidrar till. Om socioekonomiska och hälsorelaterade klyftor dessutom går via etniska linjer urholkas tilliten ytterligare eftersom den sociala sammanhållningen försvagas.

Utvidgad tillit, omsorg och sammanhållning baserad på tväretniska, interkulturella och transnationella referensramar är oundvikliga i ett pluralistiskt, heterogent och demokratiskt samhälle. Dess rötter och utveckling är beroende av genomtänkta kreativa möten där tillit och medansvar kan skapas och växa. Att inse, acceptera och hantera även motstridiga aspekter av en själv och sin livshistoria i ljuset av andras, och tillsammans göra dem diskursbara, samtalsbara, är en väsentlig del av själv- och interkulturellt lärande som har såväl moralisk/etisk som integritets- och tillitsfrämjande kapacitet.

Alla individer och grupper förlorar på längre sikt när tilliten och den sociala sammanhållningen urholkas, vilket även Malmökommissionen i sin rapport konstaterar (Stigendal & Östergren 2013). Malmökommissionen kom med två övergripande rekommendationer i sin rapport: Att etablera en social investeringspolitik som kan utjämna skillnaderna i levnadsvillkor och att göra samhällssystemen mer jämlika samt förändra processerna genom att skapa kunskapsallianser och demokratiserad styrning (ibid). Enbart en strävan efter en sådan balansförskjutning kan ha ett påtagligt signalvärde.

Steg 7 - Individuella, strukturella och diskursiva jämlikhets- och rättviseframsteg

Om osynliggörandet och stigmatiseringen normaliseras fabriceras en föreställning om första och andra klassens medborgare, om de pålitliga och de opålitliga, om "oss" och "de andra", vilket är ett fenomen som särskilt drabbat romer i Sverige och Europa. Under långa perioder har olika minoritetsgrupper likaså framställts som en inre fiende. Även individer och minoriteter inom minoritetsgrupper samt minoritetsgrupper sinsemellan generellt sett kan stigmatisera och exkludera varandra. Om detta inte bemöts är vägen kort till allt från segregation till, att tala med Kant, att inte behandla varandra som mål och subjekt, utan som medel och objekt, vilket även lätt kan förekomma i överdrivet egoistiska och konkurrenspräglade miljöer. Tendensen att människan ses huvudsakligen som konsument med fokus på överdriven egoism och konkurrens, på egna intressen och etnocentrism utmanar arbete med att implementera minoritetslagstiftningen eftersom dess implementering vilar på det motsatta – allas lika värde, transparens, delaktighet, tillit och det gemensamma. För att genomföra den måste vi rädda vår bättre variant av oss själva från vår sämre variant.

En central arena för detta arbete är skolan. En inkluderande skola är en av samhällets viktigaste insatser för att förebygga mental och fysisk segregation. Syftet med utbildningsväsendet definieras med att barn och elever inhämtar och utvecklar kunskaper och värden, att de förankrar livslångt lärande och respekt för de mänskliga rättigheterna samt att skolan i samarbete med hemmen främjar barns och elevers allsidiga personliga utveckling till aktiva, kompetenta, kreativa och ansvarskännande individer och medborgare (Skollag 2010:800 4 §).

Om jämlikhetsinsatserna, som både är uppbyggande och förebyggande på en och samma gång, inte aktualiseras eller kommer för sent, misslyckas svensk skola såväl med att kompensera elever utifrån deras olika förutsättningar och behov som att uppnå syftet med utbildningsväsendet

såsom det definieras i skollagen. För att barn och elever ska utvecklas till aktiva, kompetenta, kreativa och ansvars-kännande individer och medborgare i ett pluralistiskt och mångvetenskapligt samhälle behöver det statliga och kommunala ansvaret för likvärdighet öka. Därför borde resurserna prioriteras och fördelas utifrån behov. Med tidiga insatser, med erkännandeåtgärder (mer deliberativa utrymmen för att tillsammans kunna överlägga frågor som berör erkännande- och samexistenssteman) och med omfördelningsåtgärder (mer resurser där de behövs mest), kan man se till att alla barn och elever får en mer likvärdig och inkluderande start.

Steg 8 - Inkluderande kulturarv

De som definierar vårt kulturarv påverkar inte bara diskursen och uppfattningen om vilka "vi" har varit, utan även i hög grad diskursen om vilka "vi" idag är och kan vara (Bernsand & Narvselius 2018). De bestämmer även över diskursen gällande vilken forskning eller vilka utredningar som behövs. De nationella minoriteterna har under långa perioder framställts som ett främmande element i det svenska samhället samt betraktas och behandlas utifrån det. Numera fastslås det att de nationella minoriteternas språk, historia och kultur är en del av svenska samhället och vårt gemensamma kulturarv (reg.prop 1998/99:143). För att omsätta styrdokumentet, vilket medger att de nationella minoriteterna har bidragit till att utveckla Sverige kulturellt och på andra sätt samt att nationella minoriteter har lagenlig rätt till stöd och skydd för att kunna bevara och utveckla sin särart och sina språk, behövs samlade och tvärssektoriella minoritetspolitiska åtgärder som omsätts i vardagslivets realiteter.

Strävan efter mänskliga rättigheter och likvärdighetsprincipen är tvärssektoriell, interkulturell och transnationell. I varje nation formas den dock efter nationens specifika historiska omständigheter och möjligheter. I den svenska kampen för allas lika värde, som generationer av svenskar stridit för, saknas erkännande för det bidrag, vilket Lafwen Mohtadi (2012), Jan Selling (2020) och Martin Ericsson (2024) accentuerar, som den romsksvenska medborgarrättsrörelsen, med Katarina Taikon i spetsen, inneburit. Denna rörelse har de facto format den svenska antirasistiska rörelsen men har fortfarande inte fått det erkännande det förtjänar. Detta fenomen kan ha samband med det som Bauman (2012) i sina sociologiska analyser av ojämlikhetens historia, utbredning och konsekvenser kommer fram till, att komplexa och komplicerade samhällsproblem i Europa, så som växande ojämlikhet, har skyllts på invandrarna och de fattiga, och framför allt på de som oftast utpekats och stigmatiseras som främlingar och nykomlingar – romerna.

Trots att både lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk från 2009 och regeringens strategi för romsk inkludering 2012–2032 är förordnande och förpliktigande visar det sig ständigt att dikotoma reflexer sitter djupt. Det beror på att kunskapen om Sveriges behandling av nationella minoriteter ännu inte helt har inkluderats i det offentliga; politiken, skolböcker, filmer, litteratur, fotografier, rapporter och utredningar har spelat en central roll i att de nationella minoriteternas verklighet andrafieras och "vår" verklighet "normaliserats". De berördas bidrag borde vara det omvända idag, att beskriva och förklara en komplex och komplicerad verklighet och mänsklighet så att även den romska minoriteten avandrafieras, att den ses som lika olika och lika som alla andra.

Steg 9 - Rättssäkerhet

Under 1900-talets första hälft ansåg Socialstyrelsen och Medicinstyrelsen att "tattarna" och "zigenarna" ska registreras och kartläggas, "tattar- och zigenarkvinnor" steriliseras och "tattar- och zigenarbarn" tvångsomhändertags, vilket speglade en repressiv rasbiologisk politik (Socialstyrelsen, 2014). Under 1900-talets andra hälft användes registreringar och undersökningar i syfte att med tvångsåtgärder få romer att kringgå sitt språk och sin kultur, vilket speglade en repressiv etnocentrisk assimileringspolitik. Myndigheterna har drivit på i en rad åtgärder som förtryckt och diskriminerat romer trots att de inte utgjorde något påtagligt ekonomiskt, politiskt, kulturellt eller demografiskt hot mot den svenska staten. Romerna hade inte möjlighet att avstå från att

delta eller ha insyn i kartläggningar och undersökningar. De fick inte vara med att utforma åtgärderna som riktades mot dem, de ansågs vara oförmögna att veta vad som är bäst för dem och deras barn. Samhällets förtryck som drabbat flera generationer har sålunda skapat ett trauma med långtgående och långvariga konsekvenser (ibid).

Kronisk misstänksamhet, ojämlikt bemötande och diskriminering innebär genom socialt och ekonomiskt utanförskap såväl stort personligt lidande som stora samhällsekonomiska kostnader. Ett sätt att motverka detta är att, framför allt det offentliga, i praktiken arbeta rättighetsbaserat. Rättighetsbaserat arbetssätt medför att utföra ett arbete utifrån MR-principerna om icke-diskriminering och likvärdighet, deltagande och inflytande, tillit och transparens, ömsesidighet och ansvar, för att säkerställa arbetet med mänskliga rättigheter. Detta är även ett sätt att stoppa en potentiell uppluckring av rättsstaten och de värdeförskjutningar som kan hota fundamenten i ett demokratiskt samhällsbygge.

Socialt, etniskt, kulturellt och ekonomiskt utanförskap leder till både stora samhällsekonomiska kostnader och stort individuellt lidande. På ett individuellt plan kan lidande manifesteras genom upplevd diskriminering, stigmatisering, internalisering, minoritetsstress och transgenerations-trauma. Dessa upplevelser behöver inte erhållas genom att explicit uteslutas, så som var fallet tidigare rörande nationella minoriteter, utan kan även uppstå av implicita processer, genom att det krävs mer av ”de andra”, att det ställs högre krav på dem och att de misstänks mer. Flera hundra år gamla berättelser om romer som subjektiva, jäviga, inkompetenta, illojala, opålitliga och farliga, har lämnat sina diskursiva spår.

På ett strukturellt sätt manifesteras brist på rättssäkerhet och rättighetsbaserat arbetssätt genom ökade samhällsekonomiska kostnader, utöver att det drabbar individer och grupper. Om man inte arbetar rättighetsbaserat är chanserna ringa att de berörda får möjlighet till delaktighet och inflytande och att rätta insatser och instanser medräknas från början och integreras i hela arbetsprocessen. Detta arbete kan till följd därav svårligen leda till önskat resultat, vilket även ökar samhällsekonomiska kostnader.

Steg 10 - Jämlika och heterogena gemenskaper

Rasism som teknologi i Foucaults mening, påpekar Mattias Gardell (i Manga & Gardell, m.fl. 2022), producerar inte materia utan sociala relationer. Den skapar och upprätthåller en ojämlik fördelning av status, privilegier, resurser, maktordningar och möjligheter till människor på basis av vilken sort de antas tillhöra, vilket sker på ett systematiskt sätt. Rasism producerar på så vis olika slags människors ojämlika livsvillkor (ibid).

Slaveriet, rasismen, kolonialismen och imperialismen har skapat strukturer och diskurser vars konsekvenser vi, oavsett vilka vi är, fortfarande på olika sätt lever med. Ord, begrepp och diskurser påverkar i hög grad hur vi tänker och framför allt hur vi tänker om oss och andra i samhället. När den strukturella och diskursiva antiziganismen (i likhet med islamofobin, afrofobin, antisemitismen, osv) råder skapas och vidmakthålls den ojämlika fördelningen av socialt, ekonomiskt, politiskt, symboliskt och kulturellt kapital (Gardell, 2022). Varje nedsättande sätt då att definiera, tala om och förhålla sig till de mindre privilegierade, som har sämre förutsättningar, utgör en form av diskursivt och strukturellt våld. En av konsekvenserna däri är det kan leda till hämmande och repressiva gemenskaper och ogrundade uppfattningar om ett heterogent och problematiskt ”vi” och ett homogent och suspekt ”dem”.

Sammanfattningsvis handlar antiziganismen på individnivå om individens uppfattningar och förhållningssätt, vilket framtvingar åtgärder på individnivå i form av förstärkande faktakunskaper och ökad förståelse och inlevelse. På strukturell och diskursiv nivå handlar antiziganismen om brist på erkännande, jämlikhet, jämställdhet, frihet och social rättvisa, vilket framtvingar strukturella och diskursiva åtgärder. Strukturell och diskursiv makt är en maktstruktur som inte bara påverkar hur individuell och strukturell praktik uppfattas, utan även vilken typ av individuell och strukturell praktik ska utvecklas och belönas.

Ett sätt att bemöta denna utmaning är att skapa spelrum för deliberativ demokrati och kunskapsallianser som kan, med inspiration från både transgenerationstrauma och transgenerationsvishet, ställa i centrum en strävan efter en dynamisk syntes mellan det universella och det partikulära. Det universella utgår ifrån den gemensamma mänskliga värdigheten och sårbarheten, eftersom människors kroppar och sinnen när allt faller omkring är, vilket Fareld (2008) framhåller, lika sårbara, och bräckliga och behöver stöd inte minst för att i livets sensitiva faser få ha en värdig existens, samt det ömsesidiga beroendet i en sammanflätad värld. Det partikulära utgår ifrån omfördelningsåtgärder och erkännande av det individ- eller gruppsspecifika, vilket förutsätter interkulturell och kommunikativ förmåga att sätta sig in i varandras själv- och omvärldsförståelse (Habermas, 2008).

Adressen för deliberativa samtal och kunskapsallianser av detta slag är jämlika, jämställda och heterogena gemenskaper vars legitimitet och vitalitet växer för varje ny individ och grupp - Ett Vi som erkänner ett unikt Du.

Transgenerationsvishet som länk mellan dåtid och framtid

Frågor som berör psykosocialt välbefinnande och samexistens, relaterade till globala samhällsutmaningar, såsom social rättvisa, klimatförändringar, motsättningar och konspirationsteorier, riskerar att kraftigt negativt påverka nästa generationers framtid, såväl romer som icke romer. Vi som individer lever, sett ur en vidare synvinkel, ett kort liv, som dessutom är kunskapsmässigt begränsat, under en avgränsad tid. Vi söker mening och sammanhang, oftast även tillhörighet och gemenskap, vilket kan ses som ett fundamentalt mänskligt behov. Givet så, vad vill vi som individer och kollektiv skapa, förutom de tekniska landvinningarna i olika former beroende på civilisation, som kan överleva vårt korta och begränsade liv på jorden?

Förtroendeskapande tvärsätniska och transkulturella handlingar från tidigare generationer som ämnat socialt rättvisa i ett förflutet tidsrum kan inte bli föråldrade i sin grundessens. De kan alltså inte på grund av sin historiska lokalitet bli inaktuella och omoderna för oss och för de som kommer efter oss. Dessa dåtida humana och solidariska handlingar som ofta kännetecknas av socialt mod rörande snävt definierade kultur- och gruppstillhörigheter är förvisso djup förankrade i sin tid och plats. Deras öppna och obetingade motiv, samband och påverkan gör de dock till såväl samtida som framtida som emancipatoriska och världsomfattande. Genom deliberativa och interkulturella samtal om de förflutnas fram- och felsteg kan framtidas framsteg visualiseras och felsteg förebyggas.

Det som tidigare generationer skapat i denna anda och som överlevt dem är olika slags murri- vande- och brobyggande resonemang och handlingar. Vi idag får därmed från dem, som vi inte haft fysisk möjlighet att träffa, stöd, råd, insikt, vetande och en fröjd att dessa insatser av de som inte längre finns till har lämnat sina signifikanta spår mitt bland oss. Dessa lärdomar som förmedlas i det hänseendet utgör transgenerationsvishet som innebär hoppingivande budskap om socialt mod och en medmänsklighet som är bortom tid, rum och livsform.

Genom att tillsammans reflektera över framgångar och samlade kunskaper från tidigare generationer och lära sig av deras motgångar och fallgropar skapas underlag för det kollektiva förnuftet. Det innebär att överlägga i deliberativ mening, genom fritt och likaberättigat tillträde och deltagarnas uppriktighet, såväl de sociala rättvisornas som de sociala orättvisornas orsaker och effekter. Gemensam bildningsprocess av detta slag kräver emellertid att ta eget ansvar och egna skyldigheter på alvar när man åberopar sina rättigheter eftersom rättigheter och skyldigheter är reciproka och komplementära. Inbjudande och symmetriska erkännanderelationer tvärs över alla gränser är i det sammanhanget, att parafrasera Protagoras, alltings mått.

Bärande idén är att bjuda in till delaktighet och inflytande i syfte att på ett nyfiskt och uppriktigt sätt involvera olika perspektiv och tolkningar i frågor som behandlar ett jämlikt, jämställt, öppet och heterogent samhälle. Allt detta sammantaget utgör ett villkor för att genom lärande organisationer och institutioner kunna förflytta sig från ett exkluderande samhälle till ett inkluderande samhälle. Det frambringas således kompetenser och läroprocesser som möjliggör att tidigare generationers felsteg inte återupprepas och att transgenerationsvishet förmedlas och vidareutvecklas. Mot bakgrund av att dessa kvalifikationer är irrelevanta inom överskådlig tid inte finns i sikte, kan de i stort sett ses som tid- och gränslösa i syfte att främja rättvisefrågor i ett pluralistiskt samhälle. Dess potential är världsenande.

Med tanke på hur världen förmodligen kommer att se ut, med ökat ömsesidigt beroende och globala utmaningar som enbart kan bemötas tillsammans och globalt utifrån lokala förutsättningar, kommer även vår tids sociala murrivande och brobyggande att värderas av de som kommer efter oss. Det handlar om det vi gör idag – genom befrämjande relationer, social rättvisa, graden av tillit och solidarisk sammanhållning – för att förflytta oss från exkluderande och polariserande till välkommande och brobyggande rum och sammanhang, såväl lokalt som globalt. En riktning är sammanhang som interagerar, enar genom att balansera mellan likhet och olikhet och inspirerar individer och grupper att närma sig varandra utifrån samma människovärde.

Källförteckning

LITTERATUR

- Assadkhan, David (2023) 1980–2020: Färgblindhet, antirasism och framväxten av nya rasismer. Hatbrott och antirasistisk kriminalpolitik. *Sveriges avrasifiering. Uppfattningar om ras och rasism under efterkrigstiden*. Red. Tobias Hübinette & Peter Wikström. Stockholm: Kriterium, s. 233-259.
- Braun, Virginia; Clarke Victoria; Boulton Elicia; Davey, Louise & McEvoy, Charlotte (2021). ”The online survey as a qualitative research tool”. *International Journal of Social Research Methodology* 24 (6).
- Breazu, Peter & McGarry, Aidan (2023). Romaphobia in the UK Right-Wing. Press: racist and populist discourse during the Brexit referendum. *Social Semiotics*. <https://doi.org/10.1080/10350330.2023.2165907>
- Buchanan, Nicole T & Settles, Iris H (2019). Managing (in)visibility and hypervisibility in the workplace. *Journal of Vocational Behavior*. Vol. 113, s. 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.11.001>
- Bonilla-Silva, Eduardo (2018). *Racism without Racists: Color-Blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in America* (Fifth edition). Rowman & Littlefield.
- Cederberg, Irka (2010). *Född fördömd: romerna - ett europeiskt dilemma*. Stockholm: Leopard.
- Chijioke, Obasi (2022). Black social workers: Identity, racism, invisibility/hypervisibility at work. *Journal of Social Work*. Vol. 22(2), s. 479–497.
- de los Reyes, Paulina (2019). ”Jag anhåller om en förklaring” - rasifierande gränser i ansökningar om steriliseringar i mitten av 1940-talet. *Fronesis (nr 62-63)*, s. 57-74.
- Ericsson, Martin (2016). *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige: en analyserande kunskapsöversikt*. Forum för levande historia. Stockholm: Elanders tryckeri.
- Falck, Runa (2021). Discrimination against Roma: Evidence from two survey experiments in Norway. *Migration Studies*. Vol. 9(3), s. 360-382. <https://doi.org/10.1093/migration/mnaa026>
- Fromm, Gerard M. (2018). *Lost in Transmission. Studies of Trauma Across Generations*. Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9780429476884>
- Halilovic, Mujo (2015). Malmömodellen, Holistiskt och tvärvetenskapligt förhållningssätt. *Socialmedicinsk tidskrift*. Vol. 92 Nr 3, s. 352-365. Malmömodellen, Holistiskt och tvärvetenskapligt förhållningssätt | *Socialmedicinsk tidskrift*
- Kai, Domino; Kwiek, Bagir; Holmgren, Susanne & van Berlekom, Hedvid (red.). *Jag önskar dig lycka: antologi* (2023). Göteborg: Författarcentrum Väst.
- Kott, Matthew (2014). It is in their DNA: Swedish Police, Structural Antiziganism and the Registration of Romanis. *When Stereotype Meets Prejudice: Antiziganism in European Societies* / [ed] Timofey Agarin, Stuttgart: Ibidem-Verlag. s. 43-74.
- Lauritzen, Solvor M & Nodeland, Tuva S (2018). ”What is the problem represented to be?” Two decades of research on Roma and education in Europe. *Educational Research Review* Vol. 24, s. 148–169. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2018.04.002>
- Lois Orton, Rachel Anderson de Cuevas, Kristefer Stojanovski, Juan F. Gamella, Margaret Greenfields, Daniel La Parra, Oana Marcu, Yaron Matras, Celia Donert, Diane Frost, Jude Robinson, Eve Rosenhaft, Sarah Salway, Sally Sheard, Elizabeth Such, David Taylor-Robinson, Margaret Whitehead (2019).
- Roma populations and health inequalities: a new perspective*. Vol. 12 No. 5, s. 319–327. <https://doi.org/10.1108/IJHRH-01-2019-0004>

- MacIntyre Myriah M; Zare Manzar & Williams Monnica T (2023). Anxiety-Related Disorders in the Context of Racism. *Current Psychiatry Reports*. Vol. 25(2):31. doi:10.1007/s11920-022-01408-2
- Meyer, Ilan H (1995). Minority Stress and Mental Health in Gay Men. *Journal of Health and Social Behavior*. Vol. 36 No. 1, s. 38–56.
- Montesino, Norma (2002). *Zigenarfrågan: Intervention och romantik*. Lund universitet 2002.
- Mucci, Clara (2013). Beyond Individual and Collective Trauma: Intergenerational Transmission, Psychoanalytic Treatment, and the Dynamics of Forgiveness. Routledge.
- Nadal, Kevin L (2018). *What are microaggressions? Microaggressions and traumatic stress: Theory, Research, and Clinical Treatment*. American Psychological Association. S. 39–52.
- Nadal, Kevin L; Erazo, Tanya & King, Rukiya (2019). Challenging Definitions of Psychological Trauma: Connecting Racial Microaggressions and Traumatic Stress. *Journal for Social Action in Counseling & Psychology*. Vol. 11 No 2, s 2-16.
- Pierce, Chester M (1995). Stress Analogs of Racism and Sexism: Terrorism, Torture, and Disaster. *Mental Health, Racism And Sexism*. University of Pittsburgh. S. 277 – 293.
- Rodell Olgaç, Christina & Dimiter-Taikon, Angelina (2013). "Mamma, ska jag säga att jag är rom?": En kartläggning av romska barns och elevers skolsituation i fem pilotkommuner för Skolverket. Södertörns högskola.
- Seiler, Steven (2023). Intersections of Institutional Racism, Racial Microaggressions, and Minority Stress in the Lived Experiences of Black People. *Advances in Social Work*. Vol. 23 No.1, s. 44–64.
<https://doi.org/10.18060/26115>
- Selling, Jan (2013). *Svensk antiziganism. Fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*. Limhamn: Sekel Bokförlag.
- Selling, Jan (2020). *Frigörelsen. Romers och resandes emancipation i Sverige och andra länder*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Selling, Jan (2022). Considering the Swedish Commission against Antiziganism 2014-2016: experiences, lessons learned and recommendations. Chachipen: Remembrance, Recognition, Justice and Trust-Building. CHACHIPEN_-D2_2_CHACHIPEN-National-Research-Report-on-Sweden_final_formated_MODIF.pdf (antigypsyism.eu)
- Sue, Derald Wing; Capodilupo, Christina M; Torino, Gina C; Bucceri, Jennifer M; Holder, Aisha M.B; Nadal, Kevin L & Esquilin, Marta (2007). Racial microaggressions in everyday life: Implications for clinical practice. *American Psychologist*. Vol. 62 No. 4, s. 271–286.
- Van der Kolk, Bessel (2015). *The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma*. Viking.
- Wigerfelt, Berit & Wigerfelt, Anders S (2015). Antisemitiska och antiromska hatbrott i Sverige – erfarenheter, konsekvenser och hantering av utsatthet. *Socialvetenskaplig Tidskrift* 2015:3–4, s. 265–282.
- Wippermann, Wolfgang (2015). The Longue Durée of Antiziganism as Mentality and Ideology. *Antiziganism: What's in a Word?*. Edited by: Jan, Selling; Markus, End; Hristo, Kyuchukov; Pia, Laskar and Bill Templer. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. S. 2-6.
- Wong, Gloria; Derthick, Annie O; David, E. J. R; Saw, Anne & Okazaki, Sumie (2014). The What, the Why, and the How: A Review of Racial Microaggressions Research in Psychology. *Race and Social Problems*, 6(2), s. 181–200.
- Yuval-Davis, Nira; Wemyss, Georgie & Cassidy, Kathryn (2017). Introduction to the special issue: racialized bordering discourses on European Roma. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 40 No. 7, s. 1047-1057–1057. <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1267382>

OFFENTLIGT MATERIAL

Lagar och författningar

Europeisk stadga om landsdels- eller minoritetsspråk, 1992.

Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter, 1995.

Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk. Språklag (2009:600).

SFS (2018:1367) Lag om ändring i lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk).

Riksdagstryck och SOU:er

SOU 2010:55 Romers rätt – en strategi för romer i Sverige (SOU 2010:55)

SOU 2016:44 Kraftsamling mot antiziganism.

SOU 2017:60 Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik.

Prop. 1998/99:143 Nationella minoriteter i Sverige.

Prop. 2008/09:158 Från erkännande till egenmakt.

Prop. 2017/18:199 En stärkt minoritetspolitik.

Ds 2014:8: Den mörka och okända historien vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet (2016). Johanneshov: MTM.

Ds 2019:15: Långsiktighet och stadga i arbetet framåt - en myndighet för romska frågor. Regeringskansliet, Kulturdepartementet.

Skr. 2011/12:56. En samordnad och långsiktig strategi för romsk inkludering 2012-2032.

Myndighetsdokument och rapporter

Boverket (2018). Boverkets andra nulägesbeskrivning – en del av romsk inkludering 2012-2032. 2018:25. Boverkets andra nulägesbeskrivning - en del av romsk inkludering 2012-2032

Brottsförebyggande rådet (2021). ”Polisanmälda hatbrott 2020”.
https://bra.se/download/18.79079f9d17cc01fce501ad6/1638968596572/2021_17_Polisanmalda_hatbrott_2020.pdf

DO (2008). ”Diskriminering av nationella minoriteter inom utbildningsväsendet”. 2008:2. Stockholm.

DO (2014). Romers rättigheter. Diskriminering, vägar till upprättelse och hur juridiken kan bidra till en förändring av romers livsvillkor. Tabergs Tryckeri, Taberg.

Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter (2024). *Femte yttrandet om Sverige. Sammanfattning*. 1680ae8d5e (coe.int)

FRA – European Union Agency For Fundamental Rights (2021). *Roma and Travellers in Six Countries. Roma and Travellers Survey. Technical Report*.
 Roma and travellers in six countries - technical report (europa.eu)

Glindrönn, Josef & Verner-Carlsson, Ajin (2018). *Samverkansprojekt för att stärka den nationella minoriteten romers rättigheter i förskolan, grundskolan och gymnasieskolan*. Gemensamt skolprojekt mellan de tre skolförvaltningarna och Romskt informations- och kunskapscenter i Malmö stad. Malmö: Malmö stad.

Katzin, Mirjam (2022). *Med Kippa på Möllan? En rapport om att stärka judiskt liv i Malmö*. Malmö: Malmö stad.

- Katzin, Mirjam (2021). ”Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap: en rapport om antisemitism och det judiska minoritetsskapet i Malmös förskolor, skolor, gymnasier och vuxenutbildning”. Malmö: Malmö stad
- Liedholm, Marianne & Lindberg, Göran (2010). *Romska barn i skolor*. På uppdrag av Delegationen för romska frågor. Lunds universitet.
- Länsstyrelsen i Stockholm (2018). *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling 2017*. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholm.
- . (2022). *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling år 2021*. 2022:11. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholm.
- . (2023:10). *Romsk inkludering. Årsrapport 2022*. 2023:10. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholm
- . (2023:11). *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling år 2022*. 2023:11. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholm.
- Malmö stad, Romskt informations- och kunskapscenter (2014). *Behovsanalys av romska elevers skolsituation på Malmös grundskolor*. Halilovic, Mujo; Millnell, Eugen & Sällström, Julia. Malmö: Malmö stad.
- . *Policy avseende Malmö stads arbete med att tillgodose de nationella minoriteternas rättigheter*.
- , Romskt informations- och kunskapscenter (2023). *Handlingsplan för den nationella minoriteten romer i Malmö 2023-2025*.
- Socialstyrelsen (2014). *Antiziganism i statlig tjänst: Socialstyrelsens behandling av romer och resande under 1900-talet*. Westin, Niklas; Wallengren, Simon; Dimiter-Taikon, Kati & Westin, Charles. Stockholm: Edita Bobergs AB.
- . (2016). I bemötandet tar framtiden form. Romsk inkludering. Ett utbildningsmaterial till stöd för socialtjänsten.
- . (2019). ”Behovet av kunskap om den stärkta minoritetslagen: en kartläggning av behovet av kunskapsstöd inom socialtjänsten (särskilt äldreomsorgen) och hälso- och sjukvården om lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk”. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Statens kulturråd (2001). ”De nationella minoriteterna och kulturlivet.” 2001:4. Stockholm: Statens kulturråd.
- Söderman, Emma (2008). *Romers situation i Malmö. En rapport om Malmös minoritetspolitik utifrån romernas perspektiv*. Malmö: Malmö stad.

ÖVRIGA KÄLLOR

Malmö Konsthall (2021). Ceija Stojka.

Internetkällor

- Malesevic, Andrea (2022). *Traumats väg från generation till generation*.
([Traumats väg från generation till generation – Psykodynamiskt forum](#)).
- Malmö stad (2023): *Arbete mot antiziganism*.
([Arbete mot antiziganism - Malmö stad \(malmo.se\)](#) (Hämtad 240306))
- Selma Porobić & Alma Jefrić (2020). *Dealing with trauma of a war through education for peace Lessons from Bosnia and Herzegovina*.
([Frient - Dealing with trauma of a war through education for peace](#)).

KÄLLFÖRTECKNING: 10-STEGSMODELL MOT ETT INKLUDERANDE SAMHÄLLE

- Bauman, Zygmunt (2012). *Collateral damage. Social ojämlikhet i en global tidsålder*. Göteborg: Daidalos.
- de Beauvoir, Simon (1949/2006). *Det andra könet*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Benhabib, Seyla (2004). *Jämlikhet och mångfald: Demokrati och medborgarskap i en global tidsålder*. Göteborg: Daidalos.
- Bernsand, N., & Narvselius, E. (2018). *Cultural Heritage in Sweden in the 2000s*. Contexts, Debates, Paradoxes. In the thematic issue of the journal *Politeja* nr 1 (52), *Diversity and Unity. How Heritage Becomes the Narrative for Europe's Future*.
- Bourdieu, Pierre (1999). *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos.
- Buber, Martin (1948/2005). *Människans väsen*. Ludvika: Dualis.
- Buber, Martin (1954/2004). *Det mellanmänniska*. Ludvika: Dualis.
- Den mörka och okända historien. En vitbok om övergrepp och kränkningar under 1900-talet*. Ds 2014:8.
- Dorion, Louis-André (2006). *Sokrates*. 1:a svenska upplaga. Danmark: Alhambras PocketEncyklopedi/86.
- Ericsson, Martin (2024). *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige: En analyserande kunskapsöversikt*. Andra upplagan. Forum för levande historia.
- Erikson H. Erik (1968/1981). *Ungdomens identitetskriser*. Stockholm: Natur och kultur.
- Englund, Tomas (2000). *Deliberativa samtal som värdegrund – historiska perspektiv och aktuella förutsättningar*. Skolverket.
- Fanon, Frantz (1952/1997). *Svart hud, vita masker*. Göteborg: Daidalos.
- Fareld, Victoria (2008). *Att vara utom sig inom sig. Charles Taylor, erkännandet och Hegels aktualitet*. Munkedal: Logos Patos nr 9.
- Folkhälsomyndigheten (2015). *Folkhälsomyndighetens återrapportering av regeringsuppdrag angående fördjupad studie om romska flickors och kvinnors livssituation och hälsa*.
- Fraser, Nancy and Honneth, Axel (2003). *Redistribution or recognition? A political-philosophical exchange/Nancy Fraser and Axel Honneth*. London & New York: Verso.
- Fraser, Nancy (2009). *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*. Cambridge: Polity press.
- Freud, Sigmund (1900/1996). *Drömtydning. I Samlade Skrifter av Sigmund Freud del II*. Borås: Natur och Kultur.
- Från erkännande till egenmakt – regeringens strategi för de nationella minoriteterna*. Reg. prop. 2008/09:158.
- Gutmann, Amy and Thompson, Dennis (2004). *Why deliberative democracy?* New Jersey: Princeton University Press.
- Habermas, Jürgen (1996). *Kommunikativt handlande: Texter om språk, rationalitet och samhälle*. Redigerade av Anders Molander. Andra upplagan. Göteborg: Daidalos.
- Habermas, Jürgen (1997). *Diskurs, rätt och demokrati: politisk-filosofiska texter*. Göteborg: Daidalos.
- Habermas, Jürgen (2001). *Den postnationella konstellationen*. Göteborg: Daidalos.
- Habermas, Jürgen (2007). *Mellan naturalism och religion: filosofiska uppsatser*. Göteborg: Daidalos.
- Habermas, Jürgen (2008). *Den moraliska synpunkten*. Moralfilosofiska texter sammanställda och översatta av Anders Molander. Göteborg: Daidalos.

- Hagberg, Johnny (red). 2016. ...*Dessa synnerligen otacksamma främlingar...* *Romernas historia och kultur i två svenska 1700-tals avhandlingar*. Skara stiftshistoriska sällskap.
- Hegel, Friedrich (1807/2008). *Andens fenomenologi*. Stockholm: Bokförlaget Thales.
- Heidegren, Carl-Göran (2009). *Erkännande*. Malmö: Liber.
- Honneth, Axel (2003). *Erkännande. Praktisk-filosofiska studier*. Göteborg: Daidalos.
- Larsson, Kent (2007). *Samtal, klassrumsklimat och elevers delaktighet – överväganden kring en deliberativ didaktik*. Örebro: Universitetsbibliotek.
- Manga, Edda & Gardell, Mattias (red) (2022). *Att mäta rasism*. Mångkulturellt centrum.
- Marmot, Michael (2006). *Statussyndromet. Hur vår sociala position påverkar hälsan och livslängden*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Mohtadi, Lawen (2012). *Den dag jag blir fri: En bok om Katarina Taikon*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Montesino Parra, Norma (2002). *Zigenarfrågan: Intervention och romantik*. Lund: Lunds universitet.
- Nietzsche, Friedrich (1874/1925). Schopenhauer såsom uppföstrare. Otidsenliga betraktelser III. Översättning från tyskan jämte inledning av Richard Hejll. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Nietzsche, Friedrich (1883/1997). *Den glada vetenskapen*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Platon (1993). *Om kärleken och döden: Gästabudet, försvarstalet, Faidon*. Med översättning av Jan Stolpe och inledning av Staffan Bergsten. Lund: Studentlitteratur.
- Regeringens proposition (1998/99:143) *Nationella minoriteter i Sverige*. Förslagen i propositionen antogs av riksdagen i december 1999. (Bet. 1999/2000:KU6, rskr. 1999/2000:69).
- Regeringens proposition (2008/09:158). *Från erkännande till egenmakt – regeringens strategi för de nationella minoriteterna*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- Rorty, Richard (1967). *The Linguistic Turn. Recent Essays in Philosophical Method*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rorty, Richard (1997). *Kontigens, ironi och solidaritet*. Lund: Studentlitteratur.
- Selling, Jan (2013). *Svensk antiziganism: Fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*. Limhamn: Sekel.
- Selling, Jan (2020). *Frigörelsen: Romers och resandes emancipation i Sverige och andra länder*. Stockholm: Carlssons.
- Skollag (2010:800)
- Socialstyrelsen (2014). Antiziganism i statlig tjänst: Socialstyrelsens behandling av romer och resande under 1900-talet. Westin, Niklas; Wallengren, Simon; Dimiter-Taikon, Kati & Westin, Charles. Stockholm: Edita Bobergs AB.
- SOU 2000:1 *Demokratiutredningens betänkande: En uthållig demokrati - politik för folkstyre på 2000-talet*.
- Statens folkhälsoinstitut (FHI) (2010). *Hur mår Sveriges nationella minoriteter? Kartläggning av hälsosituationen bland de nationella minoriteterna samt förslag till förebyggande och hälsofrämjande åtgärder*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Stigendal, Mikael and Östergren, Per-Olof (red) (2013). *Malmöns väg mot en hållbar framtid. Hälsa, välfärd och rättvisa*.
- Taylor, Charles (2003). *Erkännandets politik*. I Amy Gutmann (red) *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Göteborg: Daidalos.
- Wittgenstein, Ludwig (1953/2012). *Filosofiska undersökningar*. Stockholm: Thales.

Bilagor

BILAGA 1 – INTERVJUFRÅGOR TILL ROMSKA MALMÖBOR

Bakgrundsfrågor

1. Hur gammal är du?

- Upp till 20 år
- 21-35
- 36-50
- 51-65
- 66-80
- 80 år eller äldre
- Vill ej svara

2. Vilken könsidentitet har du? ?

- Kvinna
- Man
- Annat
- Vill ej svara

3. Talar du romani chib?

- Ja
- Nej

4. Är du aktiv i någon förening?

- Ja
- Nej

5. Vad har du för sysselsättning??

- Arbetar som anställd
- Egen företagare
- Studerar
- Arbetssökande
- Pensionär
- Annat

6. Hur bedömer du ditt allmänna hälsotillstånd?

- Mycket bra
- Bra
- Någorlunda
- Dåligt
- Mycket dåligt

Förutsättningar för romskt liv

7. Vad tänker du på/vilka associationer får du när du hör ”romskt liv”?

8. Vad är viktigast för dig i din romska identitet?

9. Är du öppen med din romska identitet på din arbetsplats, skola, bland vänner etc.?

Om ja, har du alltid varit öppen med din identitet? Om nej, varför inte och vad krävs för att du ska kunna vara det? Om ibland, i vilka sammanhang är du öppen och i vilka är du inte öppen?

10. Finns det andra delar av din identitet som du behöver dölja?

Om ja, vilken del av din identitet och i vilka sammanhang?

11. Har du upplevt rasism/diskriminering i Malmö på grund av din romska identitet?

Om ja, kan du ge exempel på detta? Om ja, har du anmält detta till någon myndighet eller antidiskrimineringsbyrå och känner du till att du kan göra en anmälan till Diskrimineringsombudsmannen?

12. Hur upplever du bilden av romer i majoritetssamhället?

13. Känner du till begreppet ”generationstrauma” och är det i så fall något som du själv har upplevt?

14. Känner du till begreppet ”minoritetsstress” och är det i så fall något som du själv har upplevt?

Malmö stads arbete med den romska minoriteten

15. Har du fått information om dina rättigheter som nationell minoritet och det allmännas särskilda ansvar för nationella minoriteter? Om ja, varifrån har du fått kunskapen?

16. Hur upplever du att Malmö stad arbetar för att främja romskt liv och för att stärka dig i din romska identitet? Vilka områden är viktigast för dig? Vad skulle du önska att staden gjorde mer?

17. Upplever du att Malmö stad arbetar för att motverka antiziganism?

Finns det något som du anser att staden bör göra mer för att motverka antiziganism?

18. Upplever du att du som rom har möjlighet till delaktighet och inflytande i frågor som berör den romska minoriteten i Malmö? Om ja, på vilket sätt? Om nej, vad skulle staden kunna göra för att öka romsk delaktighet i frågor som berör minoriteten?

19. Om du har kontakt med myndigheter i Malmö hur har du upplevt kontakten?

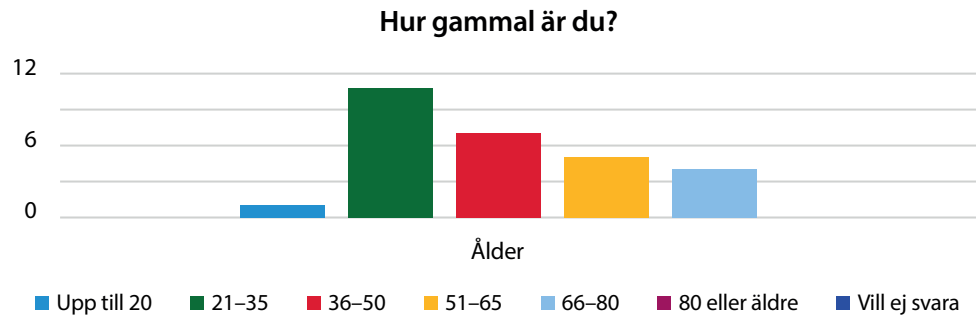
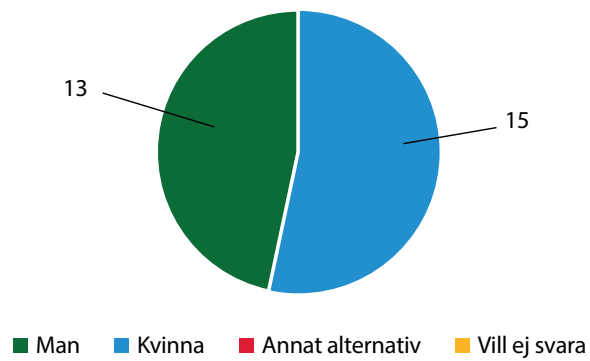
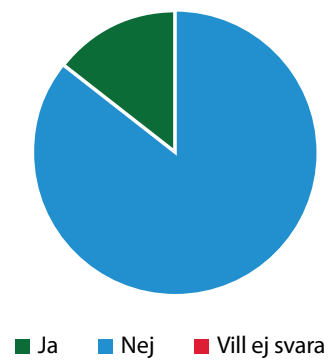
20. Upplever du att det finns kunskap om minoritetslagstiftningen och att romer är en nationell minoritet bland stadens anställda? Om ja, på vilket sätt har du uppmärksammat detta?

Om nej, på vilket sätt har du uppmärksammat/upplevt detta?

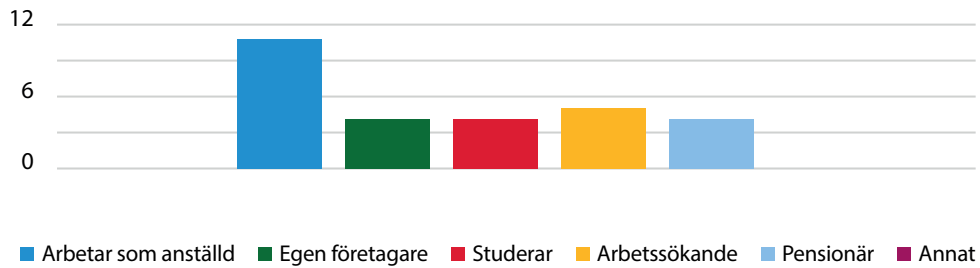
Övrigt

21. Finns det någon annan fråga/aspekt som du skulle vilja framföra eller att denna rapport lyfter fram eller någon fråga du anser att vi borde ställa till romer i Malmö?

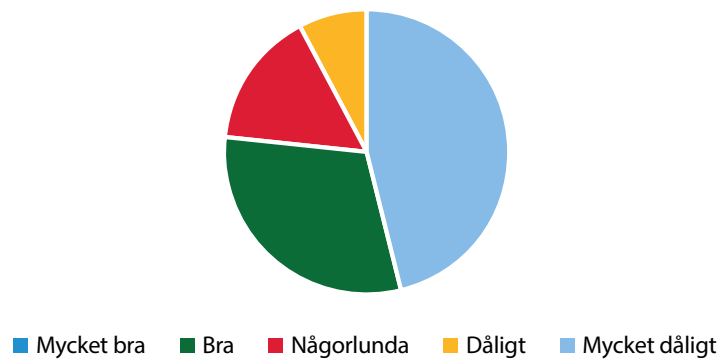
BILAGA 2 – STATISTIK ÖVER DE SVARANDES BAKGRUND

Vilken könsidentitet har du?**Talar du romani chib?**

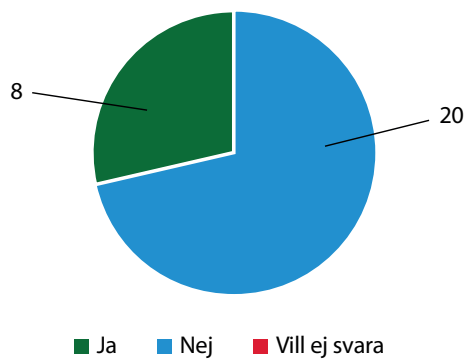
Vad har du för sysselsättning?

Hälsotillstånd?

Är och har du alltid varit öppen med din romska identitet?

Malmö stad